İZMİT KAZASI VAKIFLARI VE VAKIF ESERLERİ: TESPİT VE DEĞERLENDİRME (1750-1850)

Kerim ÖZDEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAZEYBEK

Temmuz 2018

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İZMİT KAZASI VAKIFLARI VE VAKIF ESERLERİ: TESPİT VE DEĞERLENDİRME (1750-1850)

Hazırlayan
Kerim ÖZDEMİR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAZEYBEK

Afyonkarahisar 2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "İzmit Kazası Vakıfları Ve Vakıf Eserleri: Tespit Ve Değerlendirme (1750-1850)" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

25.07.2018

Kerim ÖZDEMİR

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İmza

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAZEYBEK .....

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Mustafa GÜLER .....

: Doç. Dr. Özer KÜPELİ .....

Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Kerim ÖZDEMİR' in **"İzmit Kazası Vakıfları ve Vakıf Eserleri: Tespit ve Değerlendirme (1750-1850)"** başlıklı tezi, 02.07.2018 günü saat 14.00' da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Celal DEMİR
MÜDÜR

ÖZET

İZMİT KAZASI VAKIFLARI VE VAKIF ESERLERİ: TESPİT VE DEĞERLENDİRME (1750-1850)

Kerim ÖZDEMİR

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Temmuz 2018

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARAZEYBEK

Vakıflar, Osmanlı Devleti'nde her türlü alanda hizmet vermiş, zengin ve köklü bir kültürün ürünüdür. Şehirlerin oluşumunda ve gelişiminde katkısı yadsınamaz. Türk-İslam şehirleri ibadethane merkezli bir oluşuma sahip olup, farklı türden birçok vakıf eserinin tesis edilmesi, şehir gelişimine olumlu katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte şehir tarihi araştırmalarında vakıf eserleri hayati bir öneme sahiptir.

Bu çalışmanın ana unsurunu İzmit Kazâsı Vakıfları oluşturmaktadır. Temel olarak 1750-1850 yılları arasında İzmit'te bulunan vakıflar ve vakıf eserlerinin tespiti yapılmıştır. Toplam olarak altmış sekiz adet vakfa ulaşılmıştır. Bu vakıflar içinde çok sayıda cami vakfı bulunmaktadır. Bunun yanında mescit, mektep, medrese, çeşme, tekke, zaviye vakıfları da bulunmaktadır. Vakıf eseri olarak da 68 adet eser tespit edilmiştir. Bu eserlerin çoğunluğu cami ve mescitlerdir. Bunlar haricinde çok sayıda tekke, zaviye, mektep, medrese, hamam, çeşme, köprü gibi eserlerin varlığı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, İzmit, İzmit Kazâsı, Cami, Çeşme, Medrese.

ABSTRACT

IZMIT DISTRICT WAQFS AND WAQF WORKS: DETERMINATION AND ASSESSMENT (1750-1850)

Kerim ÖZDEMİR

AFYON KOCATEPE UNİVERSITY

THE INSTITUTE OF SOCİAL SCIENCES

DEPARTMENT OF HISTORY

July 2018

Advisor: Assistant Professor Mustafa KARAZEYBEK

In Ottoman Empire, charitable waqfs are products of a rich and rooted culture giving services in every field. Its contribution to consisting and developing of cities is undeniable. Turk-Islamic cities have a sanctuary-centered setting and the establishment of a number of different types of waqf works contributes positively to the development of the city. However, the waqf works in city history research has a vital importance.

The main element of this study is Waqf works in Izmit district. Basically in this study, Waqfs and Waqfs works Izmit between 1750-1850 years were identified. Seventy three Waqfs were identified as the result of the study. There are many mosque waqfs within these waqfs. In addition, there are small mosque, school, madrasa, water fountain, lodge, convent waqfs. 68 works have been identified as waqfs works. The majority of these works are mosques and small mosque. Apart from these, a large number of lodge, convent, school, madrasa, public bath, water fountain, bridge were uncovered.

Key Word: Waqf, Izmit, Izmit Distict, Mosque, Water Fountain, Madrasa.

ÖNSÖZ

Vakıflar, Osmanlı Devleti'nde hemen her alanda faaliyet göstermiş önemli bir müessesedir. Vakıfların birçok alanda etkin bir yayılım göstermesi, hem topluma vermiş olduğu hizmeti göstermesi açısından, hem de faaliyet gösterdiği alanlarda kayıtların tutulması açısından fevkalade önemlidir. Bu kayıtlar kadı defterleri gibi birçok alanda yerel bilgiler ihtiva etmektedir. Vakıf araştırmalarında en temel kaynaklardan biri olmasının yanında, diğer araştırmalarda eksik kalan yanları tamamlamada önemi yadsınamaz.

Bu çalışma Kocaeli Sancağı'nın merkez kazası olan İzmit Kazâsı'nı merkez almaktadır. İzmit'te 1750-1850 yılları arasında tesis edilen ve önceden tesis edilmiş ancak bu tarihte hala varlığını sürdüren vakıflar ve eserler belirlenip toplu bir çalışma olarak sunulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda araştırmada birçok vakıf kaydı, şeriye sicili ve tahrir defteri kullanılmıştır.

Araştırma, ön ve son bölümler hariç, üç ana bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde ilk olarak tarihi süreç içinde vakıf müessesesi ve benzeri uygulamalara değinilmiştir. Daha sonra İzmit'in tarihi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, İzmit vakıfları ve vakıf eserlerine dair mevcut literatür değerlendirmesi yapılmıştır. Son olarak da çalışmada kullanılan arşiv malzemeleri tanıtılmıştır. Birinci bölümde genel olarak vakıf müessesesi tanıtılmaya çalışılmıştır. Temel olarak iki konu üzerinde durulmuş olup birincisi vakıf türleri, ikincisi ise vakıfların idaresi ve nezaretidir. İkinci bölümde araştırma sınırları ve yukarıda izah edilen yöntem dâhilinde elde edilen vakıflar tanıtılmıştır. Bölüm girişinde, elde edilen verilerden yola çıkılarak İzmit vakıfları hakkında, vakıf kurucularına ve akarlara göre genel bir değerlendirme yapılmıştır. Tespit edilen vakıflar "Cami ve Mescit Vakıfları", "Eğitim Kurumlarına Ait Vakıflar", "Tekke ve Zaviye Vakıfları", "Çeşme Vakıfları" ve "Diğer Vakıflar" başlıkları altında gruplandırılmıştır. Üçüncü Bölümde İzmit'te bulunan vakıf eserleri işlenmiştir. Bölüm girişinde yine elde edilen eserlerden yola çıkılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ardından eserler "Cami ve Mescitler", "Eğitim Kurumları", "Tekke ve Zaviyeler" ve "Su Yapıları" başlıkları altında gruplandırılmıştır.

Kaynakların toplanması aşamasında yardımlarını esirgemeyen Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve özellikle Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi çalışanlarına ve çalışmanın tamamında rehberliğinden dolayı Sn. Mustafa Karazeybek hocama gönülden teşekkür ederim.

Kerim Özdemir

Afyonkarahisar- Temmuz 2018

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ ..... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI ... Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **xiv**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KURUMU VE OSMANLI'DA VAKIF

1. VAKIF TÜRLERİ **13**
1.1. MAHİYET İTİBARİYLE VAKIFLAR 13
1.1.1. Hayrî Vakıflar **13**
1.1.2. Zürrî Vakıflar **14**
1.1.3. Avârız Vakıfları **19**
1.2. MÜLKİYETİ BAKIMINDAN VAKIFLAR 21
1.2.1. Sahih Vakıflar **21**
1.2.2. Gayri Sahih Vakıflar **22**
1.3. İDARE ŞEKİLLERİNE GÖRE VAKIFLAR 24
1.3.1. Mazbut Vakıflar **24**
1.3.2. Gayri Mazbut (Mülhak) Vakıflar **25**
1.3.3. Müstesna Vakıflar **25**
1.4. VAKIF MALLARIN KİRALANMA USULLERİ 25
1.4.1. İcâre-i Vâhide Usulü **26**
1.4.2. İcâreteyn Usulü **27**
1.4.3. Mukataa Usulü **31**
2. OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIFLARIN İDARESİ VE NEZÂRETİ **33**
2.1.VAKIFLARIN İDARESİ 33
2.2. VAKIFLARIN NEZÂRETİ 35
2.2.1. Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Teşekkülüne Kadarki Uygulama **35**
2.2.1.1. Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti **37**
2.2.1.2. Evkâf-ı Haremeyn Müfettişliği **37**

2.2.1.3. Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği 38

2.2.1.4. Evkaf-ı Haremeyn Mukâta'acılığı 38

2.2.1.5. Darüssaade Yazıcılığı 38

2.2.1.6. Evkâf-ı Hamîdiye İdaresi 39

2.2.2. Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti 39

2.2.2.1. Nezâretin Merkez Teşkilâtı 40

2.2.2.2. Nezâretin Taşra Teşkilâtı 42

İKİNCİ BÖLÜM

İZMİT KAZÂSI VAKIFLARI

1. İZMİT VAKIFLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ 44

1.1. KURUCULARINA GÖRE İZMİT VAKIFLARI 45

1.2. VAKIF AKARLARININ TÜRLERİ VE MUHTEVİYATI 48

1.2.1. Vakıfların Gelir Miktarı ve Akarların Gelire Oranı 50

1.2.2. İzmit'te Vakıf Akarlarının İşletilme Usulleri 51

2. İZMİT'TE VAKIF TÜRLERİ 52

3. CAMİ VE MESCİT VAKIFLARI 54

3.1. ABDÜSSELAM BEY CAMİ VAKFI 54

3.2. AHMET PAŞA VAKFI 55

3.3. AKÇA CAMİ VAKFI 55

3.4. ÇEPNİ KÖYÜ CAMİ VAKFI 56

3.5. DAKÎKİ HACI SÜLEYMAN VAKFI 56

3.6. DEBBAĞ HACI MAHMUT CAMİ VAKFI 57

3.7. DİV ZÂDE HACI MUSTAFA AĞA VAKFI 57

3.8. FÎRÛZ AĞA VAKFI 58

3.9. HACI AHMET EFENDİ VAKFI 59

3.10. HACI İBRAHİM CAMİ VAKFI 59

3.11. HACI MURAD VAKFI 60

3.12. HACI MUSTAFA AĞA (YALI, SÜLEYMAN BEY) CAMİ VAKFI 60

3.13. HİSAR-I KEBÎR CAMİ İMAMET VAKFI 61

3.14. İSÂ AĞA MESCİDİ VAKFI 61

3.15. KADI ÇELEBİ (ESKİ YALI) CAMİ VAKFI 61

3.16. KARAGÖZ CAMİ VAKFI 62

3.17. KERESTE EMİNİ İBRAHİM AĞA CAMİ VAKFI 63
3.18. KÜÇÜK AYASOFYA (SERDAR İBRAHİM AĞA) CAMİ VAKFI 63
3.19. MARAŞLI CAMİ VAKFI 63
3.20. MEHMET BEY NAM-I DİĞER FEVZİYE CAMİ VAKFI 63
3.21. MEHMET EFENDİ CAMİ VAKFI 65
3.22. MEVLANA MUSLİHİDDİN CAMİ VAKFI 65
3.23. MUHARREM HOCA (MEHMET BEY) CAMİ VAKFI 65
3.24. ÖMER AĞA CAMİ VAKFI 66
3.25. PERTEV MEHMET PAŞA VAKFI 66
3.26.SALINDI CAMİ VAKFI 69
3.27. SULTAN SELİM HAN VAKFI 69
3.28. SÜLEYMAN PAŞA VE CAMİ VAKFI 70
3.28.1. Süleyman Paşa 70
3.28.2. Cami Vakfı 71
3.28.3. Cami Hitabeti için Vakfedilen Gelirler 72
3.28.4. Caminin İmameti İçin Vakfedilen Gelirler 73
3.28.5. Caminin Müezzini İçin Tahsis Edilen Gelirler 73
3.28.6. Caminin Muarriflik Vazifesi için Vakfedilen Gelirler 73
3.28.7. Caminin Sermahfil Vazifesi İçin Vakfedilen Gelirler 74
3.28.8. Camide Cüz Okuyanlar İçin Vakfedilen Gelirler 74
3.29. TURGUT OĞLU MESCİDİ VAKFI 74
3.30. URGANCI CAMİ MÜEZZİN VAKFI 75
3.31. VÂİZ, NÂSİH VE DERS-İ ÂM VAKFI 75
4. EĞİTİM KURUMLARINA AİT VAKIFLAR 75
4.1. GAZİ BABA VAKFI 75
4.2. İSA AĞA MUALLİMHANESİ VAKFI 75
4.3. OSMAN EFENDİ VAKFI 76
4.4. ÖMER AĞA MUALLİMHANESİ VAKFI 76
4.5 SÜLEYMAN PAŞA MEDRESESİ VAKFI 76
4.6. ŞEYH MUHYİDDİN KOCEVÎ MUALLİMHANESİ VAKFI 77
5. TEKKE VE ZAVİYE VAKIFLARI 79
5.1. ATTAR ZÂDE HACI MUSTAFA AĞA VAKFI 79
5.2. BABA SULTAN ZAVİYESİ VAKFI 79
5.3. ÇIRACI ŞEYHİ MAHMUT EFENDİ VAKFI 79

5.4. HACI HAMZA BEĞ ZAVİYESİ VAKFI 79
5.5. HİMMET ZÂDE TEKKESİ VAKFI 80
5.6. MEHMET AĞA ZÂVİYESİ VAKFI 80
5.7. MEHMET EFENDİ TEKKESİ VAKFI 80
5.8. YASSI KAYA MEZRASI VAKFI 80
6. ÇEŞME VAKIFLARI 81
6.1. ÇELEBİ ZÂDE ALİ BEY VAKFI 81
6.2. DAKÎKİ HACI SÜLEYMAN ÇEŞMESİ VAKFI 81
6.3. DAVUT PAŞA VAKFI 81
6.4. HATİPLER KÖYÜ ÇEŞMESİ VAKFI 82
7. DİĞER VAKIFLAR 82
7.1. AZİZ MAHMUT HÜDÂYÎ EFENDİ VAKFI 82
7.2. CAĞALA ZÂDE RÜSTEM PAŞA VAKFI 83
7.3. CÜZİ MEHMET AĞA VAKFI 83
7.4. DERVİŞ AHMET EFENDİ VAKFI 83
7.5. DİV ZÂDE EL-HÂC MEHMET AĞA VAKFI 83
7.6. DOKSAN DÖRT ZÂDE ALİ BEY VAKFI 83
7.7. HAFİZE HATUN VAKFI 84
7.8. HAREMEYNÜ'Ş-ŞERİFEYN VAKFI 84
7.9. HASAN ÇELEBİ VAKFI 85
7.10. HATİCE SULTAN VAKFI 85
7.11. KALDIRIMLARIN TAMİRİ VAKFI 85
7.12. KAMIŞLI ZÂDE EL-HÂC MUSTAFA AĞA VAKFI 85
7.13. KÂSIM BEY VAKFI 85
7.14. KAYA ZÂDE HACI AHMET AĞA VAKFI 86
7.15. MİHRİŞAH VÂLİDE SULTAN VAKFI 86
7.16. NASUH PAŞA VAKFI 86
7.17. RUM MEHMET PAŞA VAKFI 87
7.18. SEYYİD HALİL PAŞA VAKFI 87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİT KAZÂSI VAKIF ESERLERİ

1. CAMİLER VE MESCİTLER 90
1.1. ABDÜSSELAM BEY (İMARET) CAMİ 90
1.2. AKÇA CAMİ 91

1.3. AKÇA KOCA (DERE) CAMİ 92
1.4. ÇEPNİ KÖYÜ CAMİ 92
1.5. DAVUT AĞA CAMİ 92
1.6. DAVUT AĞA CAMİ 92
1.7. DEBBAĞ HACI MAHMUT CAMİ 93
1.8. EMİR PAŞA CAMİ 93
1.9. HACI İBRAHİM CAMİ 93
1.10. HACI MEHMET CAMİ 93
1.11. HACI MUSTAFA AĞA (YALI, SÜLEYMAN BEY) CAMİ 93
1.12. HİMMET ZÂDE CAMİ 94
1.13. HİSAR-I KEBÎR CAMİ 94
1.14. İSÂ AĞA MESCİDİ 94
1.15. İSMAİL CAMİ 95
1.16. KADI ÇELEBİ (ESKİ YALI) CAMİ 95
1.17. KARA BURÇ MESCİDİ 95
1.18. KARAGÖZ CAMİ 95
1.19. KERESTE EMİNİ İBRAHİM AĞA CAMİ 96
1.20. KUMLA CAMİ 96
1.21. KÜÇÜK AYASOFYA (SERDAR İBRAHİM AĞA) CAMİ 96
1.22. MARAŞLI CAMİ 96
1.23. MEHMET BEY (FEVZİYE) CÂMİİ 97
1.24. MEHMET EFENDİ CAMİ 98
1.25. MEVLANA MUSLİHİDDİN CAMİ 98
1.26. MUHARREM HOCA (MEHMET BEY) CAMİ 98
1.27. MURAT PAŞA OĞLU İSMAİL BEĞ CAMİ 99
1.28. ORÇUN KÖYÜ CAMİ 99
1.29. ÖMER AĞA MAHALLESİ CAMİ 99
1.30. PERTEV MEHMET PAŞA CAMİ 100
1.31. SALINDI CAMİ 101
1.32. SARAYLI KÖYÜ CAMİ 101
1.33. SÜLEYMAN PAŞA (ORHAN) CAMİ 101
1.33.1. Caminin Mimari Özellikleri 102
1.33.2. Caminin Geçirdiği Bakım, Onarım ve Yenileme Çalışmaları 103
1.34. TURGUT OĞLU MESCİDİ 104

1.35. URGANCI CAMİ 104
1.36. ZÜLEYHA HATUN MESCİDİ 105
3. EĞİTİM KURUMLARI 105
3.1. DAVUT AĞA MUALLİMHANELERİ 105
3.2. DEĞİRMENDERE MEKTEBİ 105
3.3. HACI SÜLEYMAN MEKTEBİ 105
3.4. İSA AĞA MUALLİMHANESİ 106
3.5. ORÇUN KÖYÜ MUALLİMHANESİ 106
3.6. ÖMER AĞA MUALLİMHANESİ 106
3.7 PERTEV MEHMET PAŞA MEKTEBİ 106
3.8. SÜLEYMAN PAŞA MEDRESESİ 107
3.9. ŞEYH MUHYİDDİN KOCEVÎ MUALLİMHANESİ 107
4. TEKKE VE ZAVİYELER 107
4.1. BABA SULTAN ZAVİYESİ 107
4.2. BAYRAM PAŞA TEKKESİ 108
4.3. HACI HAMZA BEY ZAVİYESİ 108
4.4. HİMMET ZÂDE TEKKESİ 108
4.5. MAHMUT AĞA TEKKESİ 108
4.6. MEHMET AĞA ZÂVİYESİ 109
4.7. MEHMET BEY ZÂVİYESİ 109
4.8. MEHMET EFENDİ TEKKESİ 109
4.9. YASSI KAYA TEKKESİ 109
5. SU YAPILARI 110
5.1. ACI ÇEŞME 110
5.2. DAKÎKİ HACI SÜLEYMAN ÇEŞMESİ 110
5.3. DAVUT PAŞA ÇEŞMELERİ 110
5.4. DAVUT PAŞA HAMAMI 110
5.5. HACI ALİ ÇEŞMESİ 111
5.6. HANLAR ÇEŞMESİ 111
5.7. HATİP KÖYÜ ÇEŞMESİ 111
5.8. MEHMET BEY ÇEŞMESİ 111
5.9. PERTEV MEHMET PAŞA HAMAMI 111
5.10. SÜLEYMAN PAŞA HAMAMI 112
SONUÇ 113

KAYNAKÇA 115
EKLER DİZİNİ 122
EKLER 123

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
EV.d.	: Evkaf Defteri
Hz.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜHKM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
KK	: Kuyûd-ı Kadîme Arşivi
MAD.d	: Maliyeden Müdevver Defter
MEB	: Mili Eğitim Bakanlığı
TKG	: Tapu Ve Kadastro Genel Müdürlüğü
TTd.	: Tapu Tahrir Defteri
V.D.	: Vakıflar Dergisi
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü

GİRİŞ

İnsanın özünde yardımlaşmak, iyilik yapmak gibi doğal eğilimler bulunmaktadır. Ancak günümüzde hayat standartlarının artması ile refah seviyesinin yükselmesi ve kolay hayat tarzı, insanların yardım yapma hissiyatını zayıflatırken bireysel olarak yaşamayı teşvik etmeye başlamış, duygudaşlık duygusunu köreltip ihtiyaç sahibi kişileri görmezden gelmesine sebep olmuştur. İnsanın özünde bulunan bu güçlü eğilimlerin deprem, yangın, sel, kuraklık gibi doğal afetler karşısında zor durumda kaldığı zaman, yani kendisinin gerçekten aciz olduğunu fark ettiğinde ortaya çıktığı görülmektedir. İnsanın yardımlaşma ve iyilik yapma hislerini artırma ya da teşvik etmede bir diğer etken dindir. Zira bütün dinler temelde güzel ahlakı, erdemli insanı ve yardımlaşmayı telakki eder. Bu sebeple hemen bütün toplumlarda yardımlaşma müesseseleri ya da benzer uygulamalar mevcuttur. Ancak bu durum, içinde bulunulan toplumun medeniyet seviyesine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Şimdi tarihi seyir içinde bunlara göz atalım.

İslamiyet'e Kadar Vakıf ve Benzeri Uygulamalar

Vakfın en eski kaynaklarına Mezopotamya'da rastlanmaktadır. Babil'de Sumula İlu devrinde bir dinî vakfın varlığı bilinmektedir. Buna göre dindar bir adam mâbud Şaarum ile mâbude Şallat adlarına bir mabet yaptırmış ve rahibin oturması için de bir mülk hibe etmiştir. Ayrıca İslam vakfiyelerindeki şartlara riayet etmeyenler için kullanılan ifadelere benzer ifadeler vesikanın sonunda kullanılmıştır[1].

Ömer Hilmi Efendi'ye göre tarihte ilk vakıf Hz. İbrahim'in inşa ettiği, bu gün İslam âleminin kıblegâhı olan Kâbe'dir[2].

Anadolu'da yapılan kazılar sonucunda Boğazköy'de Hititler'e ait vakfiye niteliği taşıyan, yazılı tabletler bulunmuştur[3]. Bu tablet özet olarak şöyledir: Hitit

[1] İsmet Kayaoğlu, "Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler", *V.D.*, S.11, Ankara 1976, s.50.
[2] Ö. Hilmi Efendi, *İthaf-ül-Ahlâf Fî Ahkâm-il-Evkâf*, VGM Yayınları, Ankara 1977, s.9.
[3] Kayaoğlu, a.g.e., s.50.

kralı Hattusilis düşmanı olan Armadataş'ı mağlup etmiş ve malını zapt edip bir ev ile müştemilatını Tanriçe İştar'a ibadet etmek için vakfetmiş ve oğlu Duthalyas'ı da vakfa memur kılmıştır[4].

Eski Yunan'da iyilik yapma ve yardımlaşma hissi hibe ve vasiyet şeklinde tezahür etmiştir. Bu hibe ve vasiyet şahsa değil site denilen korporasyonlar tarafına yapılmaktadır. Yani hususî bir şahsiyet mevcut olmamaktadır. Mesela dindar bir kadın dini bir merasim için bahçesini hibe etmiştir. Bundan başka Aristoteles'in halefi olan Theophraste, bir felsefe mektebi meydana getirilmek üzere on arkadaşına bahçelerini vasiyet etmiştir[5].

Roma hukukunda da vakıf benzeri uygulamalar bulunmaktadır. Ancak bunlar şahıslara değil Eski Yunan'daki gibi mabetlere, site denilen korporasyonlara, kamu müesseselerine yapılmakta idi. Ayrıca yapılan bu iyilik ve hayır işleri vasiyet ve hibe şeklinde olmaktadır. Hristiyanlığın Roma'da resmi din olarak kabul edilmesiyle tahsis ve hibeler hayır kurumlarına yapılmaya başlanmıştır. Romalılar tahsis edilen bu mallara mukaddes eşya demişlerdir[6].

Bizans hukukunda kiliselerin, manastırların, papaslara mahsus ibadethanelerin, fakirlere, kimsesizlere ve çocuklara yardım için kurulmuş müesseselerin hukukî bir şahsiyet olduğu kabul edilmektedir. Yani bir müessese olarak hayır kurumu bulunmaktadır. Bizans hukukuna göre dini bir tesis yapmak isteyen bir kimse hiçbir kayda tâbi değildir. Kişi mirasçıları olsa bile bütün malını tesise sarf edebilir[7].

Cermen hukukunda ise hayır işleri Eski Yunan'daki gibi vasiyet ve hibe şeklinde olmaktadır. Yani kişi hayattayken sahip olduğu malı ölümünden sonra hayır gayesi şartıyla bir başkasına terk etmektedir, sonra malı devralan kişi aynı hayır şartıyla ölümünden sonra başkasına terk etmektedir. Yani görülüyor ki müstakil bir şahsiyet henüz bulunmamaktadır. Daha sonraları malı fâni olan şahıslara değil fâni olmayan tanrı ve kiliselerde resimleri bulunan azizlere devretmişlerdi. Durum böyle

[4] Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.8, S.3-4, 1951, s.491.
[5] Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 3.Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s.59; Köprülü, a.g.m., s.480.
[6] Köprülü, a.g.m., s.480, 481; Akgündüz, a.g.e., s.59.
[7] Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti Ve Tarihî Tekamülü", *V.D.*, S.2, Ankara 2006, s.8; B. Köprülü, a.g.m., s.482-483.

olunca teftişten uzak kilise görevlileri sağlanan gelir ve sermayeyi kendi ihtiyaçları için sarfa koyulmuşlar. Germenlerin ancak son dönemlerine doğru müstakil bir şahsiyet olarak vakıf müesseseleri kurdukları görülmektedir[8].

Eski Türkler'de de vakıf müessesesinin varlığı bilinmektedir. Uygur edebiyatına ait bulunan belge kalıntılarında vakıfname sayılabilecek bir vesika tespit edilmiştir. Bu belge bir tarih ile başlamaktadır. Çin âdetine göre sene bir hayvan adı, ay ise bir Hint yıldızı adı ile zikredilmektedir. Hayır sahibinin, bina yapanın ve vesikayı yazanın adı bu vesikada geçmektedir[9].

İslamiyet İle Birlikte Vakıf Müessesesi ve Tarihi Gelişimi

Yukarıda İslamiyet'e kadar vakıf benzeri müessese ya da uygulamalardan bahsettik. Benzer müessese ve uygulamaların çok eski devirlerden itibaren varlığı muhakkaktır. Ancak İslamiyet ile birlikte vakıf müessesesi farklı bir boyut kazanmış, oluşumunu tamamlamış, hukuki ve tatbikat yönüyle mütekâmil bir seviyeye ulaşmıştır. Şimdi kısaca vakıf müessesesinin hukukî mahiyetinden ve İslamiyet ile birlikte gelişimine değinilecektir.

Arapça bir isim olan vakf, sözlük anlamı itibariyle durma, durdurma, hareketten alıkoyma, bir malı veya mülkü satılmamak kaydıyla bir hayır işine bağışlama manalarını karşılamaktadır[10]. Hukuki manada vakıf ise bir malı menfaati insanlara ait olmak üzere Allah'ın mülkü hükmünde temlik ve temellükten müebbeden alıkoymak şeklinde tarif edilir[11].

Vakıf kelimesi, vakfedilen mal manasında da kullanılmaktadır çoğulu ise "evkaf"tır. Vakfedene vâkıf, vakfın konusu olan mal ya da eşyaya mevkuf, vakıftan yararlananlara mevkufun aleyh tabiri kullanılmaktadır[12].

Yukarıda yapılan vakıf tanımında geçen "*Allah'ın mülkü hükmünde*" ibaresi aslında vakıf mülkünün yani vakfedilen malın vâkıfın mülkünden çıkıp hükmî bir şahsa geçmesini işaret etmektedir[13]. Vakfedilen malın vâkıfın mülkünden çıkıp çıkmadığı hususunda fukaha arasında ihtilaflar mevcuttur. İmameyn yani İmam-ı

[8] B. Köprülü, a.g.m., s.483-488.
[9] W. Ruben, "Buddhist Vakıfları Hakkında (1)", *V.D.*, S.2, s.180.
[10] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğuş Matbaası, Ankara 1970, s.1134.
[11] Ali Himmet Berki, "Hukuki Ve İçtimai Bakımdan Vakıf", *V.D.*, S.5, Ankara 1962, s.9.
[12] Akgündüz, a.g.e., s.81.
[13] B. Köprülü, a.g.m., s.513.

Muhammed ve İmam-ı Ebu Yusuf ve İmam-ı Şafii, İmam-ı Ahmed bu görüşü kabul ederlerken İmam-ı Malik ve İmam-ı Âzam vakfedilen malın vâkıfın mülkünden çıkmadığını ifade eder. Ayrıca İmam-ı Âzam'ın görüşüne göre vakıf müessesesi müstakil bir şahsiyete sahip olmamaktadır[14].

Kur´ân-ı Kerîm' de açık bir şekilde vakıf adı geçmemektedir. Ancak insanlar ayet ve hadislerle vakıf yapmaya teşvik edilmiştir. "*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir*"[15] ayeti, "*mallarınızı Allah yolunda harcayın kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever*"[16] ayeti ve "*İnsanlar öldükleri zaman amelleri kesilir; bunun üç istisnası vardır: Birincisi devamlı sadaka meydana getiren kimsedir. İkincisi, kendisinden sonra yararlı olan ilim; üçüncüsü, kendisine hayır dua eden sâlih evlattır"*[17] hadisi buna delil gösterilebilir.

Bu hususta farklı görüşler olmakla birlikte genel kanaat İslam tarihindeki ilk vakıf Hz. Muhammed'in Medine'deki yedi parça arazisini vakfetmesi olarak kabul görmektedir. İkinci olarak da Hz. Ömer'in "*semg"* adındaki arazisini Hz. Muhammedin tavsiyesi ile vakfetmesidir. Daha sonra Hz. Halid'in zırh ve atlarını vakfetmesi, ardından Hz. Ali'nin Yenbu'da bir arazisini vakfetmesi[18] diğer insanları da teşvik etmiş ve vakıf müessesesi ivmeli bir şekilde gelişme göstermiştir.

Selçuklular'ın Anadolu'da devlet kurup burayı ebedi bir yurt olarak benimsemelerinin ardından Anadolu'da hızlı bir imar faaliyeti başlamıştır. Vakıflar vasıtasıyla birçok kervansaray, han, hamam, hastahane, yol, köprü ve daha nice eser meydana getirmişlerdir. Konya Karatay Medresesi, Sivas Gök Medrese, Konya İnce Minareli Medrese, Konya Sırçalı Medrese, Kayseri'de Gevher Nesibe Hatun Darüşşifası, Yine Sivas'ta I. İzzettin Keykavus zamanında 1217'de yaptırılan Darüşşifa, 1235'te yapılan Harput Darüşşifası, yine 1235 yılına ait Çankırı

[14] B. Köprülü, a.g.m., s.513-516.
[15] Kur'an, Âli İmrân Sûresi, Ayet 92.
[16] Kur'an, Bakara Sûresi, Ayet 195.
[17] Akgündüz, a.g.e.,s.63.
[18] Akgündüz, a.g.e., s.59-60; Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku Umûmî ve Hususî Hükümler*, 2. Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016, s.371.

Darüşşifası[19] Selçuklular'ın inşa ettiği vakıf eserlerinden yalnızca küçük bir kısmını temsil etmektedir.

Kayseri'de 1240-41 yılında İnşa edilen Celaleddin Karatay Kervansarayı zikredilmesi gereken önemli Selçuklu dönemi eserlerindendir. Kervansarayda bütün yolcuların ücretsiz yemek yemesi için aşhane mevcuttur. Vâkıf, Müslüman, gayrimüslim, köle ayrımı yapılmaksızın her yolcuya bir okka et ve bir çanak yemek verilmesini, Her Cuma akşamı bal helvası yapılıp yolculara dağıtılmasını şart etmiştir. Ayrıca yolcuların ayakkabılarının tamir edilmesi ya da ayakkabısı olmayanlara ayakkabı verilmesi, yük hayvanlarının nallarının bakımının yapılması, hastalanan hayvanlar için baytar bulundurulması, hayvanlara arpa ve saman verilmesi, yolcuların yıkanması için hamam hizmeti gibi hizmetler karşılıksız olarak verilmektedir[20]. Karatay Kervansarayı vakıf müessesesinin Selçuklular dönemindeki gelişimini göstermesi açısından misal teşkil etmektedir.

İzmit Şehri'nin Kısa Tarihçesi

Günümüzde Kocaeli İlinin Merkez ilçesi olan İzmit Şehri Marmara Denizi'nin en doğusunda bulunan, karanın iç kısmına bir hat şeklinde sokulmuş olan körfezin sonuna doğru konumlanmıştır. Sahil şeridinin hemen ardında yer alan yüksek tepeler ile çevrilidir.

Eski adı Nikomedia'dır. Bu adı Bitinya Kralı I. Nikomed'den almıştır[21]. Nikomedia Şehri, I. Nicomedes tarafından milattan önce 262'de yaklaşık olarak bu günkü şehrin bulunduğu yerde yeni bir şehir olarak kurulmuştur. Kral, şehirde saray inşa ettirip şehri Bitinya Krallığı'nın merkezi yapmış ve III. Nikomed ölürken krallığını Romalılara bağışlamıştır[22].

Nikomedia Gotlar ve Partlar'ın birçok saldırısına maruz kamasına ve birçok depremde hasar görmesine rağmen Diokletianus zamanında M.Ö. 284'te Roma İmparatorluğu'nun doğu topraklarına başkentlik yapmıştır. Zamanla gelişip Roma İmparatorluğunun dördüncü büyük şehri konumuna gelmiştir. Ancak 358'deki

[19] İsmet Kayaoğlu, "Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış", *Vakıf Haftası Dergisi,* S.2, 1985, s.24.
[20] Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, C.XII, S.45, Ankara 1945, s.56-58.
[21] İdris Bostan, "İzmit", *DİA*, C.23, İstanbul 2001, s.536.
[22] Engin Ürkmez, *İzmit'te Türk Eserleri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2007, s.23-24.

deprem ve 378'de Gotlar'ın ikinci defa saldırısı sonucunda harap hale gelmiş ve giderek önemini kaybetmiştir[23].

Günümüzdeki İzmit adı Osmanlı kaynaklarında "İzmid"[24] ya da "İznikmid"[25] şeklinde zikredilmektedir. İzmit, Orhan Bey döneminde 1337' de Akçakoca'nın da aralarında bulunduğu bir savaş heyeti tarafından fethedilmiş ve Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Daha sonra idaresi Süleyman Paşa'ya verilmiştir. Ardından İzmit'in merkez olduğu Kocaeli Sancağı teşkil edilmiştir[26].

Fethinden sonra devamlı olarak Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kocaeli Sancağı XV. Yüzyılda Anadolu Eyaleti'ne tâbi iken XVI. Yüzyılda Cezair-i Bahr-i Sefid yani Kapudan Paşa Eyaleti'ne dâhil olmuştur[27]. XIX. Yüzyıl başlarında Hüdavendigar (Bursa) Eyaletine ve daha sonra kısa bir müddet İstanbul vilayetine bağlı olduktan sonra 1888' de müstakil bir sancak halini almıştır[28].

İstanbul'un Fethinden sonra şehrin erzak ve iaşesinin temini, kereste ve yakacak tedariki gibi ihtiyaçların karşılandığı merkez haline gelmiştir. Ayrıca İstanbul'un Anadolu'ya açılan ticaret yolarının geçiş güzergâhı, önemli bir menzil olması hasebiyle birçok han, kervansaray inşa edilmiştir[29].

Kaynaklar Üzerine Genel Bir Değerlendirme

İzmit tarihini konu alan muhtelif eserler bulunmaktadır. Burada genel tarih çalışmalarından ziyade İzmit'te bulunan eski eserler ve vakıflar ile alakalı, seçilen çalışmaları tanıtmayı uygun görmekteyiz. Bu bağlamda önemli bir çalışma Mehmet Bey (Fevziye) Cami üzerine müstakilen hazırlanmıştır. Çalışmada arşiv kaynaklarından bolca faydalanılarak adı geçen eser, müştemilatıyla birlikte ayrıntılı şekilde incelenmiştir[30].

[23] Bostan, a.g.m., s.536; Besim Darkot, "İzmit", *İA*, C.5/2, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s.1252; Ürkmez, a.g.e., s.24.
[24] BOA, EV.d., 11208, 4a.
[25] VGM, Defter 532, 12.
[26] Bostan, a.g.m., s.536-537.
[27] Ahmet Güneş, "16. Ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C.1, Kocaeli 2015, s.422.
[28] Darkot, a.g.m., s.1252.
[29] Ürkmez, a.g.m., s.24.
[30] Ahmet Nezih Galitekin, *İzmit Mehmet Bey Nam-ı Diğer Fevziye Câmi'-i Şerifi,* Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Eserlere dair bir diğer çalışma Şeyh Müslihiddin Cami üzerine yapılan çalışmadır. Müellif arşiv kayıtlarına dayanarak yapının tarihlendirmesine yönelik önemli bilgiler vermesinin yanında cami haziresinde bulunan mezar taşlarını da detaylı olarak incelemiştir[31].

Diğer bir çalışmada İzmit'te bulunan Türkler'e ait yapılar ele alınmıştır. Pertev Paşa Külliyesi ayrı başlık altında işlenmiş ve ardından eserler camiler, mescitler, namazgâh ve şehitlikler, türbeler, hamamlar, çeşmeler başlıkları altında gruplandırılmıştır. Ayrıca müellif sadece kaynaklarda adı geçen ve çeşitli sebeplerle ortadan kalkan yapıları da belirtmiştir[32].

Diğer önemli çalışma Süleyman Paşa (Orhan) Cami üzerinedir. Eserde cami adına dair bilgiler verildikten sonra, yapının mimari özellikleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Daha sonra yapının süsleme unsurları, geçirmiş olduğu onarımlar ve haziresi hakkında önemli bilgiler aktarılmaktadır[33].

Süleyman Paşa'nın eserleri ve vakıflarını konu alan çalışmada Süleyman Paşa'nın hayatı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra eserlerinin bulunduğu yerler tablo şeklinde aktarılmıştır. Daha sonra İzmit'te bulunan Cami ve medrese ve bunların vakıfları hakkında önemli bilgiler verilmiştir[34].

Bir başka çalışma 1992 yılında doktora tezi olarak hazırlanmış olan 1452 numaralı İzmit şeriye sicilidir. Müellif genel olarak sicil çalışmalarından bahsettikten sonra defter hakkında bilgi vermektedir. Hükümler konulara göre tasnif edildikten sonra hüküm özetleri çıkarılmıştır. Yapılan tasnif ve özetler, çalışmaya okuyucu yönlendirmesi açısından işlevsel nitelik kazandırmıştır. Daha sonra sicilde bulunan hükümler sırasıyla transkribe edilmiştir[35]. Aynı sicil 2013 yılında yüksek lisans tezi

[31] Tülin Çoruhlu, "Kocaeli Yarımadasında Erken Osmanlı Camilerinden Şeyh Muslihiddin Camisi", *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C.1, Kocaeli 2015, ss.1609-1633.
[32] Ürkmez, a.g.e.
[33] Volkan Şenel, "İzmit'in Fetih Simgesi Gazi Süleyman Paşa Camii (Nâm-ı Diğer Orhan Camii)", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, C.III, Kocaeli 2017, ss.2753-2780.
[34] Mustafa Güler, Abdullah Çakmak, "Vakıf-Şehir İlişkisi Bağlamında İzmit Gazi Süleyman Paşa Evkafı (XVI. Yüzyıl)", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, C.1, Kocaeli 2017, ss.637-639.
[35] Meral Akşener, *İzmit Şer'iyye Sicili (4Muharrem 1220-25 Şevval 1230) (4 Nisan 1805-30 Kasım 1814)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992.

olarak hazırlanmıştır. Çalışmada defteri transkribe ederek hükümlerin değerlendirmesini yapmıştır[36].

Bir diğer çalışmada Anadolu Ahkâm Defterlerinde İzmit'e dair hükümler tablo şeklinde verildikten sonra bu defterlerden yararlanılarak İzmit'in yöneticileri, Esnafı, İzmit'te yaşayan gayrimüslimler ve defterde geçen vakıflar hakkında bilgiler verilmektedir[37].

İzmit'te bulunan mimari eserler arasında araştırmalara en fazla konu olan yapı Pertev Mehmet Paşa Cami'dir. Ulaşabildiğimiz kadarıyla zikrolunan camiye dair yedi adet müstakil çalışma yapılmıştır. Bunlardan ikisi yüksek lisans tezi, üçü makale, biri kitap, biri de ansiklopedi maddesi olarak çalışılmıştır. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışmada Pertev Paşa'nın hayatı, kişiliği ve sarayı, hanı, türbesi, camisi hakkında bilgiler verildikten sonra vakıfnameyi tanıtıp ardından vakıfnamenin transkripti yapılmıştır[38]. Diğer tezde ise Pertev Paşa hakkında kısaca bilgi verildikten sonra külliyenin tamamı ele alınmış ve özellikle cami hakkında geniş mimari izahat yapılmıştır[39]. Pertev Mehmet Paşa Cami'ne dair yapılan diğer çalışmalara geçmeden kaynak değerlendirmesini burada kesmeyi yerinde görüyoruz.

Yararlanılan Başlıca Arşiv Kaynakları

Görüldüğü üzere İzmit vakıfları ve vakıf eserleri üzerine muhtelif hususi çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar çoğunlukla üst düzey devlet adamları ya da nüfuzlu kişiler tarafından tesis edilen eserleri konu almıştır. Bununla birlikte genel kapsamda İzmit'te bulunan vakıfları ve vakıf eserlerini ortaya koyan bir çalışma bulunmamaktadır. Biz bu durumu eksik olarak görüp bu eksikliği gidermeye çalışmış bulunmaktayız.

Araştırmanın büyük çoğunluğu arşiv vesikalarından edinilen bilgilerden meydana gelmektedir. Özellikle ikinci ve üçüncü bölümün tamamına yakını arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. Bu sebeple çalışmada faydalanılan arşiv

[36] Alper Ayhan, *1452 Numaralı İzmit Şer'iyye Sicili'nin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2013.
[37] Alper Başer, "Ahkâm Defterlerinde İzmit (1742,1745)", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, C.1, Kocaeli 2017, ss.787-798.
[38] Abdülkadir Balgalmış, *Pertev Paşa'nın Hayatı ve Vakıfnâmesi (980 H./ 1572 M.)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
[39] Natalie Ülker Sönmez, *Mimar Sinan Yapısı Menzil Külliyelerinden; İzmit Pertev Paşa Külliyesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2010.

malzemelerinden seçilen bazı defterleri kronolojik sıra ile tanıtmayı uygun görmekteyiz.

MAD. d. 22

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler fonunda "MAD. d." Kodu ve 22 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. H. 929/ M.1523 tarihli mufassal evkaf defteri toplam 212 varaktır. İznikmid (İzmit) Kazâsı'na ait kayıtlar 177-212 arasındaki varaklarda yer almaktadır. Bu defter içerdiği bilgiler bakımından 438 numaralı tahrir defteri ile benzeşmektedir. Ancak mufassal olarak tutulduğundan 438 numaralı tahrir defterinden daha ayrıntılı bilgiler ihtiva etmektedir.

438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937 / 1530)

Anadolu Eyaleti muhasebe defteri olup bu eyalete bağlı Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü, Hamid, Ankara, Kastamonu, Kengırı (Çankırı), Koca-ili ve Bolu livalarının tımarı, evkafı ve emlakına dair bilgiler içermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Tapu Tahrir Defterleri fonunda (TT. d) 438 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından dizin ve tıpkıbasım olarak iki cilt şeklinde hazırlatılmıştır[40]. İlk cildi Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü, Hamid, Ankara, ikinci cildi Bolu, Kastamonu, Kengırı ve Koca-ili livalarını içermektedir. Biz konumuz gereği ikinci cildi kullanmış bulunmaktayız. Defterin 759-768. varakları İzmit Kazası'na dair bilgileri içermektedir. İcmal olarak hazırlanmış olan defterde mufassal defterler kullanılmıştır. Defterin İzmit'e ait vakıfları içeren kısmında yukarıda tanıtılan MAD. d. 22 mufassal evkaf defterinin kullanıldığı sanılmaktadır[41].

[40] *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) I Kütahya, Kara-hisâr-i Sâhib,Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livalârı <Dizin ve Tıpkıbasım>*, (Haz. Ahmet Özkılınç vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkalığı Yayınları, Ankara 1993; *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) II Bolu, Kastamonu, Kengırı, Kocaili Livâları <Dizin ve Tıpkıbasım>*, (Haz. Ahmet Özkılınç vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkalığı Yayınları, Ankara 1994.

[41] Süleyman Paşa Cami vakfına ait gelir kayıtlarında bu iki defter birebir aynı gelir miktarlarını vermektedir. *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765, 766; BOA, MAD.d., 22, s.198. 1523 yılında vakfın Tazlık Köyü'nden geliri 4541 akçe, Tavşanlı Köyü'nden 5553 akçe, Ada Köyü'nden 1898 akçe geliri bulunmaktadır. Sultan Selim Han Vakfı'na ait bu bilgiler, iki defterde de birebir aynıdır. BOA, MAD.d., 22, s.177-181; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.764.

402 Numaralı Evkaf Tahrir Defteri

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde "TKG. KK. TTd." fon koduyla ve "402" numara ile kayıtlı bulunmaktadır. Müstakil olarak Kocaili Livası'na ait evkaf tahrir defteridir. H. 969/M.1561-1562 tarihli olup İznikmid, Gekbuze, İznik, Ada, Yoros, Şili, Yalakabad kazaları ve Kandıra Nahiyesi'ne ait vakıfları muhtevidir. Toplamı 143 varak olan defterin 2/A -20/B arasındaki sayfalar İznikmid Kazası'na dair bilgileri içermektedir[42].

MAD. d. 617

BOA'da "MAD. d." fon kodu ve 617 numara ile kayıtlı bulunan defter 1607 tarihli olup toplam 425 varaktır. 209 ile 217 arasında yer alan sayfalar İzmit'te bulunan vakıflar ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Defter İzmit'ten başka Bolu, Kütahya, Menteşe, Aydın, Biga, Hamid, Kengırı, Kastamonu livalarına ait vakıf kayıtlarını da içermektedir.

MAD. d. 7712

BOA'da "MAD. d." fon kodu ve "7712" numara ile kayıtlı bulunmaktadır. 1608 tarihli olan defter toplam 3 varak. Pertev Mehmet Paşa Külliyesi dâhilinde olan hamamın tamirine dair bilgiler içermektedir.

MAD. d. 4945

BOA'da "MAD. d." fon kodu ve "4945" numara ile kayıtlı bulunmaktadır. Toplam 184 varak olan defterde paşalara ve sultanlara ait vakıf muhasebeleri bulunmaktadır. 1631 tarihli defter 1614'ten başlayarak 1630 yılına kadar devam etmektedir. Sayfa 78 ile 110 arasında Pertev Paşa Vakfı'na ait muhasebeler bulunmaktadır.

11208 Numaralı Evkaf Defteri

Kullanılan arşiv malzemelerinden biri de nezaret sonrası evkaf defterleri arasında olan defterdir. BOA'da "EV. d." kodu ve 11208 numara ile kayıtlı bulunmaktadır. Defter, toplam yirmi varak olup Kocaeli Sancağı ve dâhilinde yer alan İzmit, İznik, Şile, Hendek, Adapazarı, Geyve, Şeyhler, Dodurga, Akyazı, Lefke,

[42] *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, (Haz. Sevgi Işık vd.), Ankara 2012, s.159.

Değirmendere, Yalakâbad, Pazârköy, Akhisar, Gölpazarı, Beşdîvân, Taşgiri, Sarıçayır, Kaymaz kazalarının H.1256-1275, M.1840-1858 yılları arasındaki on sekiz senelik zaman zarfına ait muhasebelerinin tutulduğu 1858-1859 tarihli defterdir.

12105 Numaralı Evkaf Defteri

BOA'da "EV. d." Fon kodu ve "12105" numara ile kayıtlı olan defter, nezaret sonrası evkaf defterleri arasında olup toplam 7 varaktır. 1843-1844 tarihli defterde İzmid, Kandıra, Pazarköy, Adapazarı, Yalakabad, Akhisar, Ağaçlı ve Geyve kazalarında bulunan vakıfların ferağ ve intikal kayıtları bulunmaktadır. Defterin 1b ve 2a varakları İzmit'e dair kayıtları içermektedir.

12534 Numaralı Evkaf Defteri

BOA'da Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti Evkaf Defterleri arasında yer alan defter, "EV. d." fon kodu ve "12534" numara ile kayıtlı bulunmaktır. 1845 tarihli olan defter sonradan ilave edilmiş iki belge ile birlikte toplam 7 varaktır. 1b ve 2a varakları İzmit'e ait vakıfların ferağ ve intikal kayıtlarını muhtevidir.

12598 Numaralı Evkaf Defteri

BOA'da nezaret sonrası evrakı dâhilinde bulunmaktadır. "EV. d." fon kodu ve "12598" numara ile kayıtlı bulunmaktır. Defter 1845-1846 tarihlidir ve toplam 6 varaktan meydana gelmektedir. 1b ve 2b varakları arasında İzmit Kazâsı'nda bulunan evkafın ferağ ve intikal kayıtları yer almaktadır.

18585 Numaralı Evkaf Defteri

BOA'da nezaret sonrası evrakı dâhilinde bulunmaktadır. "EV. d." fon kodu ve "18585 " numara ile kayıtlı bulunmaktır. 1863-1864 tarihli, 8 varaktan meydana gelen defter Haremeyn Vakıfları'nın hasılatını muhtevidir. Sayfa 1b'de İzmit'te bulunan Haremeyn Vakıfları'nın hasılatı yer almaktadır.

18715 Numaralı Evkaf Defteri

BOA'da "EV. d." fon kodu ve "18715 " numara ile kayıtlı bulunmaktır. 1864 tarihli defter toplam 6 varaktır. Sayfa 1b ve 2a İzmit'e ait kayıtları içermektedir. Defterde Kocaeli Sancağı'na tâbi kazalarda mevcut mazbut vakıfların hasılat kayıtları bulunmaktadır.

19049 Numaralı Evkaf Defteri

BOA'da "EV. d." fon kodu ve "19049 " numara ile kayıtlıdır. 1864 tarihli olan defter 4 varaktan oluşmaktadır ve Süleyman Paşa Cami'nin tamirine dair bilgiler içermektedir.

Hurufat Defterleri

531 Numaralı Evkaf Hurufat Defteri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde "VGM. DEFTER" fonunda "531" numara ile kayıtlıdır. Toplam 30 varak olup 12-14. sayfalar arasında İzmit'e ait vakıfların atama, tayin vs. kayıtları yer almaktadır.

532 Numaralı Evkaf Hurufat Defteri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde "VGM. DEFTER" fonunda "531" numara ile kayıtlıdır. Defter sayfa sayınlarında bazı sıkıntılar görülmektedir bu da sayfa numaralarının tespitini güçleştirmektedir. Defter elif harfi ile başlamaktadır. İlk olarak Üsküdar Kazası daha sonra 9. Sayfadan itibaren İznikmid (İzmit) gelmekte ve devam etmektedir. 1802-1807 yıllarına ait bilgiler bulunan defterin bazı sayfalarının eksik olduğu sanılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KURUMU VE OSMANLI'DA VAKIF

Osmanlılar'ın henüz beylik olduğu dönemlerde Moğol istilasından kaçan ya da gönüllü olarak Anadolu'ya gelip yerleşen yoğun Türk-İslam nüfusu Anadolu'yu etkisi altına almıştır. Bu nüfus içinde bulunan Ahi, Şeyh, Derviş sıfatlı kimseler Anadolu'nun hemen her yerinde tekkeler ve zaviyeler kurup mallarını vakfederek gelip geçenin faydalanmasını, oraların yurt olmasını, İslamlaşmasını ve yeni gelen insanları kanalize ederek yerleşmelerini sağlamışlardır[43]. Bu sebepledir ki Anadolu'nun hemen her köşesinde tekke ya da zaviye kalıntısı bulmak mümkündür.

Osman Bey zamanında 13 adet vakıf tesis edilmiş olduğu bilinmektedir. Bu vakıflar Osmanlı Devleti'nde tesis edilen ilk vakıflardır. Bizzat Osman Bey tarafından Yarhisar'da İshak ve Mehmet, Edirnepazarı'nda ise Zekeriya adlı şahsa vakıf tesis edilmiştir[44]. Orhan Bey ise İznik'te medrese inşa ettirmiştir. Bu medreseden başka Orhan Bey'e ait Adapazarı'nda bir cami ve medrese, Bursa'da cami, zaviye, misafirhane ve imaret, Kandıra'da Cami olduğu bilinmektedir[45]. Bu dönemde Orhan Bey haricinde birçok kişi tarafından vakıf kurulduğu bilinmektedir. Orhan Bey'den sonra diğer Osmanlı Padişahları, devlet adamları, nüfuzlu kimseler de sayısız vakıflar kurmuşlardır.

1. VAKIF TÜRLERİ

1.1. MAHİYET İTİBARİYLE VAKIFLAR

1.1.1. Hayrî Vakıflar

Hayrî vakıflar doğrudan doğruya hayır amacı ile kurulan vakıflardır. Aslında vakıf müessesesinin temel gayesine hizmet eden vakıf sınıfıdır. Kişinin, malını Allah rızası için, O'nun yolunda bütün canlılara yardım ve hizmet etmek için harcamasıdır.

---

[43] Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metedu olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler", *V.D.*, S.2, Ankara 1942, s.284-285.
[44] Vedat Turgut, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar Ve Şehirleşme (16. Yy. Bilecik ve Çevresi)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2015, s.60.
[45] Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *V.D.*, S.5, Ankara 1962, s.127-128.

Bir kimse malını sadece sevap kazanmak, ibadet etmek, fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek gibi gayeler ile vakf ediyorsa ve bu vakfın gelirlerinden kendisi ve evlatları değil de yine ihtiyaç sahiplerinin faydalanmasını şart koşuyorsa bu tür vakıf hayrî vakıf sınıfına girmektedir[46].

Hayrî vakıflar, vakıftan yararlananlar yani mevkufunaleyh açısından önemlidir. Bu vakıfları tarif ederken vakıftan yararlananların yüz veya daha fazla sayıda olduğu vakıflar şeklinde tarif edenler mevcuttur. Mevkufunaleyh arasında vâkıfın fakir akrabalarının bulunmasında bir sakınca yoktur aksine bunun sadaka manasını taşıdığı kabul edilir[47].

1.1.2. Zürrî Vakıflar

Varlıklı bir kimsenin malını vakf edip bu vakıftan yararlananlar olarak önce kendisini sonra evlatlarını ve akrabalarından birini ya da birkaçını şart etmesine zürrî vakıf, evlatlık vakıf ya da ehlî vakıf denmiştir[48].

Parası ya da malı olan kimseler kendi mirasını korumak, ailesinin geleceğini garanti altına almak ve önce kendisine, vefatından sonra evlatlarına ve eşine düzenli bir gelir sağlamak maksadıyla Zürrî vakıflar kurmuşlardır. Kişi varlığının büyük bir kısmını vakfederek vefatından sonra mirasın bölünmesini engelleyip bu mirasın asırlarca devam etmesini sağlayabilmekteydi. Çünkü malını vakfettikten sonra o mal kendi mülkünden çıkmakta ve o mala kimse müdahale edememekteydi. Meşrutunlehler bu malın sadece gelirinden faydalanabilmekteydiler, bu malı satmak, hibe etmek ya da borç karşılığında teminat olarak göstermek mümkün değildir[49].

Osmanlı Devleti'nde uygulanan devşirme sistemi ile yetiştirilen devlet adamlarının önemli mevkilere geldiği ve ciddi derecede servet sahibi oldukları bilinmektedir. Ancak bu kimseler görevden azil edildikten sonra veya vefat ettikten sonra sahip oldukları malların çoğu müsadere edilip hazineye geri dönerdi. Bundan ötürü bu kimseler yukarıdakine benzer bir şekilde hem servetlerini korumak hem de gelecekte kendine ve ailesine düzenli bir gelir kaynağı sağlamak veya istihdam

[46] Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.15-16.
[47] Akgündüz, a.g.e., s.273-274.
[48] Akgündüz, a.g.e., s.274; Yediyıldız, a.g.e., s.15-16.
[49] M. Uygur Tazebay, "Osmanlıların Kuruluş Dönemindeki Vakıf Türlerinden Ailevi ve Yarı Ailevi Vakıflar", *IV. Vakıf Haftası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1-7 Aralık 1986, s.26; Yediyıldız, a.g.e., s.252.

oluşturmak maksadıyla mallarını vakfetmişlerdir[50]. Artık vakıf malı olan bu mallara devlet müdahale etmemekteydi. Burada bu kimseler hem hayır amacı güderek topluma faydalı olmuşlar hem de aile servetini ve geleceğini korumuşlardır.

Ömer Lütfi Barkan bu hususu şöyle izah etmiştir. Osmanlı Devleti'nde uygulanan müsadere usulünün etkisi ve İslami miras hukukunun inhilal edici etkisi, varlıklı ailelerin mallarını evlatlık vakıf şeklinde vakfederek ailenin asalet ve şöhretini korumaya itmiş ve ayrıca mirasın tek parça halinde kalmasına ve nesillerin bundan sürekli olarak faydalanmasına vasıta olmuştur[51]. Bu görüş Mouradja d'Ohsson, Robe ve Marcel Morand tarafından müdafaa edilen materyalist nazariye ile benzeşmektedir. Materyalist nazariye vakıf müessesesinin İslam Hukukunun miras ile alakalı hükümlerinden kurtulmak maksadıyla tezahür ettiğini savunur[52]. Fuat Köprülü, bu görüşü "*Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti Ve Tarihî Tekâmülü"* adlı makalesinde, tek cepheli ve çok dar bir izah olarak nitelendirmektedir[53]. Evlatlık vakıflar kurarak İslam Hukukunun miras ile alakalı hükümlerinden muaf olunabildiği doğrudur. Ancak bunun yanında, bu vakıfların hayrî bir cihete hizmet ettiği de unutulmamalıdır.

Yukarıdaki görüş doğrultusunda bakılırsa evlatlık vakıflar, özel bir miras sistemi gibi görülebilir. Zira vâkıf İslam miras hukukunun tesirine girmeden mirasını dilediği gibi tasarruf edebilmektedir[54]. Ancak kişinin kendi evladına ya da yakın akrabasına yaptığı yardım veya hizmet de hayır ve sadaka sayıldığından, bunlara sadece hususî bir miras sistemi demek ilmî bir mana ifade etmemektedir. Ayrıca vâkıf soyunun inkırazı halinde gelirin fakirlere verilmesini şart etmektedir, şart etmese bile nihayetinde o sonuca varacaktır yani hayrî vakıf sınıfına girecektir.

Evlatlık vakıflar konusu, İslam hukukçuları arasında ilk zamanlardan itibaren tartışma konusu olmuştur. İmam-ı Ebu Yusuf, İmam-ı Âzam ve İmam Muhammed'e

[50] Furuzan Selçuk, "Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar) 'İslamic Society and The West' ", *V.D.*, S.6, İstanbul 1965, s.23-24.
[51] Ömer Lütfi Barkan, "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.6, S.1, 1940, s.159,-160.
[52] B. Köprülü, a.g.m., s.499-500.
[53] F. Köprülü, a.g.m., s.1.
[54] Neşet Çağatay, "İslam'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi", *V.D.*, S.11, Ankara 1976, s.3.

rağmen Bu tür vakıfları câiz görmüştür. Ebu Yusuf'un bu görüşü diğer mezheplerin hâkim olduğu sahalarda da uzun yıllar tatbik olunmuştur[55].

Bir diğer husus, miri toprakları mülk edinme maksadıyla vakıf kurmak olmuştur. Kişi, vakıf yapmak gerekçesiyle miri arazi sınıfında olan arazileri sultandan mülk olarak talep etmekte ve sultan da bunu geri çevirmemekteydi çünkü böyle bir niyet mülk edinmek için hukukî bir gerekçe sayılmaktaydı. Kişi bu yolla mülk edindiği araziyi hayır için vakıf yapmaktadır. Fakat kurmuş olduğu vakfın mütevelliliğini kendisine ve vefatından sonra evlatlarına şart koşmakta ve ayrıca vakfın diğer vazifelerini evlatlarına şart etmekle kendisine ve evlatlarına gelir ve istihdam sağlayabilmekteydi[56].

Osmanlı'nın ilk zamanlarında miri toprakların mülk olarak verilmesi usulü uygulanmaktadır. Ancak yukarıda zikredildiği gibi sultana yakınlığı vasıtasıyla değil İslam uğruna gazâ edip, fetih yapan gazi beylere, beylerbeyilere ve büyük komutanlara hizmetleri karşılığı olarak bazı köy ve kasabalar mülk olarak verilmiştir. Bu beyler mülkü olan miri araziler üzerinde cami, medrese, imaret gibi ammeye hizmet eden müesseseler inşa edip mallarını buralara vakfetmişlerdir[57].

Koçi Bey, Osmanlı Devleti'nin aksayan yönlerini ortaya koymak için hazırladığı Risalesi'nde miri arazinin hakkı olmayan kimselere mülk olarak verilmesini ve bu arazilerin vakfa dönüştürülmesine nasıl karşı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "*Bir adam ki din ve devlete lâyık hizmet görmeye… Memleket değil hatta bir köy dahi fethetmeye… Yalnız pâdişah yakını olmakla nice yüz yıl o fetholunmuş memleketten devlet hazinesine âit birçok köy ve tarlaları birer birer yolunu bulup, kendine ve evlâtlarına mülk ettirse, sonra diledikleri yeri vakfedip, bâzılarını dahi vakıf adiyle evlâtlarına gelir sağlayan mal ve yapı yaparsa, o çeşit vakıf sahih olur mu?*" Buradan açıktır ki müellif miri arazinin mülk olarak dağıtılmasına ve bu arazilerin vakıflaştırılarak kişilerin bu arazileri nesline kazanç kapısı olarak kullanılmasına karşıdır ve bu durumu yozlaşma olarak görmektedir[58].

[55] F. Köprülü, a.g.m., s.12.
[56] Yediyıldız, a.g.e., s.252.
[57] Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, MEB Yayınları, İstanbul 1972, s.58.
[58] Danışman, a.g.e., s.58-59.

Bazı vâkıflar yukarıda zikredildiği gibi doğrudan kendi nesli için kurmuş olduğu vakıflarda aynı zamanda ammeye hizmet yani hayır cihetini de yerine getirmektedir bu tür vakıflara yarı ailevi vakıf da denilmektedir[59].

Yarı ailevi vakıflarda vâkıf kendi ailesine önemli derecede gelir sağlamasının yanı sıra zaviye, medrese, mescit, cami, hamam, aşevi, çeşme, hastahane, güçsüzler yurdu, yol, köprü ve bunun gibi topluma hizmet veren birçok yapı inşa ettirerek vakıf müessesesinin asıl amacı olan hayır cihetini de yerine getirmişlerdir[60].

Zürrî vakıflarda meşrutunleh yani vakıftan faydalanacak tarafların belirlenmesi çoğu zaman fukaha arasında ve Osmanlı uygulamasında ihtilaflı bir konu olmasının yanında meşrutunlehler arasında da sorunlar doğuran hatta bazen mahkemelere dahi konu olabilen bir husus olmuştur. Bu hususun önemini anlamak adına vâkıfın vakfiyesinde şart koştuğu kimseleri belirlemek ya da işaret etmek için kullandığı tabirlere ve bu tabirlerin manalarına değinmek faydalı olacaktır.

Vâkıf aksini belirtmedikçe varislere eşit muamele yapılır. Yani vâkıf evladına şart koşmuşsa evlatları arasında ayrım yapılmadan hepsi eşit olarak faydalanır. Vakfiyede komşu fakirler yararlansın denilmişse komşu olmayan fakirler yararlanamazlar. Diğer bir husus meşrutunleh arasında gayrimüslim olmasıdır. Vâkıf akrabalarını şart koşsa ve bunlar arasında Müslüman olmayan bulunsa dahi vakıftan yararlanabilirler[61]. İslam hukukunda gayri Müslimlere yönelik yapılan vakıflar sahih olarak kabul edilmezdi ancak zürrî vakıflarda vâkıfın gayrimüslim akrabalarının vakıftan faydalanabilmesi, vâkıfın şartının kudretinin anlaşılması açısından önemlidir.

Şimdi vâkıfın vakfiyesinde meşrutunleh için kullandığı tabirlere göz atalım. Vâkıf vakfiyesinde evladıma vakfettim dese. Evlat umumi bir tabirdir o halde vâkıfın soyundan gelen kız veya erkek, müslim ya da gayrimüslim bütün evladı ve ahfadı yani evladı, torunları, onların çocukları faydalanabilir, soyun inkırazı halinde istihkak fakirlere geçer. "neslen bade neslin evladıma" tabiri de yine yukarıdaki gibidir. Bu tabirle erkek ya da kız ayrımı yapılmaksızın vâkıfın evladı ve ahfadı yani torunları anlaşılmaktadır. "Evladıma ve evladımın evladına" tabiri de yukarıdakiler

[59] Yediyıldız, a.g.e., s.17.
[60] Tazebay, a.g.m., s.27.
[61] Akgündüz, a.g.e., s.280-281.

ile aynı manaya sahiptir vâkıfın bütün nesli vakıftan faydalanabilir. Fakat bazı âlimlere göre bu tabirle vâkıfın kız evladının evladı dâhil olmaz. Ancak "evladıma ve onların evladına" derse kız evladının çocukları da dâhil olur[62].

Bir kimse vakfının gallesini erkek evladına ve evladının erkek evladına şart etse, bu vakıftan kız evladının erkek evladı da faydalanabilir. Ancak erkek evladının kız evladı yararlanamaz. Bundan başka vâkıf vakfımın gallesini mevcut evladıma vakfettim dese, bundan sonra dünyaya gelen evlatlar vakıftan yararlanamaz. Veya vâkıf vakfımın gallesini evlatlarından filana ya da evladı olmayan filana vakfetse, bu kişi ya da kişilerden başkası vakıftan yararlanamaz[63].

Diğer bir husus meşrutunleh arasında sıra meselesidir. Mesela vâkıf malımı evladıma ya da evladı evladıma ya da evladım, sonra evladı evladıma vakfettim dese birinci batın dururken ikinci batına hak düşmez. Yani vâkıfın evlatları dururken torunları vakıftan faydalanamazlar. Mesela vâkıf malımı "batnen ba'de batnin" vakfettim dese ve başka şart koymazsa önce vâkıfın çocukları vakfın gelirinden eşit olarak faydalanabilir, sonra torunları. Vâkıfın evladı bulurken torunları faydalanamazlar. Ancak vâkıf vefat eden evladının mirasını onun evladına şart koşmuşsa vâkıfın çocuklarından biri vefat ederse ve onunda çocukları var ise, vefat eden evladın hakkı çocukları arasında taksim edilir[64].

Evlatlık vakıflarda vâkıf sadece vakıftan yararlanacakları değil aynı zamanda vakfın mütevelli, kâtip, müezzin, hatip gibi vakıf görevlilerini belirlemek için de vakfiyesinde bunlara işaret eden âkıl, eslah, erşed, ekber gibi tabirler kullanmaktadır. Mesela evlad-ı zükurumdan ekber olan, ya da evlad-ı inâsımın eslahına diye şart koşabilirdi. Bu şartlar vâkıfın istediği evladını ya da işe ehil olanı seçmek ya da sıra belirtmek için verilebilmekteydi[65].

Evlatlık vakıflarda vâkıf yukarıda görüldüğü gibi genellikle vakıftan yararlanacakları evladı, evladının evladı ve zevcesine şart etmektedir. Zaman zaman muhtelif sebeplerden dolayı bu istihkaka sahip olan kişilerin tespit edilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Kişi, vâkıfın evladı olduğunu ya da zevcesi olduğunu ya da vâkıfın

[62] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye*, C.4, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1969, s.359-361.
[63] Bilmen, a.g.e., s.361,62.
[64] Akgündüz, a.g.e., s.281; Bilmen, a.g.e., s.363.
[65] Reyhan Şahin Allahverdi, "Zürrî Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, S.43, Bahar 2016, s.317.

şartı üzere istihkakı olduğunu ispat etmek üzere mahkemeye başvurup bunun tespitini isteyebilirdi. Bu hususta mahkemelerde birçok kayıt bulunmaktadır. Bu tür davalara evladiye davaları dahi denilmiştir[66].

Vakfiyesi kaybolan vakıflarda sorunlar daha içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Vakfiye olmadığı için vâkıfın şartları bilinmediğinden, Defter-i Hakani'deki kayıtların tetkik edilip gerçeğin ortaya çıkmasına kadar, birkaç şahit huzurunda kadıdan alınan bir ilamla tevliyeti ya da diğer bir vazifeyi ele geçirenler bile olabilmektedir[67].

1.1.3. Avârız Vakıfları

Ârıza'nın çoğulu olan avârız sözlükte bela, kaza, engel anlamlarına gelmekle birlikte Osmanlı Devleti'nde mali bir terim olarak kullanılmıştır[68]. Avârız Osmanlı Devleti'nde genellikle savaş zamanı gibi olağan üstü durumlarda ihtiyaç duyulması halinde toplanan bir vergi olarak ortaya çıkmıştır. Fakat artarda süren savaşlar ve giderek artan ihtiyaçlar bu vergiyi kalıcı kılmıştır[69].

Avârız vergisi sabit vergi sistemi haricinde kalan fevkalade bir vergi olması hasebiyle divan kararı ve padişah emriyle toplanırdı. Bu tek bir tür vergi olmayıp olağan dışı toplanmak zorunda kalan bu tip vergilerin tamamına avârız, avârız-ı divâniye denmektedir[70].

İlk başlarda avârız vergisini ödemekte zorlananlara yardım etmek için doğrudan doğruya bu hususa tahsis edilmiş vakıflar kurulmuştur. Ancak sonraları bu verginin giderek önemini kaybetmesi ile vakıf gelirleri köy veya mahalle heyetleri kararlarıyla mahalle ya da köyün çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi için kullanılmaya başlanmıştır[71].

Avârız vakıflarının, avârız vergisinden başka hizmet verdiği alanlar yangın, deprem, su baskını, salgın hastalık gibi doğal afetlerin yanı sıra fakir, dul ve yetimlerin ihtiyaçlarına, kimsesiz kızların evlendirilmesine, sahipsiz cenazelerin

[66] Şebnem Akipek, Hüseyin Altaş, "Vakıflarda Evladiye Davaları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.47, S.1-4, 1998, s.149-150.
[67] Allahverdi, a.g.m., s.319.
[68] Devellioğlu, a.g.e., s.66.
[69] Halil Sahillioğlu, "Avârız", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.4, İstanbul 1991, s.108-109.
[70] Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", *İA*, MEB Yayınları, C.2, İstanbul 1979, s.14.
[71] Mehmet İpşirli, "Avârız Vakfı", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.4, İstanbul 1991, s.109.

kaldırılması masraflarına, hastalık veya çeşitli sebeplerden ötürü çalışamayanların iaşesi ve suyolu, kaldırım, sıbyan mektebi tamiri gibi toplum yararına yapılan hizmetler olarak sıralanabilir[72].

Bu hizmetlerden başka avârız vakıfları iflas etmiş esnafa yardım etmek ve durumu kötü olan tüccara borç para vermek gibi hizmetler de vermeye başlamıştır. Bu hizmetler avarız sandığı ya da avarız akçesi adındaki para vakıfları ile sağlanmıştır[73]. Şöyle ki varlıklı bir kimse parasını vakfediyor ve bu paranın işletilmesini ve çeşitli yerlere harcanmasını şart ediyor. Anaparanın işletilmesiyle hem vâkıfa gelir sağlanıyor hem de ihtiyacı olan kimselere borç para yani kredi imkânı sunuluyor. Bu bakımdan bakıldığında ilk banka uygulamaları olarak görülebilir.

Avârız vakıflarında meşrutunleh arasında din ayrımı yapılmamaktadır. Yani bir mahallede bulunan Müslüman ya da Müslüman olmayanlar avarız vakfından faydalanabilmekteydi[74].

Avârız vakıflarında vakfedilen paraların işletilmesi mütevellinin sorumluluğundaydı ve mütevelli kredi vereceği kimsenin güvenilir olmasına dikkat etmek zorundaydı. Borcunu ödeyemeyen kimselerin takibi ve bunlara dava açmak gibi vazifeler mütevelliye aitti[75].

Vakıf paraların işletilmesinde uyulan usul ve esaslar "Para Vakıfları" başlığı altında incelendiği için burada tekrar izaha lüzum görmüyoruz.

Evlâdiyelik vakıflarda olduğu gibi avârız vakıflarında da vakıf gelirinden faydalanacak kimseler özel olarak belirlenebilmekteydi. Örnek vermek gerekirse kişi nakit olarak parasını vakfeder ve murabaha ile işletilmesini ister, murabaha sonucu elde edilen parayı da kendi malının ya da evladının malının ya da istediği kimse için avârız vergisini ödemek üzere şart koşabilir[76]. Bu tür vakıflar avârız vergisini

[72] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.17; Akgündüz, a.g.e., s.291; İpşirli, a.g.m., s.109; Ali Himmet Berki, "Vakıfların Tarihi, Mahiyet, İnkişafi ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", *V.D.,* S. VI, Ankara 2006, s.*13.*
[73] Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *V.D.,* Ankara 2006, s.48-49; İpşirli, a.g.m., s.109; Akgündüz, a.g.e., s.291.
[74] Akgündüz, a.g.e., s.291; Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.53.
[75] Cafer Çiftçi, "Osmanlı'da Mahalle Avârız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.29, 2006, s.53.
[76] Çiftçi, a.g.m., s.60-61.

ödemek için kurulmuş olsalar bile evladiyelik vakıflar gibi işlemekteydi. Yani belirli kimselere hizmet etmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin kurdukları avârız vakıfları da bulunmaktadır. Bunlar işleyiş bakımından Müslümanların kurdukları vakıflardan farklı değildi. Gayrimüslimler de Müslümanlar gibi kendi dini mabetleri ve dini gereklerinin masraflarını karşılamak üzere bu tür vakıflar kurmuşlardır[77].

1.2. MÜLKİYETİ BAKIMINDAN VAKIFLAR

1.2.1. Sahih Vakıflar

Mülkiyetinin aidiyeti bakımından vakıflar iki çeşittir. Sahih ve sahih olmayan vakıflar. Sahih vakıflar, vakfedilen malın, vakfeden kimsenin malı olması ve bu malın mülkiyetiyle birlikte tüm haklarını ebediyen vakfa devretmesi şeklinde olmaktadır. Bu bildiğimiz manada vakıftır.

İslam Hukukunda vakıf yapma şartları arasında mevkûfun yani vakfedilen malın vâkıfın mülkü olması şartı vardır. Dolayısıyla bu şarta uymayan vakıflar sahih vakıf olarak görülmez. Sahih vakıflar vakfedilen menkul ya da gayrimenkul malların mülkiyetinin vakfedene ait olması koşuluyla kurulan vakıflardır. Gerçek manasındaki vakıfta vakfedilen menkul ya da gayrimenkulün rakabesi yani çıplak mülkiyeti ve ondan doğan gelir ve tasarruf hakkı vakfa aittir Kişi malını vakfettiği takdirde bu maldan, bu malın gelir ve tasarrufundan daimi surette mahrum kalmış olur[78].

Devlete ait araziler (mîrî arazi ya da arazi-i emîriye) sahih vakfa konu olamazlar. Ancak mîrî araziler hükümdarın izni(izn-i hükümdârî) ile mülk olmak üzere kişilere verilebilirdi.[79]. Padişah tarafından temliknâme ile mülk olmak üzere verilen arazi artık mîrî arazi sınıfından çıkar ve bu arazi artık o şahsın mülkü olur. Bu şekilde mülk edinilen araziler sahih yani gerçek manada vakfa konu olabilir.

[77] Çiftçi, a.g.m., s.64.
[78] Hüseyin Çiçek, *Türkiye'de Vakıf Müessesesinin Sosyo-Ekonomik Fonksiyonları (İzmir İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Üzerinde Bir Araştırma),* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996, s.30.
[79] Akgündüz, a.g.e., s.196.

Bir kimse ödünç aldığı, kiracı kiraladığı, kişinin kendisine rehin olarak bırakılan, emanetçinin bedelini ödeyip aldığı mal ya da eşyaların vakfedilmesi sahih olmamaktadır[80].

Vakıf müessesesinin fıtratında yardımlaşma ve hayır işleme amaçları vardır. İbadet ya da hayır amacı güdülmeden kurulan vakıflar sahih vakıf sayılmaz. Örneğin dama ya da satranç kulübü gibi sadece eğlence cihetine yapılan vakıf sahih olmaz. Kurulan vakfın tebâ-i ecnebiyye lehine olmaması şarttır yani bir müslimin gayrimüslim yararına yaptığı vakıf ya da bir gayrimüslimin müslim lehine yaptığı vakıf sahih olmaz[81].

1.2.2. Gayri Sahih Vakıflar

İrsâd, kelime anlamı olarak gözetmek ve hazırlamak demek olup hukuki terimi itibariyle devlet hazinesine ait olan bir mülkün, mülkiyeti sabit kalmak şartıyla sadece menâfiinin bizzat sultanın kendisi ya da izn-i sultanî ile yetkili kılınan kimse tarafından şer῾an uygun görülen cihete tahsisi şeklinde özetlenebilir[82].

İrsadî vakıfların konusunu sadece hazineye ait miri arazi ya da miri arazinin gelirleri teşkil ettiği için irsadî vakıf denince akla arazi vakıfları gelmektedir. Ancak her arazi vakfı irsâdî vakıftır demek doğru olmaz. Arazi vakıfları denince iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi sahih arazi vakıflarıdır. Sahih vakıfları yukarıda tarif etmiştik. İkincisi ise gayr-i sahih arazi vakıflarıdır. Devlete ait arazilerin (arazi-i emîriyye) vakfedilmesi yoluyla kurulan vakıflardır[83].

Arazi-i emîriyyenin yani devlete ait arazinin öşür, intikal, ferağ harçları ve saire miri gelirleri bir cihete ya da bir kişiye tahsis edilebildiği gibi bu gelirler vakıf kurumları için de tahsis edilebilmekteydi. Bu tahsis bizzat hükümdar tarafından yapılabilirdi. Örneğin hükümdar bir veya müteaddit köy ve mezrayı bir medrese vakfına tahsis edip medresede öğrenim gören öğrencilere, hademelere, hocalara, medresenin tamirine ve bunun gibi cihetlere harcanmasını isteyebilirdi. Bunun haricinde hükümdar tarafından devlete faydalı hizmetleri olan bir kimseye arazi-i

[80] Nazif Öztürk, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.75.
[81] Ali Himmet Berki, "İslamda Vakıf Sahih ve Gayr-i Sahih Nev'ileri I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1, 1957, s.25.
[82] Akgündüz, a.g.e., s.528.
[83] Akgündüz, a.g.e., s.550.

emîriyyenin gelirleri ya da arazinin kendisi ihsan olarak temlik edilebilir. Bu kimse bu arazi ve arazinin gelirlerini isteği doğrultusunda vakıf için harcayabilirdi. İşte bu şekilde kurulan vakıflar gayr-ı sahih, irsâdî vakıf ya da tahsisât kabilinden vakıf olarak adlandırılır[84].

İrsâdi vakıfların bir kısmı sultanlar tarafından kurulurken önemli bir kısmı da diğer devlet ricali tarafından kurulmuştur. Bunun sebebi timar sisteminin işler vaziyette olduğu dönemde, devlet ricaline maaş yerine arazi-i emîriyeden arazi, köy, kasaba, mezra gibi tahsisler yapılırdı. Fakat bu tahsisler genelde arazilerin gelirinin tasarrufu şeklinde yapılmakla birlikte bazen de arazinin kendisi mülk olarak verilebilirdi. Mîrî arazilerin satılması, hibe edilmesi ya da vakfedilmesi uygun görülmezken sistemin bozulmasının bir sonucu olarak zamanla bu araziler ve arazilerin öşür vesaire gelirleri vakf edilmeye başlanmıştır[85]. Yapılan bu vakıflar sahih olmayıp irsâdî vakıf sınıfına girmektedir. Ancak arazinin kendisi mülk olmuşsa o vakıf sahih sınıfına girmektedir.

Tahsis iki çeşittir. Birincisi miri hazineye ait geliri, mal veya eşyayı ammeye hizmet etmeyecek cihete sarf etmek şeklinde olur ki bu irsâd-ı gayrı sahihtir. İkincisi mîrî arazi ya da öşür, haraç, ferağ ve intikal harçları gibi mîrî gelirlerin cami, hastane, medrese gibi hayır kurumlarına, fakir kimselere velhasıl amme yararına sarf edilmesi şeklinde olur. Buna da irsâd-ı sahih denir. İrsâd-ı gayrı sahih vakıflar iptal olunabilirken sahih vakıfların iptali caiz olmaz[86].

Benzer şekilde sahih vakıflarda şarta riayet meselesi zaruret arz etse de gayri sahih vakıflarda şarta uygunluk aranmaz. Çünkü gayri sahih vakıflar gerçek manada vakıf olarak görülmez[87].

Fatih Sultan Mehmet çıkardığı bir fermanla kimin üzerine olduğu belli olmayan irsâdî vakıfların iptalini emretmiştir. Ancak II. Bayezid zamanında irsâdî vakıflar tekrar eski haline çevrilmiştir. Kanûnî devrinde ise en yaygın halini almıştır. Mısırdaki İrsâdi vakıfların sayısı o kadar artmıştır ki hazine gelirleri önemli derecede

[84] H. Berki, "Hukukî ve İçtimai vakıf", s.11.
[85] Öztürk, a.g.e., s.155.
[86] F. Köprülü, a.g.m., s.29; Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946, s.18-19.
[87] Ali Himmet Berki, "Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi", *V.D.,* S.7, İstanbul 1968, s.15.

azalmıştır. Vezirleri Kanûnî'ye bu durumu bildirip çözüm olarak irsâdî vakıfların iptalini istemişlerdir ancak Kanûnî bunu kabul etmemiştir[88].

1.3. İDARE ŞEKİLLERİNE GÖRE VAKIFLAR

1.3.1. Mazbut Vakıflar

Mazbut, sözlük anlamı olarak zabt olunmuş, kaydedilmiş, ele geçirilmiş gibi anlamlara sahiptir[89]. Vakıf terimi olarak Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından idare edilen vakıflar olarak özetlenebilir[90]. Mazbut vakıflar idare ve nezâret usulüne göre kısımlara ayrılmaktadır.

Birincisi: Sultanların ve Osmanlı Hanedan mensuplarının kurmuş olduğu vakıflardır. Bunlara Selâtin Vakıfları da denmektedir. Bu vakıfların tevliyeti vazifesi bizzat sultan yani hilafet makamınca yürütülmesi şart ise de bu durum semboliktir. Sultanın bu görevi yürütmesi pek mümkün olmadığı için yerine vekil olarak önceleri Darüssaade Ağaları daha sonraları nezâretin teşekkülüyle birlikte Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı tayin edilmiştir[91].

İkincisi: Mütevelliliği vâkıf tarafından meşruta olup daha sonra kendilerine mütevellilik meşruta olanların inkırazı münasebetiyle mütevelliliği boş kalan vakıflar nezâret tarafından zabt olunup mütevelliliği doğrudan nezâret tarafından yürütülmüştür[92]. Nezâretin ihdasından önce mütevelliliği bu yolla boş kalan vakıflara kadı tarafından mütevelli olarak salahiyetli, ehil kimseler tayin edilirdi.

Üçüncü kısım ise mütevelliliği meşruta olan vakfın yine mütevelliliği uhdesinde bırakılarak mütevellisine vazifesi için bir miktar maaş verilip bu görevi nezâret tarafından yürütmesi şeklinde olmaktadır. Buradaki meşrut olan mütevelli sadece maaşını alır ve vakfın diğer işlerine karışmazdı[93]. İstihkakı olan kimse mütevellilik vazifesini bir tür kiralama sayılabilecek şekilde Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bırakmıştır. İdaresi nezâret cihetine bırakılan bu tür vakıflar "İdaresi Mazbut Vakıflar" olarak adlandırılmaktadır.

---

[88] Ahmet Akgündüz, "İrsâdî Vakıf", *DİA,* C.22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.449.
[89] Devellioğlu, a.g.e., s.704.
[90] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.16.
[91] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.16.
[92] Öztürk, a.g.e., s.202.
[93] Akgündüz, a.g.e., s.371.

1.3.2. Gayri Mazbut (Mülhak) Vakıflar

Mülhak vakıflar klasik şekilde yönetilen vakıf türüdür. Yani mütevellisi meşruta olan ya da meşruta olmayıp kadı tarafından seçilen vakıflardır. Nezâret bu tür vakıfların idaresine müdahale etmeyip yalnız teftiş görevini yürütmektedir.

1.3.3. Müstesna Vakıflar

Müstesna kelime anlamı itibariyle istisna edilen, ayrı tutulan demektir[94]. Bu kelimenin vakıflar için kullanılmasının sebebi ise bu vakıfların Osmanlı Devleti içinde ayrı bir öneme sahip olmasıdır. Müstesna vakıflar idare ve nezâret olarak diğer vakıflardan farklı bir yapıya sahiptirler. Bu vakıflar mütevellileri tarafından idare ve nezâret edilir, Evkâf Nezâreti'nin müdahalesi yoktur. Bu vakıflar iki kısma ayrılmaktadır.

Müstesna vakıflar daha çok tahsis yoluyla yapıldığı için bunlara tahsisât kabilinden vakıf da denilebilir[95].

Eizze Vakıfları: Toplumda büyük nüfuz sahibi olan kimselerin kurmuş oldukları vakıflardır. Din ve tarikat büyüklerine tahsis edilen toprakların ya da gayrimenkullerin vakıf yapılmasıyla meydana gelen vakıflardır. Abdülkadir Geylânî Vakfı, Mevlâna Vakfı, Hacı Bektaşi Veli Vakfı, Hacı Bayram Veli Vakfı gibi vakıflar bu kabildendir[96].

Guzât Vakıfları: Savaş zamanında düşmana karşı büyük başarı sağlayan ve sulh zamanlarında asayiş ve güvenliği sağlamada etkin rol oynayan gazilere yapılan tahsislerin vakıf yapılmasıyla meydana gelmektedir. Gazi Evranos Bey Vakfı, Gazi Mihal Bey Vakfı, Gazi Ali Bey Vakfı ve Gazi Süleyman Bey Vakfı bu tür vakıflara örnek olarak gösterilebilir[97].

1.4. VAKIF MALLARIN KİRALANMA USULLERİ

Vakıf mallardan bina, dükkân, arazi gibi kiralamaya uygun olan mallar mütevelli tarafından vakfa gelir sağlamak amacıyla kiraya verilirdi. Üstü çatı ile

[94] Devellioğlu, a.g.e., s.896.
[95] Akgündüz, a.g.e., s.373.
[96] Nazif Öztürk, *Menşei Ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM Yayınları, Ankara 1983, s.104.
[97] Ali Himmet Berki, "İslamda Vakıf Sahih ve Gayrı Sahih Nevileri II", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.1, 1958, s.6.

örtülü yani damlı malları tarif etmek için "müsakkafât"[98] tabiri, çatılı olmayan, arazi türü mallar için "müstagallât"[99] tabiri kullanılmıştır.

Vakıf mallarının kiralanmasında süresine göre ayrım yapmak gerekirse ikiye ayırabiliriz. İcâre-i vâhide kısa süreli yani ay veya yıl gibi muayyen bir süre ile kiralama, icâreteyn ve mukataa da uzun süreli kiralamadır.

Osmanlı Devleti'nde, içinde bulunulan şartlar bu kiralama yöntemlerinin kullanılmasını zaruri kılmıştır. Şimdi bu kiralama yöntemlerini kısaca izaha çalışalım.

1.4.1. İcâre-i Vâhide Usulü

İcare-i Vâhide tek kira anlamına gelmektedir. Yani bildiğimiz manada, bir malı ya da eşyayı kira akdiyle kira bedelini ve süresini belirleyip kiracının o maldan akid mûcebince tasarruf etmesi şeklinde işlemektedir. Bir diğer tabirle icâre-i vâhide vakıf akarların ay veya yıl gibi belirli bir süre tayin edilerek kiralanmasıdır.

Az görülmekle birlikte bazı vakfiyelerde vâkıf vakfettiği malların icâre-i sahiha usulü ile kiralanmasını şart etmiştir. Buradaki icâre-i sahiha'dan kasıt icâre-i vâhide yani tek kira usulüdür[100].

İcâre-i vâhide kısa süreli kira akdi olup karşılıklı haklar akid nihayete erene kadar geçerlidir. Akid son bulduğunda karşılıklı bir bağlayıcılığı kalmaz, mütevelli vakıf akarını bir başkasına kiraya verebilir. İcâre-i vâhide usulü kiralamada miras, intikal, ferağ gibi hukuki haklar söz konusu değildir. Yeniden kiraya verilirken eski kiracının önceliği dahi mevzu bahis olmamaktadır. Bu kiralama şeklinde mütevelli sadece kirasını alabilir, kiracı da malı tasarruf edebilir. Kira akdinin nihayetinde kiracı malı mütevelliye teslim etmekle yükümlü olmasının yanı sıra malın eksik ve kusurundan da sorumludur[101].

Kira bedeli "ecr-i müsemmâ" ve "ecr-i misl" olmak üzere iki kısımdır. Kira bedeli belirlenmeden kiralanan mal, ona benzer malların bedeli oranında makul bir

[98] Devellioğlu, a.g.e., s.880.
[99] Devellioğlu, a.g.e., s.885.
[100] Bahaeddin Yediyıldız," XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", *V.D.*, S.18, Ankara 1984, s.20.
[101] Akgündüz, a.g.e., s.393; Bülent Köprülü, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcareteynli Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* C.18, S.1-2, 1952, s.708-709; Ahmet Akgündüz, "İcâre-i Vâhide", *DİA*, C.21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.388-89; Şakir Berki, "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri", *Vakıflar Dergisi,* S.IX, Ankara 2006, s.7.

bedel ile belirlenir. Buna ecr-i misl denir. Kira bedeli karşılıklı mukavele ile belirlenmiş ise buna ecr-i müsemmâ denir[102]. Ecri misil bedelinin düşmüş olması ecr-i müsemma bedelinin de düşeceği anlamına gelmez, ecr-i müsemma kira akdinde belirlendiği için bedeli akitteki gibi kalır. Ancak kira akdinde böyle bir hüküm var ise bu uygulanır.[103]

Kira bedeli ecr-i misilden noksan-ı fâhiş oranında eksik ise akid fâsid yani geçersiz olur. Burada noksan-ı fâhişten kasıt 1/5 ten daha fazla olan eksikliktir. Böyle durumlarda kiracıya eksiği tamamlama imkânı verilir, kiracı eksiği tamamlayamazsa mütevelli kira akdini iptal ederdi[104].

Mütevelli bizzat kendisi vakıf mallarını kiralayamaz. Ancak kadıya müracaat eder, kadı, kira bedelinin ecr-i misil ile kiralamasına karar verirse kiralayabilir. Benzer şekilde mütevelli vakıf mallarını akrabalarına ecr-i misil yani rayiç bedel ile kiralayamaz, ancak ecr-i misilden fazla bir miktara kiralayabilir[105]. Vakfın mütevellisi vakıf akarını zevcesine de kiralayamaz[106]. Bu uygulamanın sebebinin, vakıf mallarının, mütevelli tarafından suiistimalini önlemek olduğu ortadadır.

Bu kiralama usulünde süresinin belirli olduğunu izah etmiştik, bu hususta vâkıfın şartına da riayet etmek lazımdır. Vâkıfın bu hususta şartı varsa buna riayet edilir, eğer şartı yoksa kiralanan mal arazi ve çiftlik türünden ise üç seneden fazla, ev, dükkân gibi akar türünden ise bir seneden fazla süre ile kiralanamaz. Fakat vakfın menfaati mevzu bahis ise bu sürenin aşılması caiz olur[107].

1.4.2. İcâreteyn Usulü

Osmanlı Devleti'nde vakıf mallarının icarı ilk zamanlar yukarıda anlatıldığı şekilde yapılırdı. Kiralanan ev, dükkân gibi malların tamiri ve yeniden inşası vakfa aitti. Bu malların zamanla harap olması ya da bir yangın sonucu kullanılamaz hale gelmesiyle kiracı bulmada sıkıntılar yaşanmaya başlamıştı ve vakıf malları gitgide haraba yüz tutmuş ve amacını icra edemez hale gelmişti. Vakıfların bu malların tamirine ve yeniden inşasına kudreti bulunmadığından başka çözüm yolları aranmaya

[102] Devellioğlu, a.g.e., s.239.
[103] Ş. Berki, a.g.m., s.7.
[104] Akgündüz, a.g.e., s.395; Ekinci, a.g.e., s.375.
[105] Akgündüz, a.g.e., s.393-94; Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.79.
[106] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.79.
[107] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.79.

başlanmıştı. Bu durum sonucunda bulunan çözüm vakıf mallarının kira süresini uzatmak ve çift kira sistemi uygulamak oldu[108].

Şöyle ki bu uygulamada icâre-i muaccele ve icâre-i müeccele adında iki aşamalı kira bedeli uygulanmaktadır. İcâre-i muaccele peşin kira demek olup ev veya dükkân türünden malın bedeline yakın bir meblağın peşin olarak vakfa ödenmesiyle olur. Bu peşin kira geliri ile mevzu bahis olan vakıf mal tamir ya da yeniden inşa edilir. Kiracı ya mevzu bahis olan malın tamirini ya da inşasını peşin kira bedeli olarak kendisi yapar ya da bu mallara tasarruf olunması için mütevelliye verir. Kiracı muaccele karşılığı vakıf malını kendisi tamir ya da inşa edecekse bunun vakıf tarafından bir keşif raporuyla belirlenmesi gerekirdi. Kiracı icâre-i müeccele denilen kirayı ise aylık veya yıllık olarak cüzi bir meblağ şeklinde öderdi[109].

İcâreteyn usulü kiralama XVIII. Yüzyılda yaygın olarak kullanılmıştır. İlk zamanlarda zaruret halinde kullanılan icâreteyn usulü sonraları sıradan kiralama biçimi olarak kullanılır hale gelmiştir. Bazı mütevelliler vakfın fazla parasını işletmek maksadıyla ev, çiftlik, arazi gibi mallar alıp sonra bunları eski sahiplerine icâreteyn usulü kiraya vermişler ve icâre-i muaccele bedeli olarak da kiracıdan yani malın eski sahibinden vakıf için binalar yapmalarını ya da ağaç dikmelerini istemişlerdir[110].

İcâreteynli vakıflarda kiralanan arazinin ve üzerindeki binanın rakabesi yani mülkiyeti vakfa aittir, mutasarrıf sadece kullanma hakkına sahiptir. O halde sadece kullanma hakkını miras olarak bırakabilir ya da bir başkasına ferağ edebilir[111].

İcâreteyn iki kiralı vakıf anlamına gelmektedir[112]. İki kiradan kasıt peşin kira denilen icâre-i muaccele ve ileride muayyen zamanlarda alınacak kira anlamında kullanılan icâre-i müeccceledir. İcâreteynli vakıf denilmesi buna istinadendir.

İcâreteyn usulü ihtiyaç dâhilinde bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır. Vakıf mallarının normal şartlarda icâre-i vâhide usulü ile kiralandığından bahsetmiştik.

[108] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.54; Akgündüz, "İcâre-i vâhide", s.390-91.
[109] Akgündüz, a.g.e., s.457; Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.54; Akgündüz, "İcâre-i vâhide", s.390-91; Ş. Berki, a.g.m., s.6.
[110] Yediyıldız, a.g.m., s.22.
[111] Akgündüz, a.g.e., s.465; Ş. Berki, a.g.m., s.6.
[112] Devellioğlu, a.g.e., s.485.

Eğer zaruret arz etmiyorsa bir vakıf malın icâreteyn ile kiralanması kabul görmez. İcâreteyn ile kiralama için birkaç temel şart bulunmaktadır.

Bu şartlardan birincisi kiralanacak malın vakfın yararı için kesin olarak kullanılamıyor olmasıdır. İkincisi vakfın bu malı tamir ve inşa kudreti bulunmaması, üçüncüsü kadının bu durumu görüp buna onay vermesi, dördüncüsü sultanın izni olmasıdır[113]. Kiralanacak mal bu şartları havi ise icâreteyn usulü ile kiralanmasında mahsur kalmaz.

İcâreteyn mukavelesi karşılıklı bir takım yükümlülükler doğurmaktadır. Bu mukavele ile kiralayan olarak mütevelli vakıf malını tamir edip kiracıya teslim etmekle yükümlüdür. Kiracı da icâre-i muaccele ve icâre-i müecceleyi yerine getirmekle ve vakıf malını muhafaza etmekle yükümlüdür[114].

İcâreteyn usulünde kiralanan malın tasarruf hakkının miras yolu ile intikali mümkündür. Vakfiyede bu hususta bir şart mevcut ise bu şarta riayet edilir, şart yok ise bu mirastan kız ve erkek evlatlar eşit olarak yararlanırlar[115]. Kiracı intikal hakkı bulunan mirasçı bırakmadan vefat ederse bu mallar mahlûl olarak addedilir ve vakfa geri döner. Eğer intikal hakkına sahip varis var ise varisten icâre-i muaccele alınmayıp sadece icâre-i müeccele alınır[116].

İcâreteyn usulüne göre kiracı tasarruf hakkını bir başkasına ferağ edebilirdi. Ferağ bir malın tasarruf hakkının bir başkasına devri manasında olmakla birlikte ferağı yapana "fâriğ", ferağ yapılan şahsa "mefrûğunleh", ferağ konusu olan mala "mefrûğunbih" tabiri kullanılmaktadır[117]. Ferağ bedelli ve bedelsiz olmak üzere iki şekilde olabilmekteydi. Kiracı ferağı para karşılığında yapabilmekle birlikte meccanen yani para almadan da yapabilirdi. Ayrıca kiracı tasarruf ettiği vakıf malın gallesini ifraz ederek yani kısımlara ayırarak ferağ edebilirdi. Ancak ferağda mütevellinin görüşünün alınması gerekmektedir. Mütevellinin izni ile yapılan bedelsiz ferağdan dönülmesi mümkün değildir, ancak taraflar anlaşarak ferağdan

[113] Bülent Köprülü, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcareteynli Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* C.17, S. 3-4, 1951, s.223-224; Akgündüz, a.g.e., s.463.
[114] B. Köprülü, a.g.m., s.226.
[115] B. Köprülü, a.g.m., s.226-227.
[116] Akgündüz, a.g.e., s.466-467.
[117] Akgündüz, a.g.e., s.476.

dönebilirler. Mütevellinin izni alınmadan yapılan ferağ muteber olmadığı için taraflardan herhangi biri ferağdan dönebilirdi[118].

Kişi sağlığında icâreteynli tasarrufunu üç oğlundan birine mütevellinin izni ile ferağ ettikten sonra vefat etse diğer iki evlat hak talep edemezler. İcâreteynli bir vakıf mal birden fazla kişi tarafından da tasarruf edilebilmekte idi. Mesela vakıf bir dükkân icâreteyn usulü ile kiraya verilecekse bu dükkâna iki kişi ortak olarak kiracı olabilirdi. İki kişiden biri istediği zaman tasarruf hakkını bir başkasına ya da ortağına ferağ edebilirdi [119].

Kiracı borcu karşılığında tasarruf hakkının tamamını ya da bir kısmını borcunun nihayetinde kendisine dönmesi şartı ile ferağ edebilirdi bu tür ferağa vefâen ferağ denilmektedir[120]. Vefâen ferağda müeccele fâriğe ait olur, mefruğunlehten istenmez. İcâreteyn ile kiraya verilen vakıf malının tasarrufu vefâen ferağ edilmiş olsa ve bu mal yangında harap olsa fâriğin borcu bitmiş sayılmaz. Kendisine alacağı karşılığında ferağ edilen kişi (mufruğunleh) borcunu fariğden isteyebilir[121].

Vefâen ferağ teminat gibidir. Şimdi bu ne demek? Osmanlı hukukunda borçlunun borcu için icâreteynli vakıf malının rehin olarak gösterilmesi uygun bulunmamış, bunun yerine vefâen ferağ yöntemi kullanılmıştır Bu şu anlama geliyor vefâen ferağda malın tasarruf hakkı ferağ edilir, akarâtın gallesi fâriğe aittir ve fâriğ malın gallesini nefsinde ahz edebilir. Fariğ ferağ ettikten sonra aynı malı bir başkasına kiralayıp gelirini alabilir. Fâriğin borcu bitene kadar mefrûğunleh malı kullanabilir borç bittiğinde mal fâriğe geri döner[122]. Burada icâreteynli vakıf malı rehin değil teminat hükmündedir. Zira fâriğ borcunu ödemeden vefat etse dahi vakıf mal alacaklıya intikal etmez ya da tasarruf hakkı alacaklıda kalmaz, mahlûl olarak vakfa geri döner[123].

[118] B. Köprülü, a.g.m., s.237; Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.63.
[119] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.64.
[120] Akgündüz, a.g.e., s.480; Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.72.
[121] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.73.
[122] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.73-74; Akgündüz, a.g.e., s.481.
[123] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.73.

1.4.3. Mukataa Usulü

Uzun süreli kiralama icâre-i tâvile, icâreteyn ve mukataa olmak üzere üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. İcâreteyn usulünden yukarıda bahsettik. İcâre-i tâvile mukataa usulüne benzemektedir ancak Hanefi hukukçuları tarafından kabul görmediği için Osmanlı Devleti'nde uygulama alanı bulamamıştır. Bunun yerine icâreteyn ve mukataa usulü yaygın olarak kullanılmıştır. Şimdi mukataa usulünü açıklamaya çalışalım.

İslam hukukunda hukr, huker, haker, istihkar ve tahkir adı verilen uzun süreli kiralama biçiminin Osmanlı Devleti'ndeki karşılığı mukataadır ve aralarında mahiyet bakımından fark yoktur. Mukataa miri arazinin ya da vakıf arazisinin uzun süre ile kiralanması akdi olarak da özetlenebilir[124].

Mukataa usulünün daha aydınlatıcı bir tanımı ise, üzerine ağaç dikmek ve bina yapmak ve bunların orada kalması mukabilinde peşin olarak malın bedeline yakın bir meblağ ve her sene cüzi bir miktar ücret ödemek üzere süresiz olarak kiralanan vakıf yer olarak tarif edilebilir[125].

Mukataa usulü, kira ödeme şekli bakımından icâreteyn usulüne benzemektedir. İcâreteynli vakıflarda peşînen alınan kira bedeli yani icâre-i muaccele vardı. Mukataa usulünde de aynı şekilde peşin alınan muaccele adında bir bedel bulunmaktadır. Peşin alınan bir bedelden sonra muayyen zamanlarda ödenmek üzere bir vergi bulunmaktadır, bu da İcâreteyn usulündeki icâre-i muecceleye benzemektedir[126]. Bu vergiye İcâre-i zemin, icâre-i mukataa denilmektedir. Zamanla mukataa bu kira bedelinin adı olmuş ve bu bedel için mukataa, bu tür vakıflara da mukataalı vakıf denilmiştir. Ayrıca bedel-i mukataa denince akla muaccele olarak alınan peşin bedel gelmelidir[127].

İcâre-i vahideli bir vakfı icâreteyne çevirmek için bazı şartlar gerektiğini yukarıda izah etmiştik. Aynı şekilde bu şartlar mukataa için de geçerlidir. Normal koşullar halinde icâre-i vahideli bir vakıf malı ya da araziyi icâreteyn ya da

[124] Akgündüz, a.g.e., s.491.
[125] Ali Himmet Berki, "Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz Ve İhmaller", *V.D.*, S.8, Ankara 1969, s.338; Ş. Berki, a.g.e., s.6.
[126] Akgündüz, a.g.e., s.495.
[127] Nazif Öztürk, "Mukâtaalı Vakıf", *DİA*, C.31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.132.

mukataaya çevirmek caiz değildir bunun için zaruri durumların olması gerekmektedir. Bu durumları yukarıda açıkladığımız için tekrar bahsetmeye lüzum görmüyoruz[128].

Bir kimse vakıf arazisini mukataa usulünde kiralayacaksa, bu arazi için peşin bir bedel öder. Bu bedel arazinin bedeline yakın bir meblağdır. Bu bedeli ödedikten sonra arazi üzerine ağaç dikebilir, bina yapabilir ve bunun gibi tasarruflarda bulunabilirdi. Yaptığı bu bina ya da ağaçlar bu kişinin mülkü olurdu. Bundan sonra muayyen zamanlarda icâre-i zemin adında bir vergi öderdi. Kişi bu vergiyi ödediği müddetçe bu araziden ve üzerindeki şahsına ait mülklerden faydalanabilirdi[129].

Yalnız mukataadaki muaccele icâreteyndekinden farklıdır. Mukataa usulünde muaccele ile vakıf malları tamir edilmez, muaccele bedeli vakfa dolayısıyla da vakıftan yararlananlara intikal ederdi. Mukataa usulünde zemin vergisi her yıl ödenir ve ecr-i misilden az olamazdı, geriye dönük olarak ecr-i misilden az olduğu tespit edilen vergiler kişiden tahsil edilirdi. Ecr-i misil muhtelif sebeplerden değişebilirdi ve mutasarrıf buna katlanmak zorundaydı[130].

Kişi mukataa usulü kiraladığı vakıf arazinin üzerindeki mülklerinden dilediği gibi tasarruf edebilir, dilerse bir başka vakfa vakf edebilir ya da mütevellinin izni izle bir başkasına ferağ edebilirdi[131].

Bir kimse mukataa üzere kiraladığı vakıf arazisinin üzerinde mülkü olan bina ya da ağaçları bir başkasına satsa ya da ferağ etse, o arazinin tasarruf hakkı da alıcıya ait olur. Fakat kişi mukataalı araziyi bir başkasına ferağ etse arazi üzerinde olan bina ve ağaçları ferağ etmiş olmaz zira bina ve ağaçlar kendi mülküdür[132]. Kişi mukataa üzere kiraladığı araziyi satma kudretine sahip değildir çünkü arazinin mülkiyeti vakfa aittir. Her sene cüzi bir meblağ olan mukataa vergisinin alınması da bu sebepledir.

Mukataalı vakıflarda miras da mümkündür. Şöyle ki kişi mukataa üzere kiraladığı araziyi üzerinde bina ve ağaçlar yapmak kaydıyla tasarruf etmiş ve sonra

[128] B. Köprülü, "İcâreteynli Vakıf", 1952, s.711,712; Akgündüz, a.g.e., s.493; H. Berki, a.g.m., s.338.
[129] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.81; H. Berki, a.g.m., s.338; Yediyıldız, a.g.e., s.21.
[130] B Köprülü, "İcâreteynli Vakıf", 1952, s.713.
[131] Akgündüz, a.g.e., s.496; Ş. Berki, a.g.m., s.6.
[132] Ş. Berki, a.g.m., s.6; Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.81.

vefat etmiş ise, kişinin varisleri varsa bu arazi ve üzerindekiler bedelsiz olarak varislerine intikal eder. Ancak arazi üzerinde mülk olmadan vefat eden kişinin mirası sadece evladına kalır diğer varislere intikal etmez[133].

Mukataalı vakıf arazi üzerinde bulunan bina ağaç, dükkân ve benzeri mülkler müşterek olarak tasarruf edilebilmektedir. Bu durumda mülklerin bulunduğu arazi de bu kişilere taksim edilir[134].

Mukataa uzun süreli kira akdidir, kişi mukataa yani icâre-i zemin vergisini ödediği müddetçe devam eder. Ancak arazi üzerinde mülklerden eser kalmamış ise ve kişi yeniden inşa yapmıyor ya da ağaç dikmiyorsa ve kişi ödemekle yükümlü olduğu vergiyi ödemiyorsa mütevelli mukataayı iptal edebilir, bir başkasına kiralayabilir. Arazi üzerinde kişinin mülkü kalmamış ancak kişi zemin vergisini ödemeye devam ediyorsa mütevelli mukataayı bozamaz. Ya da arazi üzerinde kişinin mülkü var ancak kişi zemin vergisini ödemekte imtina ediyorsa mütevelli mukataayı fesh edemez sadece birikmiş mukataaya dair dava açabilirdi[135].

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIFLARIN İDARESİ VE NEZÂRETİ

2.1.VAKIFLARIN İDARESİ

Bir vakıf kurulur iken kuran şahsiyet bir yazılı belge ile vakfın ne şartlarda yönetileceğini, kimlerin yönetim hakkına sahip olduğunu, vakıftan kimlerin faydalanabileceğini, vakfın hizmet alanlarını ve bu hizmetlerin hangi gelir kaynaklarından sağlanacağını belirler. Vakfın yönetimi ve işleyişi ile ilgili muhtelif bilgiler içeren bu belgeye "vakfiye" ya da Vakıfnâme denir[136]. Vakfı kuran kişi vakfın nasıl yönetileceğini bu yazılı metin ile belirler ve yöneten kişi de burada yazılı olan usul ve esaslara bağlı kalarak yönetim işini yerine getirir.

Vakıf işlerinin idare etme yetkisine "velayet" ya da "vilayet" terimi, vakıf üzerinde velayet hakkına ise tevliyet terimi kullanılmıştır[137]. Bu tevliyet görevini üzerinde bulunduran kişiye ise "mütevelli" denilmektedir. Mütevelli vakfın

[133] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s. 81, 83; Ş. Berki, a.g.m., 2006, s.6.
[134] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.82.
[135] Ö. Hilmi Efendi, a.g.e., s.82; B. Köprülü, "İcâreteynli Vakıf", 1952, s.713,14; Ş. Berki, a.g.m., s.6.
[136] Ayrıntılı bilgi için bkz: Osman Gazi Özgüdenli, "Vakfiye", *DİA*, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1999, s.465-466.
[137] Akgündüz, a.g.e., s.304-305.

idaresinden sorumlu kimsedir ve bu görevi vâkıfın vakfiyesinde belirlediği usuller gereğince icra eder. Vâkıf mütevelli seçme konusunda özgürdür istediği kişi ya da kişileri mütevelli seçebilir, bu kişi kendisi de olabilir. Vakıflarda birden fazla mütevelli olabilmekle birlikte her vakıfta mütevelli olması zorunluluk arz etmektedir[138].

Mütevelliler görevlerini icra ederken kullandıkları müstakil bir daireye sahip değildiler. İkamet ettikleri evleri aynı zamanda idare binalarıydı. Ancak XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren selatin vakıfları gibi büyük vakıfların idaresi için hususî olarak binalar inşa edilmeye başlanmıştır[139].

Vâkıfın kurmuş olduğu vakfın mütevellilik görevini kendisinin icra edip edemeyeceği konusunda İslam hukukçuları arasında ihtilaflar mevcut ise de Osmanlı uygulamasını esas alır isek vâkıf mütevellilik görevine kendisini şart koşmasa bile bu görev kendisine aittir[140]. Vâkıf vakfiyesinde mütevellilik görevinin kimlere verilebileceğini belirtmeyebilir, mütevelli seçimini kadıya bırakabilir, böyle durumlarda kadı mütevelli seçerken vâkıf ya da vâkıfın evladı (bu kız ya da erkek olabilir) var ise önce bu kişileri mütevelli tayin eder, eğer soyu inkıraza uğramışsa diğer yollara başvurulur. Bu kişiler var iken kadı ecnebiyeden mütevelli tayin edemez, etse bile refʿ olunup görev bahsi geçen kişilere iade olunur[141].

Mütevellilik vazifesi hakkına sahip olan birden fazla kişi olduğu durumlarda kadının mütevelliyi hangi usul ve esaslara göre tayin edeceği de belirlidir. Bu kıstası ya vâkıfın kendisi vakfiyede belirler ya da alışıla gelmiş olduğu üzere bu işe ehil olan ve yaşça büyük olan tayin edilir[142].

Vâkıfın mütevellilik vazifesini şart ve tayin edebildiğini söylemiştik böyle bir durum söz konusu ise buna "mütevelli-i meşrut" yani mütevelliliği kişi veya kişilere şart edilmiş anlamına gelir. Mütevellilik vazifesi vakıf kurucusu tarafından şart ve

[138] Ali Himmet Berki, "Vakıf Nasıl Yapılır", *V.D.*, S.10, Ankara 2006, s.68.
[139] Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, s.178, 186.
[140] Akgündüz, a.g.e., s.303-306.
[141] Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, s.178, 179.
[142] Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, s.180.

tayin edilmediği durumlarda amme makamı tarafından seçilen mütevelliye ise "Mütevelli-i mensup" denilmektedir[143].

Araştırmamız kapsamında incelediğimiz vakıf kayıtlarından edindiğimiz bilgiler doğrultusunda vakfı kuran kişi çoğunlukla mütevellilik vazifesini kendisine, evladına, evladının evladına, soyunun inkırazı halinde yakın akrabalarından ehil olanlara, azatlı kölelerine şart etmiştir.

Vakıfların yönetimi ve işleyişi ile ilgili neredeyse bütün hususlar vâkıfın şartları muktezasınca ifa edilir. Ancak bu şartlardan bazıları muhtelif durumlarda hükümsüz kalıp uygulanılmayabilmektedir. Vâkıfın şartı vakfın varlığına ve işleyişine halel getirecek nitelikte ise vâkıfın bu şartı hükmünü kaybeder. Şöyle ki vâkıf mütevellinin herhangi bir sebeple azledilememesini şart etse bu şart hükmünü yitirir çünkü bu durum mütevellinin vakfın imkânlarını kötüye kullanımının yolunu açabilir. Benzer şekilde vâkıf vakıf mallarının satılıp kendi borcuna harcanmasını şart etse bu şarta da riayet edilmez çünkü vakfın varlığına zarar verir[144].

Mütevelli olacak kişi görevi ifa edecek liyakate sahip olmalıdır. Vâkıf tevliyeti evladına şart koşsa ve evladı mütevellilik vazifesine muktedir ve ehil olamayacak kadar küçük olsa kişi bu işe muktedir olana kadar yerine niyabeten başkası tayin olunur[145]. Ya da vâkıfın evladı yok iken tevliyeti evladına ve evlad-ı evladına şart koşmuş olması vakfın tevliyetinin vâkıfın çocuğu olana kadar boş kalması anlamına gelmez. Bu şart mana ifade etmeyeceği için tevliyet diğer kişilere geçer. Görüldüğü üzere vâkıfın şartına riayet vakıfların yönetimi ve işleyişi münasebetiyle zorunluluk arz ederken bazı hallerde şartlar hükümsüz kalabilir ya da değişikliğe uğrayabilir[146].

2.2. VAKIFLARIN NEZÂRETİ

2.2.1. Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Teşekkülüne Kadarki Uygulama

Vakıfların nezâreti konusuna baktığımızda Osmanlı Devleti'nde vakıfların denetim ve kontrolü Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin ihdasına kadar iki şekilde yerine

[143] Ali Himmet Berki, "İslamda Vakıf Zağanus Paşa Ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri", *V.D.*, S.4, Ankara 1958, s.22.
[144] H. Berki, "Hukukî ve İçtimai Vakıf", s.13.
[145] H. Berki, "İslamda Vakıf", s.22-23.
[146] H. Berki, "Şartlara Riayet Meselesi", s.14.

getirilirdi. Birincisi Vâkıflar: Doğal olarak vakfı kuran kişi vakfın işleyişini ve düzenini bizâtihi kendisi denetleyebildiği gibi bir de tayin ettiği kişi ya da kişiler vasıtası ile teftiş edilmesini sağlayabilirdi. Tayin olunan bu kişi "Nâzır" adını almaktadır. Nâzırlar da mütevelli gibi berat ile tayin olunurdu. Vâkıf hem mütevelli hem de nâzır tayin edebilirdi. Vakıfta hem mütevelli hem nâzır var ise mütevelli, tasarruflarında nâzırın onayını almadan hareket edemezdi. Mütevelli nâzıra karşı sorumludur[147]. Nâzır, vakıfların yönetimi hususunda kadının tüm yetkilerine sahiptir, vakfın denetim işini kadı yerine nâzır yapmaktadır.[148] Vâkıflar bu uygulamayla bir nevi hususi nezâret oluşturmuşlardır. Bu, kadının, dolayısıyla devletin denetiminden kaçmak için bir yol olarak düşünülebilir. Fakat kadı gerekli görürse vakfın muhasebesini isteyip teftiş edebildiği için bu tür vakıfların denetimden yoksun kalması mevzubahis dahi olmamıştır.

Vakıfların nezâretinde uygulanan İkinci usul ise devletin kendi eliyle yaptığı teftiş ve denetlemedir. Devlet bu görevini bölgede bulunan kadılar ve hususi olarak bu göreve tayin ettiği memurlar vasıtası ile gerçekleştirir. Kadı kazâ yetkisinin bulunduğu mahaldeki bütün konulardan mesul olduğu gibi vakıfların işleyişi ve düzeninden de mesuldür. Bir vakfın hususi olarak nâzırı bulunsa dahi vakıf ile ilgili tüm tasarruflarında bağımsız değildir, bazı konularda kadının reyini almak mecburiyetindedir[149].

Sultan Orhan Bursa'daki vakıflarının nezâreti görevini, 1358'de veziri Sinan Paşa'ya vermiştir. Yıldırım Bayezid ise her vilayete bir "Müfettiş-i Ahkâm-ı Şer´iye" tayin etmiş ve vakıfların, nâzırların ve mütevellilerin teftişini ve denetimini sağlamayı amaçlamıştır[150]. I. Mehmet Devrinde ise bütün yargı teşkilatı merkezileştirilerek "Hakim'ül Hükkâm'ül Osmaniye" adıyla bir baş kadı tayin edilmiş ve böylece bütün vakıfların murakebesi de baş kadıya verilmiştir[151].

Fatih Sultan Mehmet kurmuş olduğu vakıfların nezâretini 1463'te Vezir-i Azâm Mahmut Paşa'ya ve yine 1467'de Vezir-i Azâm İshak Paşa'ya tevcih buyurunca "Sadr-ı Âli Nezâreti" kurulmuş oldu. II. Mehmet kendi vakıflarını Sadr-ı

[147] Akgündüz, a.g.e., s.330-331.
[148] Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, s.187.
[149] Akgündüz, a.g.e., s.359-360.
[150] Akgündüz, a.g.e., s.363.
[151] Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, s.190; F. Köprülü, a.g.m., s.22.

Azâm'a bırakırken diğer vakıfların denetimi için her vilayete birer "müfettiş-i Evkaf" adıyla memur tayin etmiştir ve genel nezâret görevini de kazaskerlere bırakmıştır[152].

II. Bayezid, vakıflarının nezâretini 1606' da Şeyhülislam Alaeddin Ali Efendi'ye bırakmıştır ve böylece "Şeyhül-İslâm Nezâreti" kurulmuş oldu[153].

Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Haseki Sultan, vakıflarının nezâretini 1545'te babüssaade ağasına bırakmış ve böylece "Kapuağası Nezâreti" adıyla bir nezâret ortaya çıkmıştır[154].

2.2.1.1. Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti

1586 yılında Haremeyn-i Şerîfeyn Vakıfları'nın nezâretine hasbî olarak Darüssa´âde Ağası Mehmet Ağa'nın tayin edildiği bildirilmiştir[155]. Bunun ile birlikte Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti kurulmuş ve Dârüssa´ade Ağası Mehmet Ağa Evkâf-ı Haremeyn Nâzırı tayin edilmiştir. Kuruluşundan sonra bu nezarete Padişah, Hatun ve Dârüssa'ade Ağalarının vakıfları gibi birçok vakfın da ilhak edilmesiyle iş yükünün aşırı olması münasebetiyle nezâret dört daireye ayrılmıştır[156].

2.2.1.2. Evkâf-ı Haremeyn Müfettişliği

Adına uygun olarak vakıflarla ilgili şer´î konuları takip edip teftiş ve denetim görevini yerine getirmekteydi[157]. 1586'da kurulmuştur. Selâtin vakıfları ve Vüzera vakıfları ve onlara ait gelir kaynaklarının denetimi ve muhafazası ile görevliydi. Müfettişlik görevine ilk olarak devrin önde gelen müderrislerinden Amasyalı Mehmet Efendi tayin edilmiştir[158].

---

[152] Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.66.
[153] Nazif Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Kuruluş Tarihi Ve Nazırlarının Hal Tercümeleri", *V.D.*, S.15 Ankara 1982, s.92.
[154] Akgündüz, a.g.e., s.364.
[155] Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*,TATAV Yayınları, İstanbul 2002, s.213.
[156] Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi*, s.67; Akgündüz, a.g.e., s.364.
[157] Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul 1993, s.145.
[158] Güler, a.g.e., s.218.

2.2.1.3. Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği

Nezârete bağlı olan vakıfların muhasebe kayıtlarını tutmak, muhafaza etmek ve vakfiyelerin hizmet birimlerini kaydetmekle görevli idi. Bu birim 1836 yılında lağvedilmiştir[159].

2.2.1.4. Evkaf-ı Haremeyn Mukâta'acılığı

Mukâta'âya bağlı ev bina dükkân vs. emlak ile zahire ve tahıl gibi gelirlerin kayıtlarını tutar, vakıfların ferağ ve intikal hasılatını tahsil ederdi[160].

2.2.1.5. Darüssaade Yazıcılığı

Darüssaade Ağalarının özel kalem müdürleridirler. Yazışmaları yürütmekle görevli idiler.

Vakıflar için kurulan nezâretler sadece bunlarla da bitmiyordu. Bunlardan başka Galata, Üsküdar ve Eyüp kadıları, Kapudan Paşa, Yeniçeri Ağası, Sekbanbaşı ve Bostancı Başılara tevcih edilen nezâretler ile birlikte nezâretlerin sayısı on ikiye ulaştı. Fakat bu nezâretlerin içinde en mühim olanı Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti idi. Darüssaade Ağalarına hazineden belirli bir miktar maaş tahsis edilmiştir ve ayrıca "avâid-i melhuze" denilen hediyeleri toplamalarına izin verilmiştir[161].

Osmanlı Devleti'nde vakıfların nezâreti için tahsis edilmiş hususî binaların olmadığından bahsetmiştik, Sultan III. Osman (1754-1757), III. Mustafa (1757-1774) ve I. Abdülhamid (1774-1789) kurmuş oldukları vakıfların nezareti için hususî binalar yaptırmışlar ve bu binalar için kapıcılar bekçiler tayin etmişlerdir[162]. Böylece vakıfların yönetildiği bir merkez teşkilat oluşmuş oldu. Bu durum vakıfların merkezileşmesi yani Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne giden yolda önemli bir adım sayılabilir.

[159] Akgündüz, s.365.
[160] Akyıldız, a.g.e., s.145.
[161] Akgündüz, a.g.e., s.365.
[162] Yediyıldız, *Vakıf Müessesesi*, s.178, 185.

2.2.1.6. Evkâf-ı Hamîdiye İdaresi

I. Abdülhamid (1774-1789) kurduğu vakıfların idaresini "Evkâf-ı Hamîdiye İdaresi" adı altında müstakil bir idareye bırakmıştır. Bu daire üç memuriyetten meydana gelmekteydi. Birincisi; **Mütevelli Kaim-makamlığı'**dır. Bu memuriyet tevliyet görevini yürütmektedir. Hamîdiye İdaresi'ne bağlı vakıfların tevcih işlerini Haremeyn Muhasebecileri yürüttüğü için bu memuriyet bir nevi Haremeyn Nezâreti'nin şubesi gibi çalışmaktaydı. İkincisi: **Evkâf Kitabeti**'dir. Gelir-gider ve benzeri işlerle ilgilenmekteydi. Üçüncüsü: **Ruznamçe Kitabeti**'dir. Vakfın günlük gelir-gider kayıtlarıyla görevlidir[163].

Daha sonra Sultan III. Mustafa tarafından kurulan Laleli Evkafı da 1788'de Hamîdiye Evkâfı'na ilhak edilmiştir. Sultan II. Mahmud da kurmuş olduğu vakıfların idaresini Hamîdiye Evkâfı'na ilhak edince nezâret "Evkâf-ı Hamîdiye Ve Mülhakâtı" adını almıştır. Dâhil olan vakıfların sayısı arttıkça iş yükü de artan nezâret 1815'te Darphâne-i Âmire Nezâreti'ne ilhak edildi[164]. Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla Yeniçeri Ağası ve Sekbanbaşı Ağalarına meşruta olan nâzırlıklar da bu memuriyete ilhak etmiştir Memuriyet gittikçe büyümüş ve yönetimde bazı aksaklıklar meydana gelmiştir. Bu sebeple 1826'da çıkarılan bir fermanla Darphâne-i Âmire Nezâreti'nden ayrılarak Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti kurulmuştur[165].

2.2.2. Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti

Yukarıda Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin teşekkülüne kadar vakıfların nasıl nezaret edildiğinden kısaca bahsederek genel bir çerçeve çizmeye çalıştık. Şimdi de vakıfların merkezileşmesi açısından oldukça önemli bir kurum olarak ve yeni bir dönemin başlangıcı sayılabilecek Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ni izaha çalışalım. Nezâretin adında "hümâyûn" tabirinin kullanılması nezâretin Selatin Vakıflarını hâvî olmasındandır[166]. Hümâyûn tabiri Osmanlı'da padişaha ait anlamında kullanılmaktadır. Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki kısımdır.

[163] Akgündüz, a.g.e., s.365.
[164] Akgündüz, a.g.e., s.366.
[165] Öztürk, a.g.m, s.96.
[166] Öztürk, *Elmalılı*, s.202.

2.2.2.1. Nezâretin Merkez Teşkilâtı

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti nâzırlığına ilk olarak Darphâne-i Âmire eski nâzırı ve mütevelli kaymakamı Yusuf Efendi Getirildi[167]. Yukarıda vakıf Nezâretlerinin sayısının on ikiye çıktığını söylemiştik bunlar haricinde küçük ve orta dereceli vakıfların nezâreti bölge kadıları ve hususî nâzırlar tarafından yürütülmekteydi. Vakıfların içinde bulunduğu bu karmaşık ve düzensiz durum vakıfların yönetimi ve denetimi hususunda bir takım aksaklıklar meydana getirmekteydi. Kimi vakıflar denetimden mahrum kalıp kötü niyetli mütevellilerin vakıf tasarruflarını suistimal etmesiyle varlığını ve kuruluş amacını ifa edemez hale gelmiştir. Görülen bu sıkıntıları gidermek, vakıfların işlerliğini daha iyi hale getirmek amacıyla vakıflar için merkezi bir yönetime geçilmiştir.

İlk olarak 1828'de kapı ağaları nezâretine bağlı vakıflar, daha sonra 1830'da ise bostancıbaşı, topçubaşı, hazinedarbaşı, kilercibaşı, saray-ı cedîd ağaları nezâretine bağlı vakıflar ilhak edildi. 1831'de ise İstanbul ve Bilâd-ı selâse kadıları ve Haremeyn müfettişliği nezâreti'ne bağlı vakıflar, kaptanpaşa ve Çavuşbaşı nezareti dâhilinde bulunan vakıflar, 1248'de sadrazam nezâretindenki vakıflar, 1254'te ise Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti'ne dâhil edildi. Aynı tarihte Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti Darphâne-i Âmire Nezâreti ile birleştirildi ve Evkâf-ı Hümâyûn nâzırı üst düzey bir meclis olan Meclis-i Vükela'ya dâhil edildi[168].

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti üç daireden meydana gelmekteydi. Birincisi **Kesedarlık**: Vakıflarla ilgili ilâmları, takrirleri, inhâları yazmakla görevli idi. İkinci daire **Zimmet Halifeliği**: Mukâta'â ve iltizam zabıtnamelerini, mültezimler ve onların kefilleri olan sarraflardan alınacak borç tahvillerini iltizam bedellerini ve icarların zimmet pusulalarını düzenlemekle görevlidir. Üçüncü daire de **Sergi Halifeliği**: Nezâretin hazinesine gelen meblağı almak, masrafları ödemekle görevli idi[169]. Bu üç daireye ayrıca üçer maiyet memuru, ikişer kâtip ve gereği kadar da yamak tayin edilmiştir[170].

[167] Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı, C.11, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1995, s.522.
[168] Öztürk, a.g.m., s.522.
[169] Öztürk, a.g.m., s.523.
[170] Öztürk, *Yenileşme Tarihi*, s.77.

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, Osmanlı topraklarında bulunan müstesna vakıflar hariç tüm vakıfların nezâretini üstlenmiş, muhasebelerini yapmaya başlamıştır. Mazbut ve idaresi mazbut vakıfların hem mütevellisi hem nâzırı, mülhak vakıfların ise tek yetkili nâzırı haline gelmiştir[171].

Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin ihdasından itibaren her geçen gün mevcut vakıfların ilhakı ve yeni kurulan vakıflar ile birlikte iş yükü mütemadiyen artmıştır. Bununla birlikte nezâret yapısı sürekli olarak dinamik bir yapıya sahip olmuştur, lüzumu halinde yeni daire ve memuriyet teşkil edilmiş ya da lağv olunmuştur.

İş yükünün artmasına bağlı olarak, nezâret işlerinin daha süratli ve etkin bir şekilde yürütülebilmesi için teşkil edilen dairelerden bir tanesi **Tahrirat Baş Kitâbeti'dir**. Bu daire ferağ ve intikal senetlerini kaydetmek, yeni zapt edilen vakıfların muhasebe işlemlerini yürütmek ile görevlidir. Diğeri **Mülhakât Gedikleri Kitabeti**: Bütün vakıf gediklerinin mukâta'âlarını toplamak, mahlûlatın ferağ ve intikalini kaydetmek ile vazifelendirilmiştir. **Ruznamecilik**: Bütün müessesât-ı hayriye de denilen cami, mescit, imaret gibi hayır kurumlarının tamir ve bakımını sağlamakla görevlidir. Bu daire amirlerine üçer yamak[172] verilirdi[173].

1831 tarihli irâde-i seniyye ile daha önce Haremeyn Nezâreti'ne bağlı Haremeyn Müfettişliği lağv edilerek yerine Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği ihdas edilmiştir. Ayrıca bu irâde-i seniyye ile diğer mahkemelerin yanında merkezdeki tüm vakıf davalarına bakacak ve personel tayinlerinde yeterlilik kararı verecek yetkili bir makam olan "Mahkeme-i Teftiş" kurulmuştur[174].

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kuruluşundan itibaren, çıkartılan nizamnâmeler ile sürekli bir değişim içinde olduğunu görmekteyiz. Bu nizamnâmeler ile nezâretin teşkilat yapısında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu nizamnâmelerden kısaca bahsetmeyi gerekli görmekteyiz.

[171] Öztürk, *Yenileşme Tarihi*, s.77.
[172] Ayrıntılı bilgi için bkz: Feridun Emecen, "Yamak", *DİA*, C.43,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s.310-311.
[173] Öztürk, *Yenileşme Tarihi*, s.77.
[174] Öztürk, *Yenileşme Tarihi*, s.78.

2.2.2.2. Nezâretin Taşra Teşkilâtı

Nezâretin taşra teşkilatı yine nezâretçe hazırlanan ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de görüşülerek karara bağlanan bir talimatnâme ile düzenlenmiştir. Bu talimatnâme 1839 yılından itibaren sadır olan bir irade-i seniyye ile yürürlüğe girmiştir. Bu talimatnameye göre taşra mazbut vakıflarının idaresi "hükkâm-ı belde" ya da "hâkim- belde" denilen bölge kadılarına aittir. Yine talimatnâme gereğince taşra vakıflarının gelirleri Evkâf Hazinesi'ne aktarılmak üzere mahalli mîrî sandıklara gönderilmiştir. Fakat 1842 senesine gelindiğinde bu uygulamadan olumlu sonuçlar alınamadığı, istenilen işleyiş ve denetimin sağlanamadığı görülmüştür. Kadıların şer´i işlerle meşgul olması, görevlerini yerine getirememesine, dolayısıyla denetimde aksaklıklar olmasına sebebiyet vermiştir. Evkâf hazinesine gönderilmek üzere mahalli sadıklarda toplanan vakıf gelirleri evkâf hazinesine gönderilmemiştir ve hazine gelirlerinde düşüş meydana gelmiştir. Bu durum dönemin Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Numan Mahir Bey tarafından görülmüş ve nezâret tarafından yayımlanan talimatnâmede bir takım değişiklikler yapmayı ön görmüştür. Numan Mahir Bey bu hususta bir lâyiha hazırlamıştır. Bu lâyihaya göre kadılar vakıfların hukukî işleri dışındaki işlerine karışmayacak ve vakıfların nezâreti merkezden gönderilen memurlar eliyle yapılacaktır. Fakat bu lâyiha taslağı Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de muhtelif sebepler gerekçe gösterilerek uygun bulunmamıştır[175].

Mecliste yapılan müzakereler neticesinde aynı lâyiha taşrada bulunan mazbut vakıfların idaresi, yerli halk ve gümrük görevlileri arasından mutemet ve muktedir kimselerden seçilerek tayin olunması şeklinde değiştirilerek 1842 tarihli bir fermanla yürürlüğe koyulmuştur[176]. Ancak bu uygulamadan da istenilen sonuç alınamamıştır. Mahalli memurlar eliyle de sorunlar çözüme kavuşmamıştır. Hazineye gönderilmesi gereken gelir yine toplanamamış, yolsuzluk yine devam etmiştir.

Merkezden hususî müdürler tayin edilmesi ve maiyetine yeteri kadar kâtip verilmesi şeklinde düzenlenen talimatnâme 1845 tarihli irade-i seniyye ile uygulamaya konuşmuştur. Böylece merkezden memur tayini dönemi başlamış ve

[175] Öztürk, *Yenileşme Tarihi*, s.81-82.
[176] Öztürk, *Yenileşme Tarihi*, s.82.

cumhuriyete kadar devam etmiştir[177]. Taşra evkâf teşkilatı başlangıçta muhasebecilik ve müdürlük olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı. Daha sonra birim sayıları giderek artmıştır.

[177] Öztürk, *Yenileşme Tarihi*, s.83.

İKİNCİ BÖLÜM

İZMİT KAZÂSI VAKIFLARI

1. İZMİT VAKIFLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

İzmit'te 1750-1850 yılları arasında toplam altmış yedi adet vakıf tespit edilmiştir. Bunların otuz biri cami ve mescit vakfı, altısı eğitim kurumlarına ait vakıflar, sekizi tekke ve zaviye vakfı, dördü çeşme vakfıdır. Bunlardan başka muhtelif gayeler için tesis edilmiş on sekiz adet vakıf bulunmaktadır.

Çalışmanın asıl araştırma zaman aralığı 1750-1850 yılları olmasına rağmen bu zaman aralığında tespit edilen vakıfların ve eserlerin, önceki dönemlerdeki kayıtlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 16. Yüzyıla ait olarak birçok vakıf ve eser tespit edilmesine rağmen bu eserlerin sonraki önemlerde varlığını sürdürmediği anlaşılmıştır. Bu tür vakıflar araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir. Bunlara örnek olarak Tabib Muhyiddin Medresesi vakfı, Tabip Muhyiddin Muallimhanesi Vakfı, Kertil Muallimhanesi Vakfı, Hacı Muslihiddin Muallimhanesi Vakfı, Abdüsselam Bey Medresesi Vakfı, Kasım Bey Zaviyesi Vakfı, Şeyh Nebi Halife Kervansaray Mescit ve Zaviyesi Vakfı, Şirin Baba Zâviyesi Vakfı, Kutbuttin Çelebi Zaviyesi Vakfı, Ârî Baba Zâviyesi Vakfı, Kertil Mahallesi Mescidi Vakfı gösterilebilir.

Benzer şekilde çalışma, 1750-1850 yıllarını kapsamasına rağmen 18. Yüzyıla ait kayıtların yetersizliğinden kaynaklı olarak bu dönemde vakıfların izi sürülememiştir. 16. Yüzyıla ait tahrir defterleri ve19. Yüzyıla ait evkaf defterleri ve diğer arşiv kayıtlarının, 16. ve 17. Yüzyıla göre daha bol miktarda olması bu dönem vakıflarının tespitini kolaylaştırmıştır.

Tesis edilen vakıflar genel olarak İzmit'te bulunan yapılara ait olmasının yanı sıra İstanbul, Sakarya gibi çevre illerde inşa edilen yapılar için de kurulan vakıflar bulunmaktadır. Şeyh Muhyiddin Kocevî İzmit'te inşa ettirdiği muallimhaneden başka Kandıra, Gebze, Samandıra ve Uğraş'ta da muallimhane inşa ettirmiş ve bu muallimhaneler için İzmit'e bağlı Emirhanlı ve Çit köyleri vakfedilmiştir. Yavuz

Sultan Selim'in İstanbul'da bulunan mescit ve imaretine İzmit'e bağlı Tazlık, Tavşanlı ve Ada köyleri vakfedilmiştir. Mevlana Müslihiddin günümüzde Adapazarı sınırları içinde olan camisi için İzmit'e bağlı Ayan Günay Köyü'nden gelir vakfetmiştir. Bu vakıflar çevre illerde inşa edilen yapılar için tesis edilen vakıflara emsal olarak gösterilebilir.

Vakıf kurucularına bakıldığı zaman genel olarak sadrazam, kethüda, defterdar, paşa, kadı gibi devlet görevlilerinin yanı sıra şeyh, ağa, bey, efendi sıfatlı, toplum içinde nüfuzlu, varlıklı kimseler olduğu görülür.

Vakıflar genel itibariyle İzmit merkezinde yoğunlaşma göstermiştir. Köylerde kurulan vakıflar azınlıkta olup çoğunlukla cami ya da mescit vakıflarıdır. Bu durum İzmit genelinde de aynı çizgide seyretmiştir. Kurulan vakıflar içinde cami ve mescit vakıflarının miktarı dikkati çekmektedir. Bu vakıfların ekserisi şehir merkezinde bulunan camiler için tesis edilmiş olup köylerde bulunan camiler için tesis edilen vakıfların az sayıda olduğu görülmüştür.

Cami vakıflarının büyük çoğunluğu ise imam, hatip, müezzin gibi görevlilerin maaşlarını karşılamak üzere tesis edilmiştir. Bundan sonra aydınlatma için sarf edilen mum, yağ gibi gereçlerin temini ve tamir masrafları için kurulan vakıflar yer almaktadır.

Tekke ve zaviye vakıfları genel olarak şeyh maaşını karşılamak, yine aydınlatma gereçlerinin temini ve yiyecek giderlerinin karşılanması için tesis edilmiştir. Çeşme vakıfları ise büyük çoğunlukla çeşmenin ve suyollarının tamir masraflarını karşılamak üzere tesis edilmiş olup çeşmeye su temini için kurulan vakıflar da mevcuttur.

Mektep, medrese için kurulan vakıflar ise genel itibariyle aydınlatma giderleri, ısınma giderleri, talebelere giyecek verilmesi ya da harçlık verilmesi gibi gayeler için tesis edilmiştir.

1.1. KURUCULARINA GÖRE İZMİT VAKIFLARI

İzmit'te vakıf kuran kişiler büyük çoğunlukla paşa, bey, ağa, efendi, derviş, şeyh, hacı, mevlana, baba sıfatlı kimselerdir. Bu durum vakıf kuran kimselerin ekserisinin varlıklı ve nüfuz sahibi kimseler olduklarını göstermektedir. Gelir

seviyesi olarak bakılırsa orta ve üst gelir seviyeli kişilerin çoğunluğa sahip olmasının yanı sıra alt gelir sınıfından kişilerin de imkânları doğrultusunda vakıf kurmaktan geri kalmadığı görülür.

Hanedan mensupları ve devlet görevlileri tarafından İzmit'te toplam yirmi üç adet vakıf kurulmuştur. Bunların içinde de sayıca en fazla olan paşa vakıflarıdır. Bu vakıf kurucularının tamamı İstanbul'da ikamet etmiş olup vakıflarının idaresini bulundukları yerden yürütmüşlerdir. Tablo 1'de vakıf kuran hanedan mensubu ve devlet görevlilerinin statülerine göre dağılımı verilmiştir.

Tablo 1: Vakıf Kurucuları Arasında Hanedan Mensubu ve Devlet Görevlileri ve Vakıf Kuran Diğer Kişiler

Hanedan Mensubu			**Üst Düzey Devlet Görevlileri**							**Diğer Vakıf Kurucuları**	**Toplam**
Padişah	Şehzade	Hanım Sultan	Defterdar	Sadrazam	Hazinedarbaşı (Kızlarağası)	paşa	Kadı	Mutasarrıf	Kaymakam	Ağa, Bey, efendi, Hanım vb. sıfatlı kişiler	
1	1	2	2	4	1	9	1	1	1	46	69

Yukarıda görülen hanedan mensupları ve devlet görevlileri tarafından İzmit'te büyük vakıflar tesis edilmiştir. Bunlar içinde en önemlisi Şehzade Gazi Süleyman Paşa Vakfı'dır. Şehzade Gazi Süleyman Paşa vakıf kurucuları arasında ayrı bir yere sahiptir. İzmit'in en eski ve ilk İslam eserleri arasında olan Süleyman Paşa (Orhan) Cami, medresesi ve hamamı gibi büyük ve en temel eserleri inşa ettirmiştir ve bunların kalıcı olarak devam etmesi için büyük vakıflar tesis etmiştir. Bu sayede Cami ve Hamam günümüze ulaşabilmiştir. Sadece kendi inşa ettirdiği eserler için değil aynı zamanda başkaları tarafından inşa edilen eserler için de vakıflar kurmuştur. Bunlardan başka şahıslar için birçok evlatlık vakıf tesis etmiştir.

Zikredilmesi gereken diğer bir vakıf kurucusu Sadrazam Pertev Mehmet Paşa'dır. İzmit'in en önemli eserleri arasında olan külliyeyi inşa ettirip çok zengin bir

vakıf tesis etmiştir. Bu gün dahi cami, şehrin en önemli eserleri arasında yer almaktadır.

Yine önemli vakıf kurucuları arasında İstanbul'da bulunan imaretine vakıf tesis eden Yavuz Sultan Selim, Mihrişah Valide Sultan, Hazinedar Başı ve Kızlar Ağası olan Firuz Ağa, İzmit'te cami inşa ettiren ve zengin bir vakıf tesis eden Abdüsselam Bey, Aziz Mahmut Hüdâyî Efendi, Sadrazam Cığala Zâde Rüstem Paşa zikredilebilir.

Bu büyük vakıflar yanında İzmit'te yaşayan ahali tarafından kurulan küçük vakıflar mevcuttur. Bunlardan biri Hafize Hatun Vakfi'dır. O, iki katlı iki odasını ve bir bahçesini vakfetmiştir. Benzer şekilde Derviş Ahmet Efendi kurmuş olduğu vakfına gelir olarak sadece bir bahçe vakfetmiştir. Toplumun her kesiminden insanın vakıf tesis ettiği görülmektedir.

Vakıf kurucuları içinde çeşitli meslek guruplarına mensup kişiler de bulunmaktadır. Bu meslekler; urgancı, uncu, kokucu, debbağ, kereste eminidir. İzmit'te genel olarak vakıf kurucularına baktığımızda esnaf sınıfının azınlıkta olduğunu görürüz. Ancak esnaf ve ticaret erbabı kişiler çeşitli alanlarda yaptıkları işlerle vakıflara finans kaynağı olmuşlardır.

Sayılan meslek guruplarına dair örnek vermek gerekirse Cedit Mahallesi'nde Urgancı adıyla bilinen cami bulunmaktadır. Bu eser Urgancı Ahmet Çelebi tarafından inşa ettirilmiştir. İstanbul'da Unkapanı'nda tüccar olan Hacı Süleyman İzmit'te yaptırmış olduğu çeşmeler için vakıf tesis etmiştir. Yine yaptığı meslek zaman içinde kişinin lakabı haline gelmiş ve yaptırmış olduğu eserleri ve tesis etmiş olduğu vakfı bu adla anılmıştır. Diğer bir meslek gurubu attarlıktır. Hacı Mustafa Ağa'nın babası attarlık mesleği ile uğraştığı için Hacı Mustafa Ağa'ya, "attar zâde" lakabı eklenmiştir. Hacı Mustafa Ağa'nın tesis etmiş olduğu vakıf da bu adla bilinmektedir. Hacı Mahmut İzmit'te dericilik işiyle meşgul olmaktadır. Bu sebepten dolayı Debbağ Hacı Mahmut olarak adlandırılmıştır. İzmit'te yaptırmış olduğu cami yine yaptığı meslek adıyla bilinmektedir. Yine İzmit'te kereste emini olan İbrahim Ağa'nın yaptırmış olduğu cami ve vakfı, yapmış olduğu meslek adıyla anılmaktadır. "Kereste Emini İbrahim Ağa Cami ", " Kereste Emini İbrahim Ağa Vakfı" olarak adlandırılmıştır.

Tespit edilen vakıflar içinde kadınlar tarafından kurulan vakıf sayısı dört'tür, Bunlar Hafize Hatun, Züleyha Hatun, Mihrişah Valide Sultan, Hatice Sultan vakıflarıdır. Bu dört kadından ikisi hanedan mensubudur.

1.2. VAKIF AKARLARININ TÜRLERİ VE MUHTEVİYATI

Vakıf kurucuları tesis ettiği müessesenin amacını yerine getirebilmesi için çok sayıda mallar vakfetmişlerdir. Bu vakıfların büyüklüğü tesis edilen vakfın amacına ve kurucunun mal varlığına göre değişiklik göstermektedir. Vakfedilen malların çeşitleri ve miktarı dönemin ekonomik durumuna göre farklılıklar göstermektedir. 15. ve 16. Yüzyıllar'da vakfedilen akarlar köyler, çiftlikler, mezralar, tarlalar, bahçeler gibi tarıma dayalı gelir kaynakları ya da değirmen, hamam gibi önemli gelir getiren akarlardır. 18. 19. Yüzyıllar'da tesis edilen vakıflardaki akar türlerinde bazı farklılıklar gözlenmektedir. Tarıma dayalı gelir kaynakları yanında dükkân, mağaza türü gelir kaynakları artış göstermiştir. Ayrıca bunlara ek olarak vakıflarda nakit paraların işletilmesi yani kredi verilmesi uygulamalarının son dönemlere doğru hız kazanması dikkat çekmektedir. Hatta sadece nakit para ile tesis edilen vakıflar ortaya çıkmıştır. Nakit paraların işletilmesiyle vakıflar önemli derecede gelir sağlamışlardır. Tarım gelirlerine görece daha fazla kazanç elde edilmesi bu uygulamanın son dönemlerde giderek yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır.

İzmit vakıflarına gelir sağlayan akar türleri; köy, iskele, dalyan, imaret, han, hamam, dükkân, mezra, çiftlik, menzil, mahzen, misafir hane, hücre, oda, değirmen, ev, ahır, gemi, orman, koru, su kuyusu, su, ziraat aletleri ve turpluktur.

Aşağıda tablo 2'de verilen dükkân çeşitleri İzmit merkezi ve bağlı olan köylerinde bulunan dükkânların yekûnudur. Ancak bu dükkânların sayılarının tespiti yapılamamıştır. Hemen her alanda dükkânların bulunması İzmit ve köylerindeki ticari yaşam hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Görüleceği üzere yirmi bir farklı alanda dükkân, ticarethane bulunmaktadır. Yine dükkânların niteliği, şehrin gelişmişlik düzeyi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Tablo 2: İzmit'te Vakıflara Gelir Sağlayan Dükkân Çeşitleri

Abacı Dükkânı	Debbağ Hane	Mağaza

Attar Dükkânı	Ekmekçi Fırını	Nalbur
Bakkal Dükkânı	Kadayıfçı Dükkânı	Sebze Dükkânı
Berber Dükkânı	Kahve Dükkânı	Simitçi Dükkânı
Bezzaz	Kılıççı Dükkânı	Şerbet Hane
Boyacı Dükkânı	Kiremit Hane	Tüfekçi Dükkânı
Çömlekçi Dükkânı	Kunduracı Dükkânı	Tütüncü Dükkânı

Yekûn olarak İzmit vakıflarına gelir sağlayan yirmi adet köy bulunmaktadır. Köylerin adları tablo 3'te verilmiştir. Söz konusu köylerin gelir kalemleri ise ekseriyetle buğday, arpa, yulaf, mısır, burçak, keten, meyve, bağ, bostan, kovan gibi tarım ürünleridir. Bunların yanı sıra köylerde değirmen, çiftlik, dükkân gibi tarım gelirlerine görece daha yüksek gelir getiren akarlar mevcuttur. Gelir kaynakları arasında zikretmemiz gereken bir akar türü de mezralardır. Köylerde ya da şehir yakınlarında birçok mezra İzmit vakıflarına gelir sağlamıştır. Bu mezralardan bazıları Ayan Günay Köyü yakınında bulunan mezra, Çınarlı Dere, Halife Viran, Yassı Kaya ve Yassı Bağ mezralarıdır.

Tablo 3: *İzmit'te Vakıflara Gelir Sağlayan Köyler*

Ada Köyü	Çit Köyü	Kara Göllü
Ahur Köyü (Geyve)	Değirmen Dere Köyü	Kızılca Elma Köyü
Aklıkçı Köyü	Derecik Köyü	Nadir Şah Köyü
Akpınar Köyü	Emirhanlı Köyü	Sığırlık Köyü
Alişah Köyü	Esterik Köyü (Şile)	Tavşanlı Köyü
Ayan Günay Köyü	Evrencik Köyü	Tazlık Köyü
Çınarlı Dere Köyü	Kadı Köyü	

Vakfa gelir sağlayan mallar, gayrimenkuller olabildiği gibi menkul mallar da olabilir. Tarım aletleri, mutfak eşyaları, giyim eşyaları gibi çeşitli menkul malların yanı sıra nakit para da vakıflara gelir getiren önemli menkul mallardandır. Tespit ettiğimiz vakıflar içinde sadece nakit para vakfedilerek kurulan vakıflar ve nakit para hâricinde arazi, tarla, dükkân gibi gayrimenkul malların vakfedildiği vakıflar mevcuttur. Mahalle avarızlarının ödenmesi için kurulan vakıflar genel olarak nakit para vakıflarıdır. Cami, çeşme, mescit, medrese gibi birçok vakfın nakit parasının bulunduğu ve bu paraların şer'i usul ile işletilerek vakfa gelir sağlandığı tespit edilmiştir. Vakıflarda nakit paranın kullanılması ilkel bankacılık uygulamaları olarak görülebilir. İzmit halkı vakıflardan nakit para yani kredi almayı yaygın olarak kullanmıştır.

1.2.1. Vakıfların Gelir Miktarı ve Akarların Gelire Oranı

Tespit edilen vakıflar gelir miktarlarına göre sınıflandırıldığında en büyük vakıfların cami vakıfları olduğu görülmektedir. Vakıfların gelir miktarları tesis edilen müessesenin büyüklüğüyle orantılı olarak artmaktadır ya da azalmaktadır. Bu bakımdan cami vakıflarının mescit, mektep, çeşme vakfı gibi vakıflara göre daha büyük olması gayet tabidir.

Süleyman Paşa Cami için vakfedilen köylerden[178] 1523 yılında 8520 kuruş, 1561 yılında 7875 kuruş gelir tespit edilmiştir. Akar türünü ekseriyetle tarım gelirleri oluşturduğu için vakıf gelirlerinde çok fazla dalgalanma olmadığı görülmektedir. Vakfa bağlı birçok köy olmasına rağmen gelir miktarının köy sayısına oranla çok fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Debbağ Hacı Mahmut Cami vakfının 1806 yılında 178,520 kuruş gibi yüklü miktarda fazla parası bulunmaktadır[179]. Bu gelirin paranın işletilmesinden elde edildiği görülmektedir. Paranın işletilmesi sonucu vakıf gelirleri her geçen sene daha fazla artmaktadır. 1856 yılında sadece paranın işletilmesi sonucu elde edilen kâr 43125 kuruştur. Vakıf gelirlerine bakıldığında en fazla gelirin paranın işletilmesinden elde edildiği görülmektedir. 16. Yüzyılda vakıf gelirleri daha çok tarım ürünleri ve değirmenler gibi gelirlerden ibaretken 19. Yüzyılda para işleten

[178] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765-766; Güler, Çakmak, a.g.m., s.641; Raif Kaplanoğlu vd., *1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları (Giriş-Tıpkıbasım-Çeviriyazı)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 2014, s. 229; BOA, MAD.d., 22, s.198-202; BOA, EV.d.,10573, 2a.

[179] Ayhan, a.g.t., s.262; Akşener, a.g.t., s.27-28.

vakıfların çoğalması sonucu vakıfların gelir miktarlarında büyük artışlar görülmektedir.

19. Yüzyılda para işleten vakıflar köylerde de yaygınlaşmaya başlamıştır. Çepni Köyü Cami'nin nakit parası olup gelirini sadece para işleterek elde ettiği tespit edilmiştir[180]. Benzer şekilde Hatipler Köyü Çeşmesi'nin gelirini nakit paranın kâr ile işletilmesinden elde ettiği tespit edilmiştir[181].

1.2.2. İzmit'te Vakıf Akarlarının İşletilme Usulleri

Yukarıda vakıflara gelir sağlayan mallar sayılmıştır. Bu malların bazılarından doğrudan faydalanılırken bazılarından da kiralama yolu ile gelir elde edilir. Örnek vermek gerekirse bir tarla ya da bahçe mahsulü doğrudan kullanılabilmektedir. Ancak bir dükkân, kiralama yolu ile kullanılabilmektedir. Ev gibi vakıf gayrimenkulleri hem doğrudan yani şart edilen kişinin o evi kullanması ile hem de kiralama yolu ile işletilebilmektedir. Tespit edilen bu tür vakıf mallarının büyük çoğunluğun icâreteyn ya da mukataa usulü ile kiralanmakta olduğu tespit edilmiştir. İcâreteyn ve mukataa ile işletilen vakıflara örnek olarak Abdüsselam Bey Vakfı, Sultan Selim Han Vakfı, Şeyh Muhyiddin Kocevî Vakfı, Attar Zâde Hacı Mustafa Ağa Vakfı, Cağal Zâde Rüstem Paşa Vakfı gösterilebilir. Az kullanılan diğer bir kiralanma şekli ise icare-i vâhide usulüdür. Örnek olarak Seyyid Halil Paşa Vakfı verilebilir. Vâkıf, vakıf mallarının icâre-i vâhide usulü ile işletilmesini şart etmiştir.

Bazı vakfiyelerde ziraat yapacak toprağı olup ziraat tohumu ve aletleri olmayanlar için, mahsulden belirli bir miktar vermek karşılığında bunların temin edilmesi gibi şartlara rastlanmıştır. Ziraat aletlerini ve tohumu alan kişi mahsulün belirlenen miktarını vakfa ödemek ile yükümlüdür. Vakıf bu işlemle gelir sağlarken muhtaç kimselere de iş imkânı sağlamaktadır. Bu duruma örnek olarak Pertev Mehmet Paşa Vakfı gösterilebilir. Pertev Mehmet Paşa vakfiyesinde kul ve cariyeler için kara sığır ve ziraat aletleri verilmesini şart etmiştir[182].

Vakfa ait akarların gayrimüslimler tarafından tasarruf edilmesinde de bir sakınca görülmemiştir. Gayrimüslimler, Müslüman vakıf akarlarını bedeli

[180] Akşener, a.g.t., s.6-11; VGM, Defter 531, s.12.
[181] Akşener, a.g.t., s.21-22.
[182] Sönmez, a.g.t., s.119-121.

karşılığında kiralayabilmiş ve tasarruf edebilmişlerdir. Bu duruma örnek olarak İzmit'te bulunan Abdüsselam Bey Vakfı'nın akarı olan şerbet hanenin, Meyhaneci Agop ve zevcesi Mariya tarafından kiralanması ve işletilmesi gösterilebilir[183].

2. İZMİT'TE VAKIF TÜRLERİ

Tezin birinci bölümünde vakıf türleri incelenmiştir. Şimdi ise İzmit'te bulunan vakıfların türleri irdelenecektir. Mahiyet itibariyle vakıflar hayrî, zürrî ve avarız vakıfları olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Ancak incelenen vakıfların bu tür guruplara ayrılması oldukça güçtür. Zira bir vakıf birden fazla tür içine girebilmektedir. Ayrıca çoğu vakfın vakfiyesine ulaşılamaması bu işi daha da güçleştirmektedir. Örneğin Mehmet Bey (Fevziye) Cami vakfı, caminin muhtelif ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle tesis edilmiş bir vakıftır. Bu bakımdan hayrî vakıf sınıfına girmektedir. Ancak vakfın mütevelliliği Süleyman Akif Efendi ve evladına şart edilmiştir. Bu yolla Süleyman Akif Efendi ve evladı, soyu tükenene kadar mütevelli olarak istihdam edilmiş olmaktadır ve bu görevden maaş almaktadır. Bu açıdan bakıldığında aile vakfı gibi görülmektedir. Ancak umumi bir gayeye hizmet eden bir vakfa aile vakfı yani evlatlık vakıf demek doğru olmayacağından bu tür vakıflara yarı ailevi vakıf diyebiliriz. Diğer bir örnek Div zâde Hacı Mustafa Ağa Vakfı'dır. Bu vakıftan mahalle avarız vergilerinin ödenmesi için gelir ayırmıştır. Bu açıdan bakılırsa avarız vakfı demek doğru olur. Fakat aynı vakıf Himmet Zâde Mescidi'ne de gelir tahsis etmiştir. Bu bakımdan bakıldığında ise hayrî vakıf sınıfına girmektedir. Görüldüğü üzere bazı vakıfların birden fazla alanda hizmet vermeleri, onları sınıflandırmayı güçleştirmektedir.

Hayri vakıflara örnek olarak Süleyman Paşa Cami Vakfı, Abdüsselam Bey Cami Vakfı, Kadı Çelebi Cami Vakfı, Akça Cami Vakfı, Mevlana Müslihiddin Cami Vakfı, İsa Ağa Muallimhanesi Vakfı, Himmet Zâde Tekkesi Vakfı, Baba Sultan Zâviyesi Vakfı, Dakîki Hacı Süleyman Çeşmesi Vakfı, Davut Paşa Vakfı, Kaldırımların Tamiri için tesis edilmiş umûmî bir vakıf, Doksan Dört Zâde Ali Bey Vakfı gösterilebilir.

[183] BOA, EV.d., 18585, 1b.

Tez kapsamına giren vakıflar içinde sadece bir tane evlatlık vakıf tespit edilmiştir. Bu da Kaya Zâde Hacı Ahmet Ağa Vakfı'dır. Ancak 16. Yüzyıla ait olarak tespit edilen, sonraki dönemlerde kayıtlarına rastlanmayan evlatlık vakıflar mevcuttur. Bu vakıflara örnek olarak Nasiruddin Evladı Vakfı, Muarif Hacı Efendi Vakfı, Ahi Hacı Efendi Evladı Vakfı, Karaca Muhyiddin Evladı Vakfı, Kemer Abdal Evladı Vakfı, Bekir Bey Evladı Vakfı, Yortan Evladı Vakfı, Şeyh Ali Efendi Evladı Vakfı, Cani Bey Evladı Vakfı gösterilebilir[184].

Mülkiyet itibariyle İzmit vakıflarının büyük çoğunluğu sahih vakıf sınıfındadır. Bu vakıflar genel olarak küçük bütçeli vakıflardır. İsa Ağa Muallimhanesi Vakfı, Hacı Hamza Bey Zaviyesi Vakfı, Himmet Zade Tekkesi Vakfı, Hatipler Köyü Çeşmesi Vakfı, Çelebi Zade Seyit Ali Bey Vakfı gibi. Gayri sahih sınıfındaki vakıflar ise genel itibariyle büyük vakıflardır. Bu tür vakıflar sultan vakıfları ya da yüksek dereceli devlet görevlileri tarafından tesis edilen vakıflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek olarak Süleyman Paşa vakfı, Sultan Selim Han Vakfı, Pertev Paşa Vakfı, Abdüsselam Bey Vakfı, Firuz Ağa Vakfı, Cığala Zâde Rüstem Paşa Vakfı gösterilebilir. Bu vakıflar İzmit'te bulunan en büyük vakıflar arasındadır. Firuz Ağa Vakfı'na gelir sağlamak için Kara Göllü, Akpınar, Evrencik, Aklıkçı köyleri vakfedilmiştir. Yine Süleyman Paşa Vakfı'na gelir sağlamak için Kadı Köyü, Çınarlı Dere Köyü, Nadir Şah Köyü, Derecik Köyü, Alişah Köyü, Şile'ye bağlı Esterik Köyü ve Geyve Kazası'na bağlı Ahur (Ahır) Köyü vakfedilmiştir. Görüldüğü üzere gayrisahih yani tahsisat vakıfları sahih vakıflara görece oldukça büyük gelirlere sahiptir.

Tespit edilen vakıflar arasında Kadı Çelebi, Sultan Selim, Rum Mehmet Paşa, Halil Paşa, Firuz Ağa, Pertev Mehmet Paşa, Mehmet Bey, Mihrişah Valide Sultan, Turgut vakıflarının 1864 yılında mazbut vakıflar arasında olduğu görülmektedir[185].

[184] BOA, MAD.d., 22, s.194, 195, 196, 199, 201, 202, 205, 206, 208; TKG., KK., TTd.402, s.20, 21, 25, 26, 30, 31.
[185] BOA, EV.d., 18715, 1b, 2a.

3. CAMİ VE MESCİT VAKIFLARI

3.1. ABDÜSSELAM BEY CAMİ VAKFI

Abdüsselam Bey tarafından, İzmit'te yaptırmış olduğu cami için tesis edilmiştir. Vakıf ile ilgili ulaşılan en eski kayıt 1843 tarihlidir. Vakfedilen mallar şunlardır. İzmit'te Kahve dükkânı, bakkal dükkânı, çömlekçi dükkânı, kunduracı dükkânı, attar dükkânı, berber dükkânı ve bu dükkânlar haricinde 5 adet dükkân, bir menzil, iki mağaza, 9,5 dönüm tarla, iki hisseli bir hamam, şerbet hane, üç adet mahzen, kiremit hane ve 96 zırai arsa[186].

Vakfın bu akarlardan tespit ettiğimiz yıllara göre geliri şu şekildedir. 1843 yılında vakıf bir dükkânını 5500 kuruş muaccele ile kiraya verip, bu dükkândan yıllık 55 kuruş müeccele almaktadır. Bu dükkânın yeri ve türü tespit edilememiştir fakat alınan yüksek muaccele bedelinden yola çıkarak, dükkânın merkezi bir yerde olduğu söylenebilir. 1844 yılında vakfın yıllık toplam geliri 6258 kuruştur[187].

1845 yılında vakfın hisseli bir dükkânı ve iki hisseli bir hamamı olduğunu görmekteyiz. Hamamın bir hissesi için iki bin kuruş ayrıca bir dükkân için de 60 kuruş muaccele bedeli alınarak kiraya verilmiştir. Burada vakfın, malların bir başkasına ferağı ya da intikali için harç aldığını görmekteyiz. Bu tarihte ferağ ve intikal harcı olarak 1095,5 kuruş gelir sağlanmıştır[188].

Vakfın 1846 yılında ferağ, intikal ve mahlûl geliri toplamı 181 kuruştur. Ayrıca mahlûl olan yani boşta kalan bir arazi 350 kuruş muaccele alınarak kiralanmıştır[189]. 1847 yılında ferağ harcı olarak 417 kuruş gelir sağlamıştır. Bu tarihte mahlûl olan bir mahzen de 700 kuruş muaccele alınarak kiralanmıştır[190]. Vakıf 1849 yılında ferağ harcı olarak 915 kuruş gelir elde etmiştir[191]. 1851 yılında ise ferağ ve intikal harcı olarak 956,5 kuruş, muaccele bedeli olarak da 532,5 kuruş gelir sağlamıştır. 1852 yılında 1118,5 kuruş ferağ ve intikal harcı, 482,5 kuruş da muaccele geliri görülmektedir[192]. 1863 yılında ferağ harcı olarak 2375,5 kuruş geliri

[186] BOA, EV.d., 18722, 1b; 18585, 1b; 14443, 1b; 13746, 2a; 12928, 1b; 12855, 1b; 12598, 1b; 12534, 1b; 12436, 1b; 12105,2a.
[187] BOA, EV.d., 12105,2a.
[188] BOA, EV.d., 12436, 1b; 12534, 1b; 12598, 1b.
[189] BOA, EV.d., 12855, 1b.
[190] BOA, EV.d., 12928, 1b
[191] BOA, EV.d., 13746, 2a.
[192] BOA, EV.d., 14443, 1b.

görülmektedir[193]. 1864 yılında vakfın kiremit hanesinin mahlûl olduğu ve bir başkasına 900 kuruş muaccele karşılığında kiraya verildiği görülmektedir. Ferağ ve intikal harcı olarak da 270 kuruş geliri bulunmaktadır[194]. Son olarak, vakfın 1867 yılında 956 kuruş ferağ geliri bulunmaktadır[195].

İncelediğimiz kayıtlarda, vakfın mütevellisinin 1843 yılında İstanbul'da olduğu ve vakfı oradan yönettiği, ayrıca 1845 yılında vakfın Haremeyn Evkâfı'na bağlı olduğu görülmektedir[196].

3.2. AHMET PAŞA VAKFI

Vakıf ile ilgili ulaşılan tek kayıt 1805 yılına aittir. İzmit'te Tepecik Mahallesi'nde Mutasarrıflık görevini ifa eden Ahmet Paşa, İzmit'te Taş İskele'de Akça Koca Cami'ne mukataalı arsa üzerine inşa ettiği dalyanı vakfetmiş ve mütevelli olarak da Doksan Dört Zade Ali Bey'i tayin etmiştir. Vâkıf, bu dalyanın mütevelli tarafından işletilmesini ve geliri ile Akça Koca Cami'nin 1200 akçe mukataasının ödenmesini şart etmiştir. Ayrıca Bayramiye Türbesi için 10 kuruş, Orta Cami imamına 20 kuruş, Salındı Cami tamiri için 20 kuruş olmak üzere toplam 60 kuruş harcanmasını ve geri kalan fazlasının hayatta oldukça kendisi vefatından sonra da karısının faydalanmasını şart etmiştir. Karısının ölümünden sonra da fazla paranın hayır işlerine harcanmasını şart etmiştir[197].

3.3. AKÇA CAMİ VAKFI

Tesis tarihine ulaşılamamıştır. Ulaşılan en eski kayıt 1523 tarihlidir. 1523-1561 yılları arasında yapının mescit olduğu daha sonra camiye çevrildiği tespit edilmiştir[198].

Camide görevli imam, müezzin maaşları, şadırvan ve tuvaletlerin temizliği, caminin aydınlatma masrafı ve tamir için gelir vakfedilmiştir[199].

---

[193] BOA, EV.d., 18585, 1b.
[194] BOA, EV.d., 18722, 1b.
[195] BOA, EV.d., 19661, 1a.
[196] BOA, EV.d., 12105, 2a; 12436, 1b; 12534, 1b; 12598, 1b; 12855, 1b; 12928, 1b; 13746, 2a; 14443, 1b; 18585, 1b; 18722, 1b; 19661, 1a.
[197] Akşener, a.g.t., s.11-12.
[198] BOA, MAD.d., 22, s.207; TKG., KK., TTd.402, s.26.
[199] Akşener, a.g.t., s.12-14.

Mescidin imamı için 1523 yılında Hoca Üveys adında bir kişi mescit yakınında bir yerini vakfetmiştir[200]. Ayrıca 1530'da Derya Köyü'ndeki zeminden mescit imamı için gelir bulunmaktadır[201]. 1561 yılında vakfın 5 adet dükkânı, Gemlik yakınında bir arazisi, şehir altında büyük bir bölümü evlerden oluşan ve bir kısmı bahçe olan arazi, evler yanında senelik 300 akçe geliri olan arazi, 20 akçe geliri olan başka bir arazi ve içinde ceviz ağaçları olan başka bir arazisi bulunmaktadır. Bunlar hâricinde mescit imamına dört bin beş yüz akçe nakit para vakfedilmiştir[202].

1805 yılında işletilmek üzere 567 kuruş nakit parası mevcuttur. Ayrıca şadırvanın tamiri için hayır sahipleri tarafından nakit para vakfedilerek vakıf kurulmuştur. 1805 yılında bu vakfın da 927 kuruş parası olduğu tespit edilmiştir[203].

3.4. ÇEPNİ KÖYÜ CAMİ VAKFI

Tesis tarihi tespit edilememiştir. Vakfa dair ulaşılan en erken kayıt 1805 yılına aittir. Caminin hatip maaşını karşılamak üzere tesis edilmiş bir para vakfıdır. Cami hatibi 1805 yılında vakıftan günlük üç akçe maaş almaktadır[204].

3.5. DAKÎKİ HACI SÜLEYMAN VAKFI

Tesis tarihi tespit edilememiştir. Ulaşılan tek kayıt 1797 yılına aittir. Hacı Süleyman İstanbul'da Haraççı Kara Mehmet Mahallesi'nde oturmaktadır. İstanbul Un Kapanı'nda tüccardır. İzmit'te Kazıklı İskelesi'nde bulunan Ekmekçi fırını ve bir odasını vakf etmiş ve gelirini daha önce bu İskelede yaptırdığı çeşmenin suyollarının tamiri için sarf olunmasını şart etmiştir. Gelirin fazlasından Saraylı Köyü'nde Hacı İsmail Cami hatibine 3 ve devirhâna 1 akçe verilmesini, fazla kalırsa Orhun Köyü'nde Hacı Mahmud Cami mihrabının aydınlatılması için her sene 6 vukıyye yağ mumu yakılmasını, bundan da fazla kalırsa mütevelli elinde kalmasını şart koşmuştur. 1797 yılında vâkıfın ölümü sebebiyle şartı gereği akrabasından Osman bin Hacı Mahmud mütevelli olmuştur[205].

---

[200] BOA, MAD.d., 22, s.207.
[201] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.766.
[202] TKG., KK., TTd.402, s.26.
[203] Akşener, a.g.t., s.5-6; Ayhan, a.g.t., s.258-259.
[204] Akşener, a.g.t., s.6-11; VGM, Defter 531, s.12.
[205] VGM, Defter 531, s.12.

3.6. DEBBAĞ HACI MAHMUT CAMİ VAKFI

Caminin çeşitli masrafları ve görevlileri için kurulmuş bir vakıftır. Vakfiyesine ulaşılamamıştır. Ulaşılan en eski kayıt 1806 yılına aittir[206].

Vakfın gelir kaynakları arasında İzmit'te bir tütüncü dükkânı, Kahve dükkânı, bakkal dükkânı, han ve mağaza bulunmaktadır[207]. Bu gelir kaynakları haricinde vakfın işletilmek üzere nakit parası olduğu tespit edilmiştir. Bu nakit para 1806 yılında 178520 kuruş[208], 1856 yılında 135711,5 kuruş[209], 1858 yılında 159686,5 kuruştur[210].

Vakfın, tespit edilen yıllara göre gelirleri ise 1806 yılında nakit paranın kârı ile birlikte 29916 kuruş[211], 1837 yılında 1600 kuruş[212], 1845 yılında ferağ geliri olarak 67 kuruş, 1847 yılında muaccele olarak 10700 kuruş[213], 1856 yılında nakit para kârı 43125 kuruş, kira geliri 235 kuruş olmak üzere 43360 kuruş[214], 1858 yılında nakit paranın kârı 47498,5 kuruş ve 217 kuruş dükkân kirası olmak üzere toplam 47715,5 kuruştur[215].

Vakfın harcama kalemleri, camide görevli imam, müezzin, hatip, ihlashân, duagûy ve vakıfta görevli kâtip, câbi, mütevelli gibi görevlilerin maaşlarıdır. Ayrıca caminin aydınlatma masraflarına, tamirine ve temizliğine vakıftan gelir tahsis edilmiştir. Cami imamı için bir ziraat arazisi vakfedilmiştir[216].

3.7. DİV ZÂDE HACI MUSTAFA AĞA VAKFI

İzmit'te Hacı Hasan Mahallesi'nde oturan eski defterdar Hacı Mustafa Ağa, beş bin kuruş nakit parasını vakfetmiştir. Bu paranın %15 kâr ile işletilmesi şart edilmiştir. Vakfiyesine ulaşılamamıştır. Bu sebeple tesis tarihi tespit edilememiştir. Paranın işletilmesi ile elde edilen gelirin mahallenin avarız vergilerine harcanması ve Himmet Zâde Mescidi'nde kuran okunması şart edilmiştir. 1805 yılında vakfın

[206] Ayhan, a.g.t., s.262; Akşener, a.g.t., s.27-28.
[207] BOA, EV.d., 10573, 1b; 12928, 1b; 10573.
[208] Ayhan, a.g.t., s.262; Akşener, a.g.t., s.27-28.
[209] BOA, EV.d., 14371, 5b.
[210] BOA, EV.d.,11208, 3b.
[211] Ayhan, a.g.t., s.262; Akşener, a.g.t., s.27-28.
[212] BOA, EV.d., 10573, 1b.
[213] BOA, EV.d., 12928, 1b.
[214] BOA, EV.d., 14371, 5b.
[215] BOA, EV.d.,11208, 3b.
[216] BOA, EV.d.,11208, 3b.

mütevellisi olan Kereste Emini Nuh Bey vefat etmiş yerine belde ayanından Mehmet Tahir Ağa tayin edilmiştir[217].

1808 yılında vakfın nakit parası 7500 kuruş olmuştur. Bu tarihte paranın işletilmesi ile 900 kuruş kâr elde edilmiş olup mahallenin avarız vergisinin ödenmesi için 863 kuruş ayrılmıştır. Buna ek olarak Himmet Zade Tekkesi'nde mevlid okunması için 20 kuruş vakfedilmiştir. Bu tarihte vakfın mütevellisi Silahşor-i Hassadan Doksan Dört Zâde Hacı Ali Bey'dir[218].

1812 yılında vakfın nakit parası 10 bin kuruşa, 1814 yılında ise 11 bin kuruşa ulaşmıştır. Bu tarihte vakfın mütevellisi hala Silahşor Hacı Ali ibn-i Emin Ağa'dır[219].

3.8. FÎRÛZ AĞA VAKFI

Vakfiyesine ulaşılamamıştır. II. Bayezid'in hazinedarbaşısı ve kızlar ağası olan Firuz Ağa'nın İstanbul'da yaptırmış olduğu mescidi ve Muallimhânesi ve Amasya Sancağı'nda yaptırmış olduğu medresesi için tesis edilmiştir. Bu sayılan hayrat için İzmit'e bağlı olan Kara Göllü, Akpınar, Evrencik, Aklıkçı köyleri vakfedilmiştir[220]. Vakfın mütevellisi, kâtibi, câbisi olduğu ve bunlar için vakıftan gelir tahsis edildiği tespit edilmiştir[221].

1523 yılı itibariyle vakfın Kara Göllü Köyü'nden toplam geliri 4598 akçe'dir. Bu tarihte köyün gelir kalemleri buğday, arpa, yulaf, kaplıca, taraça, biri harap olmak üzere 2 değirmen, meyve öşrü, çiftlik, bostan öşrü, ceviz öşrü, resm-i ganem, kışlak, örenlik, bahçe ve ambardan oluşmaktadır[222]. 1561 yılında ise aynı köyden toplam gelir 2378 kuruş olup gelir kalemleri benzerdir[223]. 1606-1607 yılında vakfın Kara Göllü Köyü'nden 6184 kuruş geliri bulunmaktadır[224].

---

[217] Akşener, a.g.t., s.17-18, 53.
[218] Akşener, a.g.t., s.53.
[219] Akşener, a.g.t., s.103-104; Ayhan, a.g.t., s.147-148.
[220] TKG., KK., TTd.402, s.12; BOA, MAD.d., 22, s.182-184; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765; Ö. Lütfi Barkan, E. Hakkı Ayverdi, *İstanbul vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târihli*, Baha Matbaası, İstanbul 1970, s.141, 249.
[221] BOA, EV.d., 12534, 1b.
[222] BOA, MAD.d., 22, s.182-184.
[223] TKG., KK., TTd.402, s.12.
[224] BOA, MAD.d., 617, s.211.

Vakfın ferağ ve intikal geliri 1843 yılında 525 kuruş[225], 1845'te 600 kuruş[226], 1846'da 18 kuruş[227], 1863'te 500 kuruştur[228].

3.9. HACI AHMET EFENDİ VAKFI

Vakfa dair ulaşılan en eski kayıt 1561 yılına aittir. Hacı Ahmet Efendi, Hacı Yakup Çeşmesi önünde bulunan iki parça yerini vakfetmiştir. Vakfın gelirinin cami için harcanmasını şart etmiştir ancak cami tespit edilememiştir. Vakfedilen bu arazi üzerinde bulunan ağaçlar da vakfedilmiş olup bu ağaçlar kesilip bin akçeye satılmıştır. Hacı Ahmet Efendi bunlar haricinde beş bin akçe nakit para vakfetmiştir. Bahsedilen camide her gün cüz okuması karşılığında oğluna vakıftan gelir vakfetmiştir. Ayrıca vakfın mütevellisi de Hacı Ahmet Efendi evladıdır[229]. Vakfın 1851 yılında hala varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir[230].

3.10. HACI İBRAHİM CAMİ VAKFI

Vakfiyesine ulaşılamamıştır. Vakfın gelir kaynakları arasında musakkafat ve caminin altında yer alan bir mağaza bulunmaktadır[231]. Bunlar hâricinde vakfın işletilmek üzere nakit parası mevcuttur. Vakfın tesisi sırasında vakfedilen nakit paranın miktarı tespit edilememiştir. Bu nakit paraya 1855 yılında vâkıf tarafından 385 kuruş daha eklenmiştir. Ayrıca şadırvan musluklarının temizlenmesi için Molla Mehmet'in eşi tarafından 800 kuruş vakfedilmiştir[232].

Vakfın 1851 yılında nakit parası 18338 kuruş olup, 1851-55 yılları arasında kârı 11116 kuruştur. 1855 yılında nakit para, masraflar çıkıldıktan sonra 19463 kuruş[233], 1859 yılında 20650 kuruştur[234].

Vakfın gider kalemleri arasında imam, hatip, müezzin, devirhân, devvâb gibi görevlilere ayrılan maaşlar bulunmaktadır. Ayrıca caminin aydınlatma masrafı,

[225] BOA, EV.d., 12075, 2a.
[226] BOA, EV.d., 12534, 1b.
[227] BOA, EV.d., 12598, 2a.
[228] BOA, EV.d., 18715, 1b.
[229] TKG., KK., TTd.402, s.26-27.
[230] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[231] BOA, EV.d., 14371, 3a.
[232] BOA, EV.d., 14371, 3b.
[233] BOA, EV.d., 14371, 3a, 3b.
[234] BOA, EV.d, 11208, 9b.

şadırvanın su yollarının bakımı, onarımı ve temizlenmesi ve caminin gerekli görülen yerlerinin tamiri için harcama yapıldığı görülmektedir[235].

3.11. HACI MURAD VAKFI

1808 tarihli kaydı bulunmaktadır Bu kayda göre İzmit'te yaşayan Hacı Murat, bu tarihte vefat etmiş olup muhtemelen vasiyeti üzerine sonradan vakıf tesis edilmiştir. Hacı murat, 1200 kuruş nakit parasını ve musakkafat türü malını vakfetmiştir. Vakfiyeye göre paranın % 10 kâr ile işletilmesi şart edilmiştir. Elde edilen gelir ile Atîk Paşa Sarayı'nın karşısında bulunan Süleyman Bey Cami ve Div Zâde Cami'nin aydınlatma masrafı için senelik 120 akçe ayrılmıştır. Buna ek olarak Himmet Zâde Tekkesi'nin vakıflarından yararlananlara ve yağ, kumanya gibi masraflarının karşılanması için gelir vakfedilmiştir[236].

1808 yılında vakfın mütevellisi Silahşor-i Hassadan Doksandört Zade El-Hâc Ali Bey ibn-i Mehmet Emin Ağa'dır. Vakfın diğer gelir kaynakları arasında iskele, mahzen, han, bostan, arsa gibi çeşitli gelir sınıfları bulunmaktadır. Bu tarih itibariyle vakfın toplam geliri 8320 kuruş olarak tespit edilmiştir[237]. 1852 yılında ise vakfın 4342,5 kuruş muaccele geliri bulunmaktadır[238].

3.12. HACI MUSTAFA AĞA (YALI, SÜLEYMAN BEY) CAMİ VAKFI

Vakfiyesine ulaşılamamıştır. Belgelerde Div Zâde Hacı Mustafa Ağa Vakfı olarak geçmektedir. Mustafa Ağa, 1812 yılında Süleyman Bey Mescidi'ni tamir ettirmiş ve minber yaptırmıştır. Bundan sonra "Hacı Mustafa Ağa Cami" ya da "Yalı Cami" olarak anılmıştır. Caminin muhtelif masrafları için vakıf tesis edilmiştir[239].

Caminin aydınlatılması, tamiri, temizlik masrafları vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. Ayrıca cami ve vakıfta görevli imam, müezzin, hatip, devirhân, kâtip, câbi, mütevelli maaşları vakıftan karşılanmaktadır[240].

[235] BOA, EV.d., 14371, 3a.
[236] Akşener, a.g.t., s.51-52, 104-105.
[237] Akşener, a.g.t., s.51-52, 104-105.
[238] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[239] Ayhan, a.g.t., s.148-149; BOA, EV.d., 14371, 2b.
[240] BOA, EV.d., 14371, 2b; Ayhan, a.g.t., s.148-149; BOA, EV.d., 14371, 2b.

Vakfın 1852 yılında 13755 kuruş nakit parası bulunmaktadır. Bu nakit para % 15 kâr ile işletilmektedir. 1852-55 yılları arasında paranın işletilmesi ile 5501,5 kuruş kar elde edilmiştir[241].

Caminin aydınlatma masraflarının karşılanması için Hacı Murat vakfından gelir vakfedilmiştir. Ayrıca vakfın gelir kaynakları arasında musakkafat türü gayrimenkul, iskele geliri, sekiz adet mahzen geliri, arsa geliri, Bozacı Hanı'ndan gelir ve bostan geliri bulunmaktadır[242].

3.13. HİSAR-I KEBÎR CAMİ İMAMET VAKFI

Tesis tarihi tespit edilememiştir. Vakıfla ilgili ulaşılan tek kayıt 1807 yılına aittir. Camide imam olarak görev yapanların maaşlarının karşılanması için tesis edilmiştir. 1807 tarihli kayda göre cami imamı günlük olarak bir akçe maaş almaktadır[243].

3.14. İSÂ AĞA MESCİDİ VAKFI

İsa Ağa'nın İzmit'te kendi adı ile meşhur mahallede bulunan mescidi ve muallimhanesi için tesis edilmiştir. Ulaşılan en eski kayıt 1798/1799 yılına aittir. Zikrolunan tarihte muallimhane muallimi ve vakfın mütevellisi olan Şeyhü'l Kurra Esseyyid Mehmet'in vefatı sebebiyle yerine Hafız İsmail tayin edilmiştir[244]. 1805/1806 yılında ise Hafız İsmail'in vefatı sebebiyle yerine Hafız Osman vakfın mütevellisi, muallimhanenin muallimi ve caminin de hatibi olarak tayin edilmiştir[245].

3.15. KADI ÇELEBİ (ESKİ YALI) CAMİ VAKFI

Vakfa dair ulaşabildiğimiz en eski kayıt 1794 yılına aittir[246]. Vakfın tespit edilen mal varlıkları arasında dört adet dükkânı, müsakkafatı, otuz bir zirâî arsası bulunmaktadır[247]. Bu akarlardan elde edilen gelir fazlası, tespit edebildiğimiz yıllara göre şöyledir: önceki muhasebeden 1853 yılına devreden nakit para 69245 kuruş[248],

[241] BOA, EV.d., 14371, 2b.
[242] Ayhan, a.g.t., s.148-149; BOA, EV.d., 14371, 2b.
[243] VGM, Defter 532, s.12.
[244] VGM, Defter 531, s.13.
[245] VGM, Defter 532, s.12.
[246] Akşener, a.g.t., s.15-16.
[247] BOA, EV.d., 12075, 2a; 12598, 2b; 12855, 2a; 12928, 1b; 14371, 4a; 18715, 1b.
[248] BOA, EV.d., 14371, 4a.

1856 yılı başlarında 82004 kuruş[249], 1856 yılı sonlarında 83345 kuruş[250], 1860 yılında 39986 kuruştur[251]. Bu nakit para mütevelli tarafından istirbah yoluyla işletilmektedir. Vakfın geliri caminin hatip, câbi, imam, müezzin, devirhân, kâtip, hademe, ferraş gibi görevlilerine, zeytinyağı, gaz yağı, bal mumu, kandil, şamandıra, süpürge, sünger gibi masraflarına ve caminin tamiri lüzum görünen taraflarına harcanmaktadır[252].

Tespit edilen cami görevlileri: Mütevelli 1805 yılında Kahveci Hacı Mehmet Ağa'dır[253]. 1797 yılında cami evkafında câbi ve kâtip ve camide hatiplik vazifesini Ebubekir bin Hasan yerine getirmektedir[254]. 1798 yılında cami hatibi Hafız Osman bin Yusuf'tur. Fakat aynı yıl bu kişi görevinden ferağ etmiştir. Aynı tarihte hatiplik görevi Hafız Halil bin İsmail'e tevcih olmuştur[255]. 1805 yılında Cami imamı Feyzullah bin İsmail'dir. Ancak vefat ettiği için yerine Çelebi Oğlu Seyyid Osman bin Feyzullah tevcih olunmuştur[256]. 1807 yılında hatiplik görevini Hafız Osman bin Abdürrahim sürdürmektedir[257].

Caminin ferağ, intikal ve mahlûlünden doğan harç geliri bazı yıllarda şu şekildedir: 1843 yılında 5 bin kuruş[258], 1846 yılında 2650 kuruş[259], 1847 yılında 24 kuruş[260], 1850 yılında 492 kuruş[261], 1851 yılında 45 kuruş[262], 1863 yılında 337,5 kuruş[263], 1867 yılında 102 kuruş geliri bulunmaktadır[264].

3.16. KARAGÖZ CAMİ VAKFI

Karagöz Hacı Hüseyin Ağa tarafından Karabaş Mahallesi'nde inşa edilen camide görevli imam maaşının karşılanması ve caminin aydınlatma, temizlik gibi

[249] BOA, EV.d., 14371, 4a.
[250] BOA, EV.d., 11208, 8b.
[251] BOA, EV.d., 11208, 8b.
[252] BOA, EV.d., 14371, 4a.
[253] Akşener, a.g.t., s.15-16.
[254] VGM, Defter 531, s.13.
[255] VGM, Defter 532, s.12.
[256] VGM, Defter 532, s.12.
[257] VGM, Defter 532, s.12.
[258] BOA, EV.d., 12075, 2a
[259] BOA, EV.d.,12598, 2b; 12855, 2a.
[260] BOA, EV.d., 12928, 1b.
[261] BOA, EV.d., 13746, 1b.
[262] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[263] BOA, EV.d., 18715, 1b.
[264] BOA, EV.d., 19661, 1a.

masraflarının karşılanması için tesis edilmiştir. Vakfın 1805 yılında 220 kuruş nakit parasının olduğu tespit edilmiştir[265].

3.17. KERESTE EMİNİ İBRAHİM AĞA CAMİ VAKFI

Vakfa dair ulaşılan en erken kayıt 1744 tarihlidir. Bu tarihte vakfın mütevellisi İsmail Ağa'dır[266]. 1805 yılında ise hatibi Abdurrahman bin Şeyh Mehmet'tir[267].

Vakfın gelir kaynakları arasına Kazıklı İskelesi'nde 2 adet mahzen, mahzenlerin üzerinde on iki oda ve bir ekmek fırını bulunmaktadır[268].

3.18. KÜÇÜK AYASOFYA (SERDAR İBRAHİM AĞA) CAMİ VAKFI

Vakfa dair ulaşabildiğimiz en erken kayıt 1791 yılına aittir. Vakıftan imam için günlük iki akçe, hatip için günlük beş akçe gelir ayrılmıştır. İmam için ayrıca Bozacıoğlu bostanından gelir vakfedilmiştir. Bunlar haricinde caminin aydınlatılması, hanlar içinde bulunan çeşmenin tamiri, Acı çeşmenin tamiri ve kayyum için gelir ayrılmıştır[269]. Caminin müezzini için ise Kapı Kethüdası bostanından ve Bozacıoğlu bostanından gelir vakfedilmiştir[270].

Vakfın 1805 yılında işletilmek üzere 1047 kuruş nakit parası olduğu tespit edilmiştir[271].

3.19. MARAŞLI CAMİ VAKFI

Müezzin maaşını karşılamak için Hacı Süleyman tarafından attar dükkânı vakfedilmiştir. Müezzin vakıftan günlük iki akçe maaş almaktadır. 1805 yılında müezzin Hafız Osman bin Mustafa'dır[272].

3.20. MEHMET BEY NAM-I DİĞER FEVZİYE CAMİ VAKFI

Mehmet Bey tarafından kurulmuştur. Tesis tarihi tespit edilememiştir. Ancak 1561 yılında varlığı bilinmektedir. Mehmet Bey'in cami ile birlikte zaviye,

[265] Ayhan, a.g.t., s.257.
[266] VGM, Defter 532, s.12; Başer, a.g.m., s.794.
[267] VGM, Defter 532, s.12.
[268] Başer, a.g.m., s.794.
[269] Akşener, a.g.t., s.2, 15.
[270] Akşener, a.g.t., s.2.
[271] Akşener, a.g.t., s.15.
[272] VGM, Defter 532, s.12.

kervansaray ve çeşme yaptırdığı anlaşılmaktadır[273]. İzmit merkezinde yaptırmış olduğu cami için vakfettiği gelirler şunlardır. İzmit'te 5 misafirhane, 10 adet hücre, 140 adet dükkân, odalar, Akhisar-ı Geyve Kazâsı'na bağlı bir köyde iki parça 8 dönüm tarla, menzil, bir han. Vakfın bu 140 dükkân içinde abacı dükkânı, tütüncü dükkânı, berber dükkânı, nalbur dükkânı, Terziler Çarşısı'nda bezzaz dükkânı bulunmaktadır[274].

Vakıftan geliri olan cami görevlileri hatip, imam, iki müezzin, câbi, pasban, kâtip bulunmaktadır. Bunlar 1561 yılı itibariyle günlük olarak hatip 4, imam 4, bir müezzin 3, diğer müezzin 2, pasban 3, kâtip 2 akçe maaş almaktadırlar[275].

Vakfın 1844 yılında Mütevellisi Süleyman Akif Efendi'dir[276]. Süleyman Akif Efendi 1869 yılında vefat edince mütevellilik ciheti boş kalmıştır. Vakfiye gereği bu cihet Süleyman Efendi evladı ve ahfadına şart koşulmuştur ancak bu cihete ehil kimse olmadığı için mütevelli tayin edilmemiştir. İdare 58 bin kuruş nakit parası ile birlikte Evkâf-ı Hümâyûn idaresine bırakılmıştır[277].

Vakıf mallarının ferağ, intikal ve mahlûl kalmasından doğan harç gelirleri tespit edilen yıllara göre şöyledir: 1837'de 4925[278], 1844'te 348[279], 1845'te 57[280], 1846'da 1808[281], 1850'de 1569,5[282], 1851'de 559[283], 1852'de 300[284], 1858'de 700[285], 1863'de 481[286], 1867'de 217 kuruş[287]

Vakfın 1561 yılında toplam parası 23952[288] kuruş, 1606-1607 yılında 23952 kuruş[289], 1857 yılında 47684 kuruş olmuştur[290]. Fazla olan vakıf parasının istirbah

[273] TKG., KK., TTd.402, s.7; BOA, MAD. d., 617, s.210; Galitekin, a.g.e., s.94.
[274] Galitekin, a.g.e., s.90-91; BOA, EV.d., 12105, 1b; 12436, 1b; 12598, 2a; 12598, 2b; 12855, 1b; 10581; MAD. d., 617, s.210.
[275] TKG., KK., TTd.402, s.7.
[276] BOA, EV.d., 12105, 1b.
[277] VGM, Defter 298, s.76.
[278] BOA, EV.d., 10534, 2a.
[279] BOA, EV.d., 12105, 1b.
[280] BOA, EV. d., 12436, 1b; 12598, 2a.
[281] BOA, EV. d., 12598, 2b; 12855, 1b; 12897, 1b.
[282] BOA, EV.d., 13746, 1b.
[283] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[284] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[285] BOA, EV.d., 10581.
[286] BOA, EV.d., 18715, 2a.
[287] BOA, EV.d., 19661, 1b.
[288] TKG., KK., TTd.402, s.7.
[289] BOA, MAD. d., 617, s.210-211.
[290] BOA, EV.d.,14371, 6b.

usulü ile işletilmesi sonucu vakıf parasında yapılan harcamalara rağmen büyük bir artış görülmektedir.

3.21. MEHMET EFENDİ CAMİ VAKFI

Aziz Mahmud Hüdâyî hulefâsından olan Şeyh Mehmet Efendi tarafından tesis edilmiştir. Ulaşabildiğimiz en erken kayıt 1812 yılına aittir. Bu kayda göre vakıf mütevellisi Kertil Tekkesi'nde şeyh olan Hafız Ahmet Efendi'dir[291].

Vakfın gelir kaynakları arasında İzmit'te bir adet dükkân arsası bulunmaktadır. Bu dükkân icâreteyn ile kiraya verilmektedir. Dükkândan 1837 yılında müeccele olarak aylık beş akçe kira alınmaktadır[292].

3.22. MEVLANA MUSLİHİDDİN CAMİ VAKFI

Mevlana Hacı Müslihiddin Mustafa bin Cüneyt, Hacı Çavlı Köyü'nde cami, mescit ve köprü, aynı köyde büyük bir ev, Gebze'de Kulakçı Dere adıyla bilinen dere üstünde köprü inşa ettirmiştir. Vakfın tesis tarihi tespit edilememiştir. Ulaşılan en erken kayıt 1523 tarihli tahrir defteridir. Hacı Müslihiddin, bunlar için Ayan Günay Köyü'nden, köy yanındaki mezradan ve İzmit İskelesi'nden gelir vakfetmiştir[293].

Ayan Günay Köyü'nün gelir kalemleri buğday, arpa, yulaf gibi tarım gelirleri haricinde kovan öşrü, meyve öşrü ve yılda 6 ay çalışabilen iki adet değirmendir[294].

Ayan Günay Köyü'nün 1523 yılında geliri 12662 akçe[295], 1561 yılında İzmit İskelesi'nden 760 akçe geliri bulunmaktadır[296]. Cami vakfına ait olarak 16. Yüzyıldan sonra kayıt bulunamamıştır. Ancak caminin günümüzde mevcudiyeti tespit edilmiştir.

3.23. MUHARREM HOCA (MEHMET BEY) CAMİ VAKFI

Vakfiyesine ulaşılamamıştır. Ulaşılan tek kayıt 1844 yılına ait muhasebe kaydıdır. Vakfın gelir kaynakları arasında İzmit çarşısında bir dükkân, bir

[291] Ayhan, a.g.t., s.150-151.
[292] BOA, EV.d., 10573, 1b.
[293] TKG., KK., TTd.402, s.31; BOA, MAD.d., 22, s.190-194; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765.
[294] BOA, MAD.d., 22, s.190-194.
[295] BOA, MAD.d., 22, s.190-194.
[296] TKG., KK., TTd.402, s.31.

menzilhane, zemin geliri, zeytin hasılatı, yer kirası bulunmaktadır. Caminin müezzini ve vakfın mütevellisi için vakıftan gelir ayrılmıştır[297].

Vakfın 1857 yılında gelir fazlası olarak 17000 kuruş nakit parası bulunmakta ve bu para mütevelli tarafından işletilmektedir[298].

3.24. ÖMER AĞA CAMİ VAKFI

Ömer Ağa'nın İzmit'te kendi adıyla bilinen mahallede yaptırmış olduğu Cami için tesis edilmiştir. Tespit edilen en erken kayıt 1803/1804 yılına aittir. Bu tarihte vakfın mütevellisi ve caminin hatibi olan Hafız İsmail bin Hüseyin görevinden ferağ etmiş ve yerine muallim olarak Hafız Süleyman tayin edilmiştir[299]. 1805/1806 yılında ise Hafız İsmail vefat etmiş ve yerine mütevelli olarak Hâfız Osman, hatip olarak da Abdurrahman bin Osman tayin edilmiştir[300].

Caminin aydınlatma masrafları için hayır sahipleri tarafından para vakfı tesis edilmiştir Bu para mütevelli elinde işletilmekte ve cami için sarf olunmaktadır. 1805 yılında nakit para 210 kuruş olarak tespit edilmiştir[301].

3.25. PERTEV MEHMET PAŞA VAKFI

Pertev Paşa'nın inşa ettirdiği yapı için tesis etmiş olduğu vakıftır. Külliye şeklinde tertip edilen yapı, Pertev Mehmet Paşa'nın sağlığında hazırladığı 1572 tarihli vakfiyesi gereğince inşa edilmiştir. Vakfiyede cami, mektep, kervansaray yapılması ile ilgili bilgiler bulunmakta olup külliyenin diğer unsurları hakkında bilgi bulunmamaktadır[302]. Külliye dâhilinde bir de çifte hamam olduğu bilinmektedir. Vakfın 1845 yılında Evkaf Nezâreti'ne bağlı olduğu görülmektedir[303].

Vakfın mütevelliliği Pertev Mehmet Paşa'nın kethüdası Sinan'a şart koşulmuştur ve günlük kırk akçe maaş tahsis edilmiştir. Vakıfta görevli Kâtibe 20 akçe, 2 adet tahsildara birer akçe, cüz okuyanlara üçer akçe, camide imam ve hatip olanlara altışar akçe maaş tahsis edilmiştir[304].

---

[297] BOA, EV.d.,11208, 1b.
[298] BOA, EV.d.,11208, 1b.
[299] VGM, Defter 532, s.12.
[300] VGM, Defter 532, s.12.
[301] Akşener, a.g.t., s.4-5; Ayhan, a.g.t., s.257.
[302] Sönmez, a.g.t., s. 123-124.
[303] BOA, EV.d., 12534, 2a.
[304] Sönmez, a.g.t., s.122.

Vakfın gelir kaynakları: İzmit Değirmen Dere Köyü'nde ev, ahır ve ambarlarıyla birlikte 5 adet değirmen, Sinan Halife Çiftliği adıyla bilinen bir çiftlik ve ev, Hacı Hızır Köprüsü civarında arazi, Sarı Hasan diye bilinen meyveli ve meyvesiz ağaçları olan yer ve elmalık, Kazgancı Yeri adıyla bilinen ziraate elverişli yer, Kara Mehmet Bey yeri olarak bilinen elmalık ve ağaçlık, İlyas ve Turgut yeri diye bilinen arazi, Sitare Köprüsü yakınlarında Koruca Ada adlı arazi, Değirmen Dere Köyü'nde bulunan meyveli ve meyvesiz ağaçlar, Sitare Köprüsü yakınında 2 adet fırın, berber dükkânı, nalbant dükkânı, demirci dükkânı, Ruslar Mahallesi'nde bir un mahzeni ve bu mahzene bitişik 6 adet gemici mahzeni, Tuzcu Köyü'nde çömlekçi ocağı, Kilaz Nehri kıyısında bir değirmen, Köse Köyü'nde bostanlık, 49 kişilik kul ve cariyeler için kara sığır ve ziraat aletleri ve değirmenler için bir adet Karamürsel tipi gemi[305], Ömer Ağa Mahallesi'nde Atik Bedesten'de bir dükkân ve Kemerciler Çarşısı'nda bir mağaza, Karabaş Mahallesi'nde bir dutluk ve çarşıda bir dükkân[306], 40 dönüm tarla[307], ayrı olarak 67 dönüm tarla[308]. Sayılan mallar haricinde Pertev Mehmet Paşa, vakfa nakit olarak 40 bin flori, ayrıca 20 bin flori de cami yaptırmak için vakfetmiştir[309].

Camide yedi cilt Kur'an-ı Kerim, 5 cilt tefsir, 6 cilt Sahih-i Buhari, 1'er cilt Müslim ve Meşârık'ın hadis kitapları, 1 cilt Şer'i Hukuk Kitabı ve 1 cilt Arapça sözlük bulunması şartlar arasındadır[310].

Camide görevlendirmek için imam ve hatip yetiştirmek üzere cami çevresinde otuz öğrenci kapasiteli bir okul tesis edilmesi şart koşulmuştur. Vâkıfın şartına göre bu okulda eğitim görecek çocuklar en fazla 12-13 yaşlarında olabilirlerdi. Muallime günlük 5 akçe yardımcısına da 4 akçe maaş verilirdi. Bu mektepte görev yapan öğretmen ve yardımcısının tatil günü cuma günüydü. Bu okulda okuyan 30 adet çocuk için her sene bayram günlerinde birer kaftan, don, gömlek, başlık, ayakkabı ve kuşak verilmektedir[311].

[305] Sönmez, a.g.t., s.119-121; Balgalmış, *a.g.t.,* s.63-64.
[306] BOA, EV.d.,19120,1b.
[307] BOA, EV.d.,19120,1b.
[308] BOA, EV.d., 12855, 2a.
[309] Sönmez, a.g.t., s.123.
[310] Sönmez, a.g.t., s.123.
[311] Sönmez, a.g.t., s.123.

Okul ve caminin yakınında tatil ve bayram günleri dâhil olmak üzere 24 saat açık olacak olan 12 ocaklı kervansaray inşa edilmesi şart edilmiş ve bu kervansarayda günlük olarak yemek verilmesi, kış aylarında ısınmak için odun yakılması istenmiştir. Kervansarayda görev alacak olan aşçı günlük 3, iki adet aşçı öğrencisine günlük birer akçe, kilerciye 2 akçe, tahsildar için de 2 akçe maaş tahsis edilmiştir[312].

Tespit edebildiğimiz kadarıyla vakıftan maaş alan diğer görevliler ise imam, hatip, müezzin, Sermahfil, 2 kütüphaneci, muallim, 20 tane cüzhân, mütevelli kaymakamı. Vakıftan bu görevlilere 1614 yılında toplam olarak 62280 kuruş maaş verilmiştir. Bu vazifelilerden başka vakıfta görevli olan diğer kişiler ve tamir giderleri gibi giderler toplam 28249 kuruştur[313].

Vakfın 1614 yılında külliye dâhilinde olan hamamdan yıllık 7730 kuruş, kervansaraydan 9000 kuruş, dükkânlar ve mahzenlerden 30244 kuruş, ahır geliri 300 kuruş, mukataa geliri 1450 kuruş, bostan geliri 3000 kuruş ve diğer gelirleri ile birlikte toplam 86334 kuruş geliri bulunmaktadır[314]. 1615 yılında ise vakfın geliri toplam 92938 kuruş geliri bulunmaktadır[315] ayrıca vakfın bazı yıllarda ferağ ve intikal gelirleri ise şu şekildedir: 1843 yılında 283 kuruş[316], 1845 yılında 351 kuruş[317], 1846 yılında 261 kuruş[318], 1847 yılında 168 kuruş[319], 1849 yılında 1226,5 kuruş[320], 1851 yılında 3213 kuruş, 1852 yılında 8767,5 kuruş[321], 1863 yılında 602,5 kuruş[322], 1864 yılında 3925 kuruş[323], 1866 yılında 19790,5 kuruş. Ayrıca bu tarihte Evkaf-ı Hümâyûn'dan 5000 kuruş gönderilmiştir [324].

Vakfın Eyüb El-Ensâri Türbesi'nin aydınlatma masraflarına, temizliğine, türbede kurban kesilmesine ve türbedara harcama yaptığı bilinmektedir[325].

---

[312] Sönmez, a.g.t., s.124.
[313] BOA, MAD. d., 4945, s.80.
[314] BOA, MAD. d., 4945, s.78.
[315] BOA, MAD. d., 4945, s.90.
[316] BOA, EV.d., 1b.
[317] BOA, EV.d., 12534, 2a.
[318] BOA, EV.d., 12855, 2a.
[319] BOA, EV.d., 12928, 1b.
[320] BOA, EV.d., 13746, 2a.
[321] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[322] BOA, EV.d., 18715, 1b.
[323] BOA, EV.d.,19120, 1b.
[324] BOA, EV.d.,19120, 1b.
[325] BOA, EV.d.,19395, 1b.

3.26.SALINDI CAMİ VAKFI

Vakıfla ilgili ulaşabildiğimiz tek kaynak 1807 yılına ait mütevelli tayini kaydıdır[326]. Bu tarihte vakfın mütevellisi Nalbur Hacı Mustafa Ağa'dır[327].

3.27. SULTAN SELİM HAN VAKFI

Yavuz Sultan Selim Han hayratı olan imaret ve mescit İstanbul'da bulunmaktadır. İmaret için İzmit'e bağlı Tazlık, Tavşanlı ve Ada (Gökçeviran) köyleri vakfedilmiştir[328].

1523 yılında vakfın Tazlık Köyü'nden geliri 4541 akçe, Tavşanlı Köyü'nden 5553 akçe, Ada Köyü'nden 1898 akçe geliri bulunmaktadır[329]. 1561 yılında Tazlık Köyü geliri 7345 akçe, Tavşanlı Köyü'nden 6486 akçe, Ada (Gökçe Viran) Köyü'nden 3193 akçe[330], 1606-1607 yılında Ada Köyü'nden 3193, Tazlık Köyü'nden 7345, Tavşanlı Köyü'nden 6486 kuruş geliri bulunmaktadır[331].

1523 yılında Tazlık Köyü gelir kalemleri arasında buğday, arpa, yulaf, kaplıca, bağ öşrü, ceviz öşrü, dükkân, ekin resmi, resm-i mücerred, bâd-ı hevâ türü gelirler bulunmaktadır. Aynı tarihte Tavşanlı Köyü gelir kalemleri ise benzer olmakla birlikte farklı olarak burçak, keten ve meyve gibi gelirleri bulunmaktadır. Ada Köyü gelir kalemleri arasında tarım gelirleri haricinde 3 adet değirmen ve 1 adet berber hane bulunmaktadır[332].

1561 yılında ise Tazlık Köyü gelirlerine mısır, bağ öşrü, kovan öşrü, hisar, 1 değirmen ve 1 dükkân eklenmiştir. Tavşanlı Köyü gelir kalemleri ise aynı kalmıştır. Ada Köyü'nde bulunan 3 değirmen eskimiş ve gelir getirmez hale gelmiştir. Bunlar haricinde köye iki adet daha değirmen yapılmıştır[333].

1843 yılına gelindiğinde vakfın gelir kaynaklarının arttığı görülmektedir. Bu tarihte vakfın Eşme Köyü'nde 9 adet tarlası olduğu ve bu tarlaların muaccelesinden

---

[326] Akşener, a.g.t., s.51; Ayhan, a.g.t., s.207-210.
[327] Akşener, a.g.t., s.51; Ayhan, a.g.t., s.207-210.
[328] TKG., KK., TTd.402, s.8-11; BOA, MAD.d., 22, s.177-178; 617,s.211; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.764.
[329] BOA, MAD.d., 22, s.177-181; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.764.
[330] TKG., KK., TTd.402, s.8-11.
[331] BOA, MAD.d., 617, s.211.
[332] BOA, MAD.d., 22, s.177-181.
[333] TKG., KK., TTd.402, s.8-11.

2406 kuruş gelir sağlandığı tespit edilmiştir[334]. Aynı tarihte vakfın ferağ harcı olarak 141 kuruş[335], 1845'te muaccele geliri olarak 180 kuruş[336], ferağ harcı olarak 223 kuruş, mahlûl geliri olarak 2050 kuruş[337], 1846 'da ferağ harcı olarak 204 kuruş, mahlûl geliri 200 kuruş[338], 1847'de ferağ harcı olarak 15 kuruş, muaccele olarak 410 kuruş[339], 1852'de ferağ, intikal ve muaccele geliri olarak 1207 kuruş[340], 1863'te ferağ harcı olarak 105,5 kuruş[341], 1867'de ferağ ve intikal geliri olarak 489 kuruş geliri bulunmaktadır[342].

3.28. SÜLEYMAN PAŞA VE CAMİ VAKFI

3.28.1. Süleyman Paşa

Orhan Bey'in büyük oğlu olan Süleyman Paşa'nın kesin olarak bilinememekle birlikte, doğum tarihi M.1316 olarak kabul görmektedir. Osmanlı'nın Doğu Trakya yani Rumeli'ye geçme siyasetinde ordu kumandanı olarak görev yapmıştır. Süleyman Paşa komutasındaki ordu Rumeli'nin fethini gerçekleştirmiştir. Daha sonra bu bölgede fethin daimi olması maksadıyla Anadolu'dan bir kısım Yörükleri nakledip burada yerleştirdiler[343].

Süleyman Paşa bir av sırasında atıyla avın peşinden giderken düşerek hayatını kaybetmiştir. Vefat ettiğinde 43 yaşındaydı. Süleyman Paşa'nın İshak, Nasır ve İsmail adında üç oğlu olup Melik Nasır'ın denizde boğulduğu bilinmektedir. Orhan Bey hayattayken bir oğlunu Bolayır'a defnettirmiştir ve kendisinin de aynı yere defnedilmesini vasiyet etmiştir. Vasiyeti gereği Bolayır'a defnedilmiştir[344].

Tarihlere Rumeli fatihi diye geçen Süleyman Paşa'nın annesinin Nilüfer Hatun olduğu yaygın olarak kabul edilirse de bu durum şüpheli görülmektedir. 1324

[334] BOA, EV.d., 12075, 1b.
[335] BOA, EV.d., 12105, 2a.
[336] BOA, EV.d., 12436, 1b.
[337] BOA, EV.d., 12598, 1b.
[338] BOA, EV.d., 12855, 1b; 12897, 1b.
[339] BOA, EV.d., 12928, 2a.
[340] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[341] BOA, EV.d., 18715, 1b
[342] BOA, EV.d., 19661, 2b.
[343] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, 7.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.157-158.
[344] Uzunçarşılı, a.g.e., s.158.

tarihli mekece vakfiyesine göre Süleyman Paşa'nın annesi Akbaşlu kızı Efdenze'dir[345].

Süleyman Paşa 1331 tarihinde İznik muhasarasında ve özellikle 1337 tarihinde İzmit muhasarasında önemli rol oynamıştır. İznik'in alınmasıyla şehrin idaresi Süleyman Paşa'ya verilmişti. Bundan sonra Süleyman Paşa hakimiyet sahasını giderek genişletmiş, İzmit'e kadar olan müstahkem mevkileri hakimiyeti altına almıştı. 1333 yılında Süleyman Paşa İzmit'i muhasaraya başlamış, ancak Bizans İmparatoru ile Orhan Bey arasında yapılan anlaşma sonucunda muhasara kaldırıldı[346].

1337 yılında İzmit tekrar kuşatılmıştır. Bizans prensesi hâkimiyetinde olan Şehir teslim olmayı kabul etmiştir. Böylelikle Bizans'ın bölgedeki en önemli ve son şehri Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Fetihten sonra İzmit'in hâkimiyeti ile birlikte Taraklı Yenicesi, göynük, Akyazı, Kocaili, Konrapa ve Mudurnu Süleyman Paşa'ya verilmiştir[347].

3.28.2. Cami Vakfı

Süleyman Paşa, İzmit'te bulunan camisi için muhtelif gelir kaynakları tahsis etmiştir. Bu vakfa ait ulaşabildiğimiz en eski kayda 1455 tarihli Kırmastî Tahrir Defteri'nde rastlamaktayız. Bu defterde İzmit'te bulunan Süleyman Paşa (Orhan) Cami imamı ve Kandıra'da bulunan Orhan Bey Cami imamı için Orhan Bey tarafından bir çiftlik vakfedildiği yazmaktadır[348].

Süleyman Paşa'nın İzmit'te bulunan Camisi için vakfedilen köyler Kadı Köyü, Çınarlı Dere Köyü, Nadir Şah Köyü, Derecik Köyü, Alişah Köyü, Şile'ye bağlı Esterik Köyü ve Geyve Kazası'na bağlı Ahur (Ahır) Köyü'dür. Köyler hâricinde

[345] Feridun Emecen, "Süleyman Paşa", *DİA*, C.38, İstanbul 2010, s.94.
[346] Bilgehan Pamuk, "İzmit'te Bir Osmanlı Şehzadesi: Süleyman Paşa", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II*, C.1, Kocaeli 2006, s.345-346.
[347] Pamuk, a.g.m., s.346-347.
[348] Kaplanoğlu, a.g.e., s.218.

vakfın, İzmit İskelesi, Alişar Hatun Hassı, Süleyman Paşa Hamamı(Köhne Hamam), Halife Virân Mezraası, Yassı Bağ Mezraası'ndan geliri bulunmaktadır[349].

3.28.3. Cami Hitabeti için Vakfedilen Gelirler

İzmit'te bulunan Süleyman Paşa Cami'nde hatip olanlar için Kadı Köyü'nden gelir tahsis edilmiştir. Vakfın 1455 yılında bu köyden 4490 akçe[350], 1523 yılında 4489 akçe[351], 1561 yılında 3758 akçe[352] geliri bulunmaktadır. Ayrıca Bursa Sancağı'nda bulunan Akhisar adıyla bilinen bir tarla, senelik 1500 akçe geliri olan yer, ceviz ve üzüm geliri caminin hitabeti vazifesi için vakfedilmiştir[353].

Kadı Köyü'nün 1523 yılı itibariyle gelir kalemleri buğday, arpa, yulaf, kaplıca, meyve öşrü, kovan öşrü ve çiftlik, resm-i bennak, resm-i mücerred, ekinli, bâd-ı hevâ gibi vergiler yanında vakfın, biri harap biri yarım hisseli olmak üzere üç değirmeni ve ekilir arazisi bulunmaktadır[354]. 1523 yılında bu köyde üç değirmen görülmesine rağmen 1561 yılına gelindiğinde sadece bir değirmen kayıtlara geçmiştir[355]. Değirmenler muhtemelen eskiyip kullanılamaz halde olduğu için kayıtlara geçmemiştir.

Camide hatiplik yapanların tamamını tespit edemesek de hatiplik vazifesini, 1561 yılında Mevlana Alâeddin adlı kişinin ifa ettiğini öğreniyoruz. Alaeddin'den önce bu vazifeyi Mustafa oğlu Mevlana Sefer, Mustafa'dan önce Cani Bey Oğlu Müslihiddin, Cani Bey'den önce de Ahmet Efendi yerine getirmişlerdir[356].

Cami hitabetine Kadı Köyü'nden vakfedilmiş olan gelirlerin, yukarıda adı geçen hatiplerden Ahmet Efendi zamanında timar kaydedildiği, ancak daha sonra ahalinin şehadeti ve kadının kararı ile Kadı Köyü'nün Süleyman Paşa vakfına ait olduğu tespit edilmiştir[357].

---

[349] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri* s.765, 766; Güler, Çakmak, a.g.m., s.641; Kaplanoğlu, a.g.e., s.229; BOA, MAD.d., 22, s.198-202; BOA, EV.d.,10573, 2a.
[350] Kaplanoğlu, a.g.e., s.229.
[351] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765-766; Güler, a.g.m., s.641; BOA, MAD.d., 22, s.198.
[352] TKG., KK., TTd.402, s.7-8.
[353] BOA, MAD.d., 22, s.198.
[354] BOA, MAD.d., 22, s.198.
[355] TKG., KK., TTd.402, s.7-8.
[356] TKG., KK., TTd.402, s.7-8.
[357] TKG., KK., TTd.402, s.7-8.

3.28.4. Caminin İmameti İçin Vakfedilen Gelirler

Camide imamlık yapanlar için Çınarlıdere Mezraası geliri ve Şileye Bağlı Esterik Köyü'nün cizye gelirleri ve Süleyman Paşa Vakfına bağlı Köhne Hamam'dan gelir vakfedilmiştir[358].

Vakfın Çınarlıdere Mezraası'ndan 1455 yılında 1140 akçe[359], 1523 yılında 1142 akçe[360], 1561 yılında 1593 akçe[361], 1606-1607 yılında 1130 akçe[362] geliri bulunmaktadır. Çınarlıdere Mezraası'nın gelir kalemleri 1523 yılı itibariyle buğday, arpa, yulaf, keten gibi tarım gelirleri yanında Çınarlıdere'de bulunan bir değirmen ve bir çiftlik de bu vakfa dâhildir[363]. 1561 yılında ise vakfın gelir kalemleri değişikliğe uğramamıştır. Gelir kalemlerine bir bağ ve kovan vergisi geliri eklenmiştir[364].

Vakfın Şile'ye bağlı Esterik Köyü'nden 1523 yılında 365 akçe[365], 1606-1607 yılında 365[366] akçe geliri bulunmaktadır. Ayrıca, Süleyman Paşa vakfına bağlı Köhne Hamam'dan senelik 500 akçe geliri olduğu tespit edilmiştir[367].

3.28.5. Caminin Müezzini İçin Tahsis Edilen Gelirler

İzmit İskelesi'nden, Alişar Hatun hassından gelir vakfedilmiştir. 1523 yılında İzmit İskelesi'nden 360 akçe, Alişar Hatun hassından ise Gebze Müdü ile senelik 10 müd buğday vakfedilmiştir[368]. Bu gelir kalemlerinin 1561 ve 1606-1607 tarihli kayıtlarda aynı olduğu görülmektedir[369].

3.28.6. Caminin Muarriflik Vazifesi için Vakfedilen Gelirler

1523 yılı itibariyle Hamamdan[370] 1130 akçe geliri bulunmaktadır[371].

---

[358] BOA, MAD.d., 22, s.200; Güler, a.g.m., s.641; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765-766.
[359] Kaplanoğlu, a.g.e., s.229.
[360] BOA, MAD.d., 22, s.200; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765-766; Güler, a.g.m., s.641.
[361] BOA, MAD.d., 22, s.200.
[362] BOA, MAD.d., 617, s.211.
[363] BOA, MAD.d., 22, s.200.
[364] TKG., KK., TTd.402, s.19.
[365] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765-766; Güler, a.g.m., s.641.
[366] BOA, MAD.d., 617, s.211.
[367] TKG., KK., TTd.402, s.19; BOA, MAD.d., 617, s.211.
[368] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765-766; Güler, a.g.m., s.641; BOA, MAD.d., 22, s.202.
[369]; TKG., KK., TTd.402, s.31; BOA, MAD.d., 617, s.215.
[370] Burada geçen hamam tespit edilememiştir. Fakat bu yapının Süleyman Paşa'ya ait Köhne Hamam olduğu sanılmaktadır.

3.28.7. Caminin Sermahfil Vazifesi İçin Vakfedilen Gelirler

1523 yılı itibariyle bu vazife için Halife Virân Mezraası'ndan 165 akçe, Yassı-Bağ Mezraası'ndan 749 akçe, hatun hassından senelik 20 müd buğday, Süleyman Paşa Vakfına ait olan Köhne Hamam'dan senelik 745 akçe geliri bulunmaktadır[372]. 1561 yılında bu gelirlerin değişmeden devam ettiği görülmektedir[373]. 1606-1607 tarihli kayda göre hamamdan 745, Halife Virân Mezraası'ndan 195 akçe, ayrıca Alişar Hatun hassından 20 müd buğday geliri bulunmaktadır[374].

Yassı Kaya Mezraası'nın 1523 yılında gelir kalemleri buğday, arpa, kaplıca, keten, meyve, ceviz gibi tarım gelirleri olup bunlardan başka vakfın bir çiftliği olduğu görülmektedir[375]. Vakfın 1561 yılında bu mezradan senelik geliri 668 akçe olup gelir kalemleri öncekiler ile aynıdır[376].

3.28.8. Camide Cüz Okuyanlar İçin Vakfedilen Gelirler

Bu vazife için İzmit İskelesi'nden ve Alişar Hatun hassından gelir vakfedilmiştir. Caminin iki cüzhanı olup 1523 yılında bir cüzhana İzmit İskelesi'nden 365 akçe ve Alişar Hatun hassından senelik 10 müd buğday, diğer cüzhana İzmit İskelesi'nden 720 akçe gelir vakfedilmiştir[377].

3.29. TURGUT OĞLU MESCİDİ VAKFI

Vakfa dair ulaşılan en erken kayıt 1561 yılına aittir. Gelir kaynakları arasında iki parça tahminen bir dönüm arazi, bir menzil bulunmaktadır. 1863 yılında vakfın 450 kuruş ferağ geliri bulunmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre vakıf bu tarihte Evkâf Nezâreti'ne dâhildir[378]. Vakfın 16. Yüzyıl ve 19. Yüzyıla ait kayıtları vasıtasıyla bu dönem arasında varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Ancak arada kalan zamanda tutulan kayıtlarına ulaşılamamıştır.

---

[371] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765-766; Güler, a.g.m., s.641.
[372] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765-766; Güler, a.g.m., s.641; BOA, MAD.d., 22, s.199.
[373] TKG., KK., TTd.402, s.25-31.
[374] BOA, MAD.d., 617, s.215.
[375] BOA, MAD.d., 22, s.199.
[376] TKG., KK., TTd.402, s.25.
[377] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765-766; Güler, a.g.m., s.641; BOA, MAD.d., 22, s.201-202.
[378] BOA, EV.d., 18715, 2a.

3.30. URGANCI CAMİ MÜEZZİN VAKFI

Caminin müezzin maaşını karşılamak için tesis edilmiştir. Mahallede bulunan hayır sahipleri tarafından para vakfı oluşturulmuştur. Bu para kâr ile işletilmekte ve geliri ile müezzin maaşı ödenmektedir[379].

3.31. VÂİZ, NÂSİH VE DERS-İ ÂM VAKFI

Tesis tarihi ve tesis eden bilinmemektedir. İzmit'te bulunan Pertev Paşa, Mehmet Bey, Abdüsselam Bey camilerinde vâiz, nâsih, dersiâm olarak görev yapanlara şart edilen vakıftır. Vakfın mütevelliliği hasbî olarak yani ücret alınmadan yerine getirilmektedir. 1805 yılında vakfın mütevellisi müderris Mehmet Efendi'dir. Bu tarihte vakfın 1600 kuruş nakdi mevcuttur[380].

4. EĞİTİM KURUMLARINA AİT VAKIFLAR

4.1. GAZİ BABA VAKFI

Vakıfla ilgili ulaşılan tek kayıt 1803-1805 yıllarına aittir. Vakfın kiralanan musakkafat türü malları olduğu ve bu mallardan 1803-1805 yılları arasında 146 kuruş gelir sağlandığı bilinmektedir. Toplam vakıf parası 578 kuruş olarak tespit edilmiştir. Vakfın giderleri arasında küçük çocuklara kıyafet alınması, mektebe kömür alınması gibi harcamalar bulunmaktadır. Fakat mektep tespit edilememiştir. Vakfın 1805 yılında harcamalardan arta kalan parası 395 kuruştur[381].

4.2. İSA AĞA MUALLİMHANESİ VAKFI

İsa Ağa tarafından kendi adıyla anılan mahallede yaptırılan muallimhane için tesis edilmiştir. Vakıfla ilgili ulaşılan en eski kayıt 1798/1799 yılına aittir. Zikrolunan tarihte muallimhane muallimi ve aynı zamanda vakfın mütevellisi olan Şeyhü'l Kurra Esseyyid Mehmet'in vefatı sebebiyle yerine Hafız İsmail tayin edilmiştir[382]. 1805/1806 yılında ise Hafız İsmail'in vefatı sebebiyle yerine Hafız Osman muallim olarak tayin edilmiştir[383].

---

[379] VGM, Defter 531, s.12; 532, s.12.
[380] Ayhan, a.g.t., s.247-248; Akşener, a.g.t., s.14-15.
[381] Akşener, a.g.t., s.17.
[382] VGM, Defter 531, s.13.
[383] VGM, Defter 532, s.12.

4.3. OSMAN EFENDİ VAKFI

Osman Efendi, İzmit'te kereste nezâretiyle görevlidir. Babası Süleyman Efendi El-Moravi'dir. 1815 tarihli vakfiyesi mevcuttur. Bu vakfiyeye göre Osman Efendi, iki bin kuruş nakit para vakfetmiştir ve bu paranın %15 kâr ile işletilmesini şart etmiştir. Elde edilen gelir ile Pertev Mehmet Paşa Cami avlusunda olan mektebin muallimine her sene iki yüz kırk kuruş vakfedilmiştir. Ayrıca mektep hücrelerinin cam çerçeve ve kiremit aktarma türü tamiri masrafları için 15 kuruş ayrılmıştır. Vakfın mütevellisi için otuz beş kuruş, İzmit'te görev yapan hâkimlere onar kuruş, şeriat başkâtibi efendilere iki kuruş verilmesini şart etmiştir[384].

4.4. ÖMER AĞA MUALLİMHANESİ VAKFI

Ömer Ağa tarafından Ömer Ağa Mahallesi'nde tesis edildiği bilinmektedir. Vakfı ile ilgili ulaşılan en erken kayıt 1803/1804 yılına aittir. Bu tarihte muallim Hafız İsmail bin Hüseyin'dir. Bu kişi görevinden ferağ etmiştir ve yerine Hafız Süleyman tayin edilmiştir[385].

4.5 SÜLEYMAN PAŞA MEDRESESİ VAKFI

Tesis tarihi tespit edilememiştir. Ancak vakıfla ilgili ulaşılan en eski kayıt 1455 yılına aittir[386].

Medresenin talebeleri için İzmit'e bağlı olan Kızılca Elma Köyü ve bu köyde Misafir Zemini adıyla bilinen yer, Bolayır İmareti'nden gelir, İzmit'te 3 adet dükkân vakfedilmiştir. Müderrisler için ise Şile'ye bağlı Esterik Köyü'nden cizye geliri, İzmit'te bulunan Köhne hamamdan, Bolayır'daki imaretten, Alişar Hatun hassından gelir vakfedilmiştir[387].

1455 yılında vakfın Kızılca Elma Köyü'nden geliri 1024 akçedir[388]. Vakfın talebeleri için 1523 yılında Kızılca Elma Köyü'nden geliri 1024 akçe, misafir zemini adlı yerden 160 akçe, Bolayır İmareti'nden yıllık 1800 akçe gelir sağlanmıştır.

---

[384] Ayhan, a.g.t., s.83-84; Akşener, a.g.t., s.165-167.
[385] VGM, Defter 532, s.12.
[386] Kaplanoğlu, a.g.e., s.229.
[387] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765; Güler, a.g.m., s.645; BOA, MAD.d., 22, s.195-196; TKG., KK., TTd.402, s.22.
[388] Kaplanoğlu, a.g.e., s.229.

İzmit'te bulunan 3 dükkân bu tarihte harap halde olduğu için geliri mevcut değildir[389].

Müderris için 1523 yılında Şile'ye bağlı Esterik Köyü'nden senelik 1800 akçe, İzmit'te bulunan Köhne hamamdan senelik 720 akçe, Bolayır'daki imaretten senelik 1800 akçe ve Alişar Hatun hassından 40 müd buğday geliri bulunmaktadır[390].

1561 yılına gelindiğinde vakfın Kızılca Elma Köyü'nden toplam geliri 2097 kuruşa ulaşmıştır. Ayrıca vakfın İzmit'te bulunan dükkânları bu tarihte harap halde olduğu için geliri bulunmamaktadır. Diğer gelirleri değişmemiştir[391].

1606-1607 yılında talebeler için Kızılca Elma Köyü'nden 2097 akçe, Bolayır İmareti'nden 1800 akçe geliri bulunmaktadır. Adı geçen dükkanlar bu tarihte de harap olarak görülmektedir. Müderris için hamamdan 720, Bolayır İmareti'nden 1800, Esterik'ten cizye geliri 1800, Alişar Hatun Hassından 40 müd buğday,

Medresenin 19. Yüzyılda varlığı bilinmekle birlikte yapı günümüze ulaşamamıştır. Vakıf kayıtları ise ancak 15. ve 16. Yüzyıllarda takip edilebilmiştir.

4.6. ŞEYH MUHYİDDİN KOCEVÎ MUALLİMHANESİ VAKFI

Şeyh Muhyiddin Kocevî'nin Ağustos 1535 tarihli vakfiyesine göre İzmit, Kandıra, Gebze, Samandıra ve Uğraş'da muallimhane inşa ettirdiği bilinmektedir. Vâkıf İzmit, Kandıra, Gebze, Samandıra'daki muallimhanelere 66 bin kuruş nakit para vakfetmiştir. Ayrıca 11 bin kuruş da Uğraş'taki muallimhanesine vakfetmiştir. Vakfiyeye göre vâkıfın Gebze'de bir çeşme yaptırdığı bilinmektedir[392].

Vâkıf kurduğu bütün vakıflarda mütevelli olarak kendini tayin etmiştir. Vefatından sonra ise İstanbul'da bulunan Mehmet Çelebi'ye sonra vâkıfın kızının evladına soyun kesilmesi halinde ise kadının uygun gördüğü kişilere şart koşmuştur[393].

---

[389] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765; Güler, a.g.m., s.645; BOA, MAD.d., 22, s.195-196.
[390] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765; Güler, a.g.m., s.645; BOA, MAD.d., 22, s.195-196.
[391] TKG., KK., TTd.402, s.22.
[392] Barkan, Ayverdi, a.g.e., s.260; BOA, MAD.d., 22, s.187-190; 617, s.211.
[393] Barkan, Ayverdi, a.g.e., s.260.

1523 tarihli kayda göre İzmit, Taşköprü ve Gebze'de inşa edilen muallimhanelerin cihetleri yani vazifeleri olmadığı için Sultan II. Bayezid tarafından Emirhanlı ve Çit Köyleri buralara vakfedilmiştir.

Vakfın İzmit, Gebze ve Taşköprü'de bulunan muallimhanelerine İzmit'e bağlı Emirhanlı Köyü'nden ve Çit Köyü'nden gelir vakfedilmiştir. 1523 yılında bu muallimhaneler için vakfın Emirhanlı Köyü'nden 2744 akçe, Çit Köyü'nden 1509 akçe geliri bulunmaktadır. İzmit ve Gebze'de bulunan muallimlere günlük üç akçe, Taşköprü'de bulunan muallimlere günlük iki akçe maaş tahsis edilmiştir[394].

1606-1607 yılında vakfın Emirhanlı Köyü'nden 3000, Çit Köyü'nden 1791 kuruş geliri bulunmaktadır[395].

1523 yılında Emirhanlı Köyü'nün gelir kalemleri arasında buğday, arpa, yulaf gibi tarım ürünleri yanında bir çiftlik bulunmaktadır. Çit Köyü'nde ise tarım ürünleri ve vergi gelirleri haricinde üç adet değirmen bulunmaktadır[396]. 1561 yılı itibariyle Vakfın Emirhanlı Köyü'nden üç bin kuruş, Çit Köyü'nden 1791 kuruş geliri bulunmaktadır. Gelir kalemleri ise aynıdır[397].

Şeyh Muhiddin Kocevî Vakfı'nın mal varlığı arasında ayrı ayrı 3,5, 1,5, 2, 10, 4, 25 dönüm olmak üzere toplam sekiz parça tarlası, biri 11 dönüm olmak üzere üç ormanı bulunmaktadır. Ancak bu mal varlıklarının nerelere vakfedildiği tespit edilememiştir[398].

Vakfın 1843 ferağ, intikal ve muaccele geliri olarak 1843 yılında 238, 1845 yılında 55,5, 1846 yılında 605, 1847 yılında 21, 1852 yılında 145, 1867 yılında 18 kuruş geliri bulunmaktadır[399].

Vakfın 1845 yılında Evkaf Nezâreti'ne bağlı olduğu görülmektedir[400].

[394] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765; BOA, MAD.d., 22, s.187-190.
[395] BOA, MAD.d., 617, s.211.
[396] BOA, MAD.d., 22, s.187-190.
[397] TKG., KK., TTd.402, s.17-19.
[398] BOA, EV.d., 12105, 2a; 12075, 2a; 12534, 2a; 12598, 2a; 12855, 2a; 12928, 2a.
[399] BOA, EV.d., 12105, 2a; 12075, 2a; 12534, 2a; 12598, 2a; 12855, 2a; 12928, 2a; 14443, 1b; 19661, 2b.
[400] BOA, EV.d., 12534, 2a.

5. TEKKE VE ZAVİYE VAKIFLARI

5.1. ATTAR ZÂDE HACI MUSTAFA AĞA VAKFI

2 Mart 1824 tarihli vakfiyesi mevcuttur. İzmit'te Hacı Hasan Mahallesi'nde oturan Mustafa Ağa, İzmit'te Arslan Bey toprağında bulunan Arslan Bey ve Karatepe dereleri üzerinde bulunan iki adet değirmenini vakfetmiştir. Bu değirmenlerin geliri Kertil Mahallesi'nde yer alan Şeyh Mehmet Efendi Cami ve Tekkesi'nin aydınlatma masrafları için günlük üç akçe verilmesi ve tekke fukarasının yemek masraflarının karşılanması için vakf edilmiştir. Değirmenin yarısının kullanım hakkı, hayatta olduğu sürece kendisin vefatından sonra ise evladınındır. Vâkıf ayrıca alınan muaccele bedellerinin tamir için kullanılmasını yasaklamıştır. Tamirler değirmen gelirleri ile yapılmaktadır. Muaccele bedellerinin yarısının mütevelliye verilmesi, diğer yarısının da işletilmesi şart koşulmuştur[401].

5.2. BABA SULTAN ZAVİYESİ VAKFI

Vakfiyesine ulaşılamamıştır. Ulaşılan tek kayıt 1812 yılına aittir. Vakfın mütevellilik vazifesi Şeyh Sivâsî evladına şart koşulmuştur. Bu tarih itibariyle Şeyh Sivâsî oğlu Şeyh Mehmet ve Şeyh Abdülbaki'nin ölümü sebebiyle yerine yine Sivâsî oğlu Şeyh Mehmet Haşim tevcih olunmuştur[402].

5.3. ÇIRACI ŞEYHİ MAHMUT EFENDİ VAKFI

Vakfı tesis eden tespit edilememiştir. Geliri Şeyh Mahmut Efendi'ye şart edilmiştir. Ulaşılan tek kayıt 1846 yılına aittir. Bu kayda göre vakfın akarları arasında 8 dönüm tarla bulunmaktadır. Tarla bu tarihte mahlûl olduğundan bir başkasına 380 kuruş muaccele ile kiralanmıştır. 380 kuruş gelirin 19 kuruşu mütevelli câbi ve kâtibe ayrılmıştır. Yine bu tarihli kayda göre vakıf, Evkâf Nezâreti'ne dâhildir[403].

5.4. HACI HAMZA BEĞ ZAVİYESİ VAKFI

Vakfiyesine ulaşılamamıştır bu sebeple sınırlı bilgiye sahibiz. Ulaşılan en eski kayıt 1561 yılına aittir. Vakıf kurucusu olan Hamza, sekiz adet ceviz ağacını

[401] Ayhan, a.g.t., s.111; Akşener, a.g.t., s.137-138.
[402] VGM, Defter 531, s.13.
[403] BOA, EV.d., 12598, 2b.

evladına vakfetmiş ve her sene zaviyesi için dört akçe verilmesini şart etmiştir[404]. 1805 yılında zaviyedâr olan Şeyh Selim bin Abdullah vefat etmiş yerine Şeyh Osman tevcih olunmuştur[405].

5.5. HİMMET ZÂDE TEKKESİ VAKFI

Hacı Hasan Mahallesi'nde bulunan tekkenin aydınlatma masrafları için Hacı Murat Vakfı'ndan senelik 860 kuruş gelir ayrılmıştır.1812 yılında vakfın mütevellisi Silahşor Doksan Dört Zâde El-Hâc Ali Bey ibn-i Mehmet Ağadır[406].

5.6. MEHMET AĞA ZÂVİYESİ VAKFI

1825 yılına ait vakfiyesi bulunmaktadır. Bu vakfiyeye göre Mehmet Ağa tarafından Hacı Bayram Veli hulefâsından olan Üsküdârî Şeyh Mehmet Efendi'ye ve evladına vakfedilmiştir. Zaviyenin tasarrufu Şeyh Mehmet Efendi'ye, ölümünden sonra evladına ve evladı evladına, soyu kesilir ise hulefâsından ilim erbabına, kendi hulefaları da kesilir ise Aziz Şeyh Himmet Efendi hulefâsından ilim erbabına, bunlarında soyu kesilirse Hacı Bayram Veli hulefâsından ilim erbabına şart edilmiştir[407].

5.7. MEHMET EFENDİ TEKKESİ VAKFI

Tesis tarihi tespit edilememiştir. Vakfa dair ulaşılan en eski kayıt 1812 yılına aittir. Hacı Feyzullah tarafından tekke için tesis edilmiştir. Hacı Feyzullah, İzmit'te Hacı Hürrem Mahallesi'nde oturmaktadır. İzmit'in Bekirdere Mahallesi'nde bulunan içinde meyveli ve meyvesiz ağaçları olan otuz zirâî bahçesini vakfetmiştir. Vâkıf, bahçenin senelik olarak kiraya verilmesini ve elde edilen gelir ile tekkede görev yapanlara ve tekke fukarasının yemek masrafına harcanmasını ve vakıfın mütevellilik vazifesini tekkede şeyh olanların yerine getirmesini şart koşmuştur[408].

5.8. YASSI KAYA MEZRASI VAKFI

Süleyman Paşa vakıfları arasında bulunmasından yola çıkılarak 14. Yüzyılda tesis edildiği söylenebilir. Yassı Kaya adlı mahalde bulunan tekke ve türbenin

[404] TKG., KK., TTd.402, s.30.
[405] VGM, Defter 532, s.12.
[406] Ayhan, a.g.t., s.148.
[407] VGM, Defter 611, s.24.
[408] VGM, Defter 742, s.223; Ayhan, a.g.t., s.150.

aydınlatma masrafları, gelip geçenlerin yiyecek masrafları ve tamiri için tesis edilmiştir[409].

Vakfın gelir kalemleri arasında Buğday, arpa, yulaf, tohum gibi tarım gelirleri bulunmaktadır. 1850-56 yılları arasında vakfın toplam geliri 2458 kuruş[410], 1856-58 yılları arasında 2463 kuruştur[411].

6. ÇEŞME VAKIFLARI

6.1. ÇELEBİ ZÂDE ALİ BEY VAKFI

Vakfın kurucusu olan Çelebi Zade Seyit Ali Bey İzmit'e bağlı Değirmen Dere Köyü'nde oturmaktadır. Babası Hacı Mehmet Ağa'dır. Vakfın, 9 Temmuz 1811 tarihli vakfiyesi mevcuttur. Bu vakfiyeye göre Seyit Ali Bey, Değirmen Dere'de bulunan bir boyacı dükkânını vakfetmiştir. Bu dükkânın icâre-i vâhide ile işletilmesi şart edilmiştir. Dükkân geliri ile İzmit içinde bulunan on iki adet çeşmenin ve suyollarının tamiri, bakımı ve temizliği masraflarının karşılanması şart koşulmuştur. Çeşme ve suyollarının bakımından artan para %15 kâr ile işletilmektedir. Bu para yine çeşme ve şadırvanların bakımı, tamiri ve temizliği için harcanmaktadır. Vakfın mütevellisine günlük olarak altı kuruş maaş tahsis edilmiştir[412].

6.2. DAKÎKİ HACI SÜLEYMAN ÇEŞMESİ VAKFI

İstanbul'da Un Kapanı tüccarlarından olan Dakîki Hacı Süleyman tarafından tesis edilmiştir. Kazıklı İskelesi'nde bulunan bir odasını ve ekmekçi fırınını çeşme için vakfetmiştir. Odanın gelirinden İzmit'te Kazıklı İskelesi'nde bulunan çeşmenin ve suyollarının tamiri için harcanmasını şart etmiştir. Vakıf ile alakalı olarak ulaşabildiğimiz tek kayıt 1796 yılına aittir[413].

6.3. DAVUT PAŞA VAKFI

I. Mustafa'nın saltanatı döneminde (1622) Sadrazamlık yapmış olan Kara Davut Paşa İzmit'te yedi adet çeşme ve hamam inşa ettirmiştir. Bu çeşmelerin bakımı ve tamiri için de vakıf tesis etmiştir. Vakfa akar olarak da İzmit'te yaptırmış olduğu

[409] BOA, EV.d.,14371,9a; 11208, 11a.
[410] BOA, EV.d.,14371,9a.
[411] BOA, EV.d.,11208, 11a.
[412] Akşener, a.g.t., s.97-98; Ayhan, a.g.t., s.156-163.
[413] VGM, Defter 531, s.12.

hamamdan gelir tahsis etmiştir. 1530 yılında vakfın beş bin akçe geliri olduğu görülmektedir[414].

16. Yüzyıldan sonraki kayıtlarından başka 19. Yüzyıla ait kayıtlarına ulaşılmıştır. 1846 tarihli kayda göre vakfın ferağ ve intikal geliri olarak 150 kuruş[415], 1851 tarihli kayda göre ise 300 kuruş geliri bulunmaktadır[416].

6.4. HATİPLER KÖYÜ ÇEŞMESİ VAKFI

Tesis tarihine ulaşılamamıştır. Hatipler köyünde bulunan çeşmenin bakımı tamiri masraflarının karşılanması için tesis edilmiştir. Vakfın 1803 yılında 132,5 kuruş nakit parası mevcuttur. 2 yılda işletilerek elde edilen gelir ile birlikte 163 kuruş olmuştur. 1805 yılında nakit para 104 kuruştur[417]. Nakit para miktarının azalmasından, çeşmenin bakımı, onarımı ya da temizliği için harcama yapıldığı sonucu çıkarılabilir.

7. DİĞER VAKIFLAR

Yukarıda sayılan müstakil vakıf çeşitleri haricinde kalan, birden fazla amaca hizmet eden vakıflar, türü belirlenemeyen vakıflar burada ayrı olarak verilecektir. Burada yazılan vakıflar genel olarak cami, türbe, tekke, zaviye, mektep gibi yapıların tamiri, aydınlatma, ısınma masrafları, kaldırım ve su yolu tamiri, çeşme tamiri, hamamlar için su getirilmesi, imam, müezzin, hatip, vaiz, dersiam maaşlarının ödenmesi, talebelere giyecek alınması gibi konuları muhtevidir.

7.1. AZİZ MAHMUT HÜDÂYÎ EFENDİ VAKFI

Ulaşabildiğimiz tek kayıt 1847 yılına aittir. Vakfın gelir kaynakları arasında 105 dönüm tarlası bulunmaktadır. Zikrolunan tarihte tarla Ağa Zâde Hüseyin tarafından kiralanmış olup daha sonra Ağa Zâde Hüseyin, tarlayı İzmitli Abdi Bey'e ferağ etmiştir. Bu ferağdan 90 kuruş gelir sağlanmıştır[418]. Vakfın harcama cihetleri tespit edilememiştir.

---

[414] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.766.
[415] BOA, EV.d., 12897, 1b.
[416] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[417] Akşener, a.g.t., s.21-22.
[418] BOA, EV.d., 12928, 2a.

7.2. CAĞALA ZÂDE RÜSTEM PAŞA VAKFI

Kanûnî'nin sadrazamı ve Mihrimah Sultanın eşi olan Rüstem Paşa tarafından tesis edilmiştir. Kendisine padişah tarafından mülk olarak ihsan edilen Kazıklı ve Sığırlık köylerinden on üç müdlük yer, iki değirmen, bahçe ve bostanlıkları vakfetmiştir. Ancak vakfın harcama kalemlerine ulaşılamamıştır[419]. Ulaşılan en eski kayıt 1561 yılına aittir. Bu tarihten sonra 19. Yüzyıla ait kayıtlarına ulaşılmıştır. 1851 yılında vakfın 12274,5 kuruş muaccele geliri, 1852 yılında ise 625 akçe ferağ ve intikal geliri bulunmaktadır[420].

7.3. CÜZİ MEHMET AĞA VAKFI

Vakfiyesine ulaşılamamıştır. Vakfın 1846 yılında II. Mahmut Evkâf idaresine dâhil olduğu görülmektedir. Gelir kaynakları arasında kahve dükkânı ve iskele geliri bulunmaktadır. 1846 yılında 30 kuruş ferağ geliri bulunmaktadır[421].

7.4. DERVİŞ AHMET EFENDİ VAKFI

Vakfa dair ulaşılan tek kayıt 1846 yılına aittir. Vakfın gelir kaynağı olarak bir bahçesi bulunmaktadır. 1846 yılında ferağ geliri olarak 13 kuruş geliri mevcuttur[422].

7.5. DİV ZÂDE EL-HÂC MEHMET AĞA VAKFI

Vakfiyesine ulaşılamamıştır. Vakfa dair ulaşılan tek kayıt 1837 yılına aittir. Vakfın gelir kaynakları arasında bakkal dükkânı bulunmaktadır. Bu tarihte bu dükkândan aylık 15 akçe müeccele alınmaktadır[423].

7.6. DOKSAN DÖRT ZÂDE ALİ BEY VAKFI

1806 yılına ait vakfiyesine ulaşılmıştır. Bu vakfiyeye göre, İzmit'te Ömer Ağa Mahallesi'nde oturan Ali Bey, oturduğu mahallede bulunan altı yüz zırai arsasını ve beş yüz kuruş nakit parasını vakfetmiştir. Vakfedilen arazi, mahallenin kabristanı olarak tahsis edilmiştir. Nakit paranın ise %15 kâr ile işletilmesi ve gelirinden yıllık

[419] TKG., KK., TTd.402, s.5.
[420] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[421] BOA, EV.d., 12855, 2a.
[422] BOA, EV.d., 12855, 1b.
[423] BOA, EV.d., 10573, 1b.

75 kuruş kabristan duvarlarının tamiri için ve 15 kuruş da mütevelli maaşı olarak verilmesi şart edilmiştir. Vakfın mütevellisi, Ali Bey'in büyük oğludur[424].

7.7. HAFİZE HATUN VAKFI

6 Mart 1812 tarihli vakfiyesi mevcuttur. İzmit'te Ömer Ağa Mahallesi'nde ikamet eden Hafize Hatun tarafından tesis edilmiştir. Babası Balıkçı Mustafa'dır. Hafize Hatun, oturduğu mahallede bulunan iki katlı iki oda, bir sofa ve bir miktar bahçesini vakfetmiştir. Kendisi vefat edene kadar bu odayı 60 kuruş karşılığında tasarruf edecek, kendisinden sonra da oda, 120 kuruş bedel ile kiraya verilecektir. Mütevelli olarak vâkıf tarafından Kertil Mahallesi'nde bulunan tekkenin şeyhi Şeyh Hafız Ahmet Efendi tayin edilmiştir[425].

7.8. HAREMEYNÜ'Ş-ŞERİFEYN VAKFI

Ulaşılan en erken kayıt 1843 yılına aittir. Bu kayda göre vakfın bir arazisi mevcuttur. Bu arazi icâreteyn usulü ile kiraya verilmektedir. Bu tarihte Mahmud oğlu Osman elinde işletilen arazi boş kalmış ve 230 kuruş muaccele alınarak annesi Emine hatuna verilmiştir. Ferağ kayıtlarından anlaşıldığına göre vakfın bu araziden başka bir arazisi daha bulunmaktadır. Vakfın bu tarihte muaccele geliri 230 kuruş olmak üzere toplam 276 kuruş geliri tespit edilmiştir[426].

Gelir kaynakları arasında iki menzil, üç hisseli simitçi dükkânı, bir başka dükkân olduğu bilinmektedir[427].

Ferağ, intikal ve mahlûl geliri olarak vakfın 1843 yılında 46 kuruş,1846 yılında 100 kuruş[428], 1847 yılında 10 kuruş[429], 1849 yılında 345 kuruş[430],1852 yılında 289 kuruş[431], 1863 yılında 62,5 kuruş[432], 1864 yılında 180 kuruş geliri bulunmaktadır[433].

[424] Ayhan, a.g.t., s.144-145; Akşener, a.g.t., s.106-107.
[425] Akşener, a.g.t., s.101-102; Ayhan, a.g.t., s.150-151.
[426] BOA, EV.d., 12105, 1b.
[427] BOA, EV.d., 12598, 2b; 12928, 2a; 13746, 1b; 18585, 1b; 18722, 1b.
[428] BOA, EV.d., 12598, 2b.
[429] BOA, EV.d., 12928, 2a.
[430] BOA, EV.d., 13746, 1b.
[431] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[432] BOA, EV.d., 18585, 1b.
[433] BOA, EV.d., 18722, 1b.

7.9. HASAN ÇELEBİ VAKFI

Tesis tarihine ulaşılamamıştır. Ulaşılan tek kayıt 1843 yılına ait ferağ kaydıdır. Bu kayda göre vakfın 135 kuruş geliri bulunmaktadır. Vakfın bir dükkânı olduğu tespit edilmiştir. Bu dükkân kiraya verilerek işletilmektedir. Bu tarihte vakfın mütevellileri Hatice, Hanife ve Nefise Hatunlardır[434].

7.10. HATİCE SULTAN VAKFI

Vakfiyesine ulaşılamamıştır. Ulaşılan tek kayıt 1849 yılına aittir. Vakfın gelir kaynağı olarak bir mağaza bulunmaktadır. 1849 yılında ferağ ve intikal geliri olarak 450 kuruş gelir sağlanmıştır[435].

7.11. KALDIRIMLARIN TAMİRİ VAKFI

Vakıfla ilgili ulaşılan tek kayıt 1805 yılına aittir. İzmit'te çarşıda bulunan kaldırımların tamiri için hayır sahipleri tarafından para vakfı tesis edilmiştir. Bu paranın işletilmesi için kadı tarafından Kahveci İnce Mustafâ Ağâ mütevelli tayin edilmiştir. 15 Nisan 1805 tarihinde vakfın 800 kuruş nakit parası bulunmaktadır[436].

7.12. KAMIŞLI ZÂDE EL-HÂC MUSTAFA AĞA VAKFI

Vakfa dair ulaşılan tek kayıt 1846 yılına aittir. Bu kayda göre vakfın akarları arasında 1 adet menzili bulunup, zikrolunan tarihte ferağ harcı olarak 12 kuruş geliri bulunmaktadır. Bu gelirin yarısı hisse olarak mütevelli, kâtip, câbiye ayrılmıştır. Vakfın bu tarihte Evkâf Nezâreti'ne dâhil olduğu tespit edilmiştir[437].

7.13. KÂSIM BEY VAKFI

Vakfiyesine ulaşılamamıştır. Ulaşılan en erken kayıt 1845 yılına aittir. Bu tarihte vakfın Evkaf Nezâreti'ne dâhil olduğu tespit edilmiştir. Vakfın akarları arasında bakkal dükkânı, simitçi dükkânı, yarım hisseli şerbet hane, bir başka dükkân, dört bâb menzil, beş dönüm bağ, 84 zırai bahçe bulunmaktadır. Vakfın görevlileri olarak mütevelli, câbi, kâtip bulunmaktadır[438].

---

[434] BOA, EV.d., 12105, 1b.
[435] BOA, EV.d., 13746, 2a.
[436] Akşener, a.g.t., s.5; Ayhan, a.g.t., s.258.
[437] BOA, EV.d., 12598, 2a.
[438] BOA, EV.d., 12534, 1b; 12598, 2a; 12855, 2a; 12897, 1b; 14443, 1b; 18585, 1b.

Vakfın ferağ, intikal ve mahlûl geliri 1845 yılında toplam 324 kuruş[439], 1846 yılında 111 kuruş[440], 1851 yılında 149,5 kuruş, 1852 yılında 225 kuruş[441], 1863 yılında 780 kuruş[442], 1864 yılında 135 kuruştur[443].

7.14. KAYA ZÂDE HACI AHMET AĞA VAKFI

Ulaşılan tek kayıt 1798/1799 yılına aittir. Hacı Ahmet Ağa, İzmit'te bulunan evini müştemilatıyla birlikte vakfetmiştir. Vakfın mütevelliliği, binanın kullanım hakkı ve vakfın geliri Hacı Ahmet Ağa tarafından önce kendisine daha sonra da soyundan gelenlere şart edilmiştir[444]. Vakfın evlatlık vakıf olduğu anlaşılmaktadır.

7.15. MİHRİŞAH VÂLİDE SULTAN VAKFI

Mihrişah Vâlide Sultan'ın İstanbul'da inşa ettirmiş olduğu külliyesi için tesis edilmiştir. M. 1790 ve 1795 tarihli vakfiyeleri mevcuttur[445]. Bu vakfiyelere göre vakfın, İzmit'teki akarı olarak Çepni Köyü'nde bulunan göztaşı imalathanesi gösterilmektedir[446]. Ancak ulaşılan ferağ ve intikal kayıtlarından edilen bilgilere göre vakfın gelir kaynakları arasında ayrıca yedi parça tarla, yarım dönüm koruluk, 24 dönüm orman bulunmaktadır[447].

Vakfın tespit edilen yıllara göre ferağ, intikal, mahlûl geliri olarak 1843 yılında 15 kuruş[448], 1845 yılında 30 kuruş[449], 1846 yılında 50 kuruş[450], 1847 yılında 16 kuruş[451], 1863 yılında 110 kuruş geliri bulunmaktadır[452].

7.16. NASUH PAŞA VAKFI

Tesis tarihine ulaşılamamıştır. Ulaşılan en erken kayıt 1843 yılına aittir. Değirmendere Köyü'nde bulunmaktadır. Vakfın akarları arasında bir çiftlik, bağ ve miktarını tespit edemediğimiz nakit para bulunmaktadır[453].

---

[439] BOA, EV.d., 12534, 1b; 12598, 2a.
[440] BOA, EV.d., 12855, 2a; 12897, 1b.
[441] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[442] BOA, EV.d., 18585, 1b.
[443] BOA, EV.d., 18722, 1b.
[444] VGM, Defter 531, s.12.
[445] İdris Akarçeşme, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı (Kurumları, Hayır Hizmetleri ve Akarları)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014, s.3.
[446] Akarçeşme, a.g.t. s.32, 88, 89.
[447] BOA, EV.d, 12075, 2a; 12436, 1b; 12534, 2a; 12855, 2b; 12928, 2a; 18715, 2a.
[448] BOA, EV.d., 12075, 2a.
[449] BOA, EV.d., 12436, 1b; 12534, 2a.
[450] BOA, EV.d., 12855, 2b.
[451] BOA, EV.d., 12928, 2a.
[452] BOA, EV.d., 18715, 2a.

Vakfın ferağ, intikal ve mahlûl geliri olarak 1843 yılında 15 kuruş[454], 1846 yılında 405 kuruş[455], 1847 yılında 30 kuruş[456], 1852 yılında 12,5 kuruş[457], 1867 yılında 88 kuruş geliri bulunmaktadır[458].

Vakfın görevlileri olarak mütevelli, câbi ve kâtip bulunmaktadır. Ayrıca vakfın mütevellisi İstanbul'da ikamet etmektedir[459].

7.17. RUM MEHMET PAŞA VAKFI

Tesis tarihi tespit edilememiştir. 1846 yılından itibaren Evkâf Nezâreti'ne kaydı olduğu tespit edilmiştir. Vakfın akarları arasında ayrı ayrı 6, 7, 8, 12, 15, 20, 35, 80, 120 dönüm tarla ve ayrıca 20 dönüm turpluk, iki adet 15 dönüm koruluk, ayrı olarak 12 dönüm koruluk bulunmaktadır[460].

Vakfın harcama yaptığı taraflar tespit edilememiştir. Ferağ, intikal ve mahlûl geliri olarak 1846 yılında 221 kuruş[461], 1847 yılında 108 kuruş[462], 1851 yılında 67 kuruş, 1852 yılında 235 kuruş[463], 1863 yılında 295 kuruş[464], 1867 yılında 28 kuruş geliri bulunmaktadır[465].

7.18. SEYYİD HALİL PAŞA VAKFI

Seyyit Halil Paşa eskiden kaymakamlık yapmıştır. 26 Mayıs 1811 tarihli vakfiyesi mevcuttur. Bu vakfiyeye göre Seyyit Halil Paşa, Kaymakça Çiftliği'nde mülkü olan 56,5 hissesini, İzmit'te iki adet sebze dükkânını, kireçhanedeki yarım hissesini, yine çarşıda Malak İmam adıyla bilinen sebze dükkânını, Pazaroğlu Dükkânı'nda 3 te 1 hissesini, kadayıfçı dükkânından 3te 1 hissesini, Mîrî hanlar içinde tüfekçi dükkânı, yine hanlar içinde cambaz ahırında 3 te 1 hissesini, Derziler

[453] BOA, EV.d., 12075, 2a.
[454] BOA, EV.d., 12075, 2a.
[455] BOA, EV.d., 12598, 2b; 12855, 2b; 12897, 1b.
[456] BOA, EV.d., 12928, 2a.
[457] BOA, EV.d., 14443, 1a.
[458] BOA, EV.d., 19661, 1b.
[459] BOA, EV.d., 12075, 2a.
[460] BOA, EV.d., 12598, 2a; 12855, 2a; 12897, 1b; 12928, 1b; 14443, 1b; 18715, 1b; 19961, 2b.
[461] BOA, EV.d., 12598, 2a; 12855, 2a; 12897, 1b.
[462] BOA, EV.d., 12928, 1b.
[463] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[464] BOA, EV.d., 18715, 1b.
[465] BOA, EV.d., 19961, 2b.

Çarşısı'nda kılıç dükkânı, Dörtyol ağzında binasıyla birlikte su kuyusu, Paşa suyu ve diğer çeşmelere akan seksen sekiz masura suyunu vakfetmiştir[466].

Vâkıfın isteği doğrultusunda bu 88 masura suyun dağılımı şu şekildedir: seksen masura Paşa Suyu için, yarım masura Nuh Bey konağında hamam inşa olunması için, bir masura çeşmeler için, 3 masura Akça Cami muslukları için ve bir sebil yapılması için şart edilmiştir. Ayrıca Çiftlikler ve dükkânların icâre-i vahide ile kiralanıp gelirinin Paşa Suyu ustasına günlük 1 akçe, suyolcuya günlük 4 akçe, mütevelliye günlük yirmi akçe, Seyyit Hüseyin Gazi mektebindeki muallimlerin her gün Seyit Hüseyin Gazi Türbesi'nde dua okuması için 2 akçe verilmesi şart edilmiştir. Kertil zaviyesi şeyhi vakfa nazır tayin edilmiş ve günlük 4 akçe maaş verilmiştir. Vakfın fazla parasının mütevellide kalması ve işletilmesi şart edilmiştir. Mütevellilik ise vâkıfın kendisine ve evlatlarına şart edilmiştir[467].

2 Haziran 1812 tarihinde vakfa yeni mallar ilave edilmiştir. Çarşıbaşı adlı yerde daha önce üçte biri vakfedilen bir bakkal dükkânının kalanı da vakfedilmiştir. Ayrıca bâc karşısında Kasım Bey Vakfı'na senelik 40 akçe mukataalı boyacı dükkânını vakfına ilave etmiştir[468]

1811-1812 muhasebesine göre vakfın musakkafat kirasından geliri 27476 kuruştur. Ayrıca vakfın 20 bin kuruş nakit parası bulunmaktadır ve işletilmesinden üç bin altmış kuruş gelir elde edilmiştir. 1812 yılında vakfın fazla parası 23696 kuruştur. Fazla paranın çoğunun mütevelli yani vâkıfın kendisi ve eşine ayrıldığı tespit edilmiştir[469].

Vakfın ferağ ve intikal geliri olarak 1851 yılında 161 kuruş[470], 1863 yılında 310 kuruş geliri bulunmaktadır[471].

[466] Akşener, a.g.t., s.88-91.
[467] Akşener, a.g.t., s.88-91.
[468] Akşener, a.g.t., s.102-103.
[469] Akşener, a.g.t., s.102-103.
[470] BOA, EV.d., 14443, 1b.
[471] BOA, EV.d., 18715, 1b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİT KAZÂSI VAKIF ESERLERİ

İslam şehirlerine, daha genel bir tabirle İslam yerleşimlerine bakıldığında, genel karakter olarak ibadet merkezli olduğunu görülür. Bu oluşum İzmit'te de aynı şekilde zuhur etmiştir. Hemen her mahallede en az bir cami ya da mescit bulunmaktadır. Yapılar bu ibadethanelerin çevresinde kümelenmiştir. Günümüzde şehirler hızlı bir şekilde büyüyüp geliştiği için o eski dokuyu görmek pek mümkün değildir. İbadethaneler ile birlikte tekke, zaviye, medrese, hamam, çeşme gibi vakıf eserleri aslında bir şehrin mimari kimliğini ortaya koymaya yeter niteliktedir. İzmit ve bağlı köylerinde bulunan vakıf eserlerinin sayısal verilerine baktığımızda bunu daha açık bir şekilde görmek mümkündür.

Tespit ettiğimiz toplam otuz iki cami, beş mescit, beş muallimhane, üç mektep, bir medrese, beş tekke, dört zaviye, yedi çeşme ve üç adet de hamam mevcut olup yekûn olarak altmış beş adet vakıf eseri bulunduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen otuz iki adet camiden on tanesi, hamamların da birinin günümüze ulaştığı belirlenmiştir. Bu eserler bir taraftan şehrin imar yönünü tamamlarken diğer taraftan da halka çeşitli alanlarda hizmet etmişlerdir.

İzmit'in en eski yapıları arasında, fethi müteakiben Süleyman Paşa tarafından inşa ettirilen cami ve medrese bulunmaktadır. Ardından inşa edilen birçok cami, mescit, hamam, medrese, mektep, zaviye, tekke gibi vakıf eserleri İzmit'in şehir niteliğinin oluşumuna katkı sağlamıştır.

14. Yüzyılda inşa edilmiş olup günümüze ulaşan vakıf eserleri mevcuttur. Bu eserler şehrin fethinden sonra, imarına büyük katkı sağlamıştır. İzmit'in en eski yapıları arasında yer alan bu cami, mescit, hamam ve medrese şehrin merkezini teşkil etmektedir. Şehir, inşa edilen bu yapılar etrafında gelişme göstermiştir. Bu durum bu gün dahi gözlenebilmektedir. Örnek vermek gerekirse 14. Yüzyıldan Süleyman Paşa Cami, Akça Koca Cami, 16. Yüzyıldan Pertev Mehmet Paşa Cami, Mehmet Bey (Fevziye) Cami günümüzde hala İzmit'in en merkezi mahallelerinde yer almaktadır.

Benzer şekilde 14-18. Yüzyıllar arasında inşa edilip günümüze intikal edemeyen birçok vakıf eseri inşa edildikleri çevrede, mahalle ve sokakların oluşmasını sağlamıştır. Günümüzde İzmit'in merkezi konumunda olan mahalle ve sokaklarında zikrolunan dönemlerde inşa edilmiş cami, mescit, çeşme, hamam gibi eserler ya da kalıntıları mevcuttur. İzmit merkez mahalle ve sokak adlarında eski dönemlere ait eserlerin izini sürmek mümkündür. Akça Koca Mahallesi, Orhan Mahallesi, Ömer Ağa Mahallesi, Fevziye Caddesi, Fevziye Parkı, Pertev Paşa Parkı, Pertev Paşa Caddesi, Acısu Sokak, Acısu Parkı, Kertil Tekke Sokak, Akça Cami Caddesi ve tespit edemediğimiz nice yer adı söz konusu yüzyıllarda inşa edilen yapıların adları olarak günümüze intikal etmiştir.

Yapılan eserlerden yola çıkılarak, İzmit'in fethini müteakiben şehirde, ilk ve en önemli imar faaliyetleri yaşandığı söylenebilir. Daha sonra Kanûnî döneminde Pertev Paşa Külliyesi, Mehmet Bey (Fevziye) Cami gibi büyük eserlerin yanı sıra daha birçok vakıf eseri inşa edilmiştir. 18. Yüzyılda Şehrin imarında büyük bir gelişme olduğu söylenebilir. Tespit edilen eserlerin büyük çoğunluğu bu yüzyılda inşa edilmiştir. Bu dönemde inşa edilen birçok eser şehrin mimari dokusuna önemli derecede katkı sağlamıştır. Osmanlı tarihinde gerileme dönemi olarak tabir edilen bu dönemde İzmit'te gerilemenin aksine büyük ilerlemeler meydana gelmiştir. Şehrin mimari eserlerine ve tesis edilen vakıfların büyüklüğüne bakıldığında bu durum açık şekilde görülebilmektedir.

1. CAMİLER VE MESCİTLER

1.1. ABDÜSSELAM BEY (İMARET) CAMİ

Günümüzde Kemalpaşa Mahallesi'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Abdüsselam Bey tarafından mescit olarak yaptırılmış, daha sonra Aşçı Hüseyin Ağa tarafından minber eklenerek câmiye çevrilmiştir[472]. 1523, 1530, 1561 tarihli tahrir defterlerinde Abdüsselam Bey tarafından yaptırılan medrese kaydı

[472] Abdüsselâm Câmi Tekkesi, 04.08.2018, http://mustafaresmiahi.net/mustafaahi/tekkeler/abdusselamcamiitekkesi.html.

bulunmasına rağmen camiye dair bir kayıt tespit edilememiştir[473]. Camiye ait ulaşabildiğimiz en eski kayıt 1843 yılına aittir[474].

1856 yılı civarında caminin önemli bir tamir geçirdiği tespit edilmiştir. Bu tamirde caminin minberi, çatısı, döşemeleri, mahfili, pencereleri, şadırvanı ve suyolları tamir edilmiş ya da yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca caminin minaresi de bu tamirde yenilenmiştir. Bu tamir için harcanan toplam meblağ otuz beş bin kuruştur. Tamir için dülger kalfalarından Asador Kalfa vazifelendirilmiştir. Tamir Evkâf-ı Hümâyûn tarafından ve İzmit Evkaf Müdürü aracılığı ile yürütülmüştür[475].

1891-92 yıllarında İstanbullu Hacı Mehmet Efendi tarafından camiye bir abdest teknesi yaptırılmıştır. Cami 1923 yılında Şerefnur Hanım tarafından yenilenmiştir. Bu tamire dair kitabe bulunmaktadır. Kitabe aynen şöyledir "*Abdüsselam Câmii Şerifi bâniye-i sânisi Müteveffiye Şerefnur Hanım 1 Zilhicce 1341 fi 15 Temmuz sene 1339*". Cami 1940'lı yılların başında bir hayırsever tarafından kârgir duvarlı ve ahşap çatılı olmak üzere yenilenmiştir. Daha sonra 1956 yılında tekrar tamir edilmiştir[476].

1.2. AKÇA CAMİ

İnşa tarihi ve tam olarak bulunduğu mahal tespit edilememiştir. Ancak 1523 ve 1561 ve 1606-1607 tarihli kayıtlarda "Akça Mescit" olarak zikredilmektedir[477]. Muhtemelen daha sonradan camiye çevrilmiştir. Cami olarak zikredilmesine dair ulaşabildiğimiz en erken kayıt 1795 tarihlidir[478]. Günümüzde Karabaş Mahallesi'nde bulunmaktadır[479].

Cami yanında şadırvanı ve tuvaletleri olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca camide görevli imam ve müezzin bulunmaktadır. Aydınlatma masrafları, şadırvanı, tuvaletleri, imam ve müezzin için kurulmuş vakıf bulunmaktadır[480].

---

[473] *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765; BOA, MAD.d., 22, s.184-187; TKG., KK., TTd.402, s.6, 12, 13, 17, 20.
[474] BOA, EV.d., 12105,2a
[475] BOA, EV.d., 14371,8a.
[476] Abdüsselâm Câmi Tekkesi, 04.08.2018, http://mustafaresmiahi.net/mustafaahi/tekkeler/abdusselamcamiitekkesi.html.
[477] BOA, MAD.d., 22, s.207; 617, s.212; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.766.
[478] VGM, Defter 531, s.12.
[479] Ürkmez, a.g.e., s.117.
[480] Akşener, a.g.t., s.5-6, 12, 14; Ayhan, a.g.t., s.258-259.

1.3. AKÇA KOCA (DERE) CAMİ

Günümüzde Akçakoca Mahallesi'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Asıl kitabesi mevcut değildir. Sonradan hazırlanan, H. 710 yılına ait matbu yazılı bir kitabe mevcuttur. Bu kitabeye göre cami miladi 1310 yılında inşa edilmiştir. Harime giriş kapısında bulunan örtüde 1321 tarihi yer almaktadır. Bu örtünün daha sonradan asıldığı tahmin edilmektedir[481]. İzmit'te Taş İskele'de camiye ait arsa bulunmaktadır[482].

1.4. ÇEPNİ KÖYÜ CAMİ

İzmit'e bağlı Çepni Köyü'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. 1807 yılında cami hatibi Mehmet bin Hüseyin'dir[483]. Cami için kurulmuş vakıf olduğu tespit edilmiştir[484]. Günümüzde varlığı tespit edilememiştir.

1.5. DAVUT AĞA CAMİ

İzmit'e bağlı Değirmen Dere Köyü'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Ulaşılan tek kayıt 1797 yılına ait olup vaiz ve nâsih atamasına dairdir. Bu tarihte vaiz ve nâsih Esseyyid İsmail'dir[485].

Günümüzde İzmit'in Değirmendere İlçesi, Yukarı Değirmendere Mahallesi'nde Çifte Selvi Sokak'ta "HACIDAVUTAĞA CAMİ" adıyla bir cami bulunmaktadır. Kesin olarak tespit edilememekle birlikte bu yapı, kuvvetle muhtemel Davut Ağa Cami'dir.

1.6. DAVUT AĞA CAMİ

İzmit'e bağlı Nebi Hoca Köyü'nde yer almaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir Caminin varlığı ile ilgili ulaşılan tek kayıt 1802 yılına ait olup hatip tayinine dairdir. Bu kayda göre bu tarihte cami hatibi Ebubekir bin Hasan'dır[486].

[481] Ürkmez, a.g.e., s.110-114.
[482] Akşener, a.g.t., s.11-12.
[483] VGM, Defter 531, s.12.
[484] Akşener, a.g.t., s.6-11.
[485] VGM, Defter 531, s.12.
[486] VGM, Defter 532, s.12.

1.7. DEBBAĞ HACI MAHMUT CAMİ

İzmit'te Kertil Mahallesi'nde inşa edilmiştir[487]. İnşa tarihi tespit edilemeyen bu yapı günümüzde mevcut değildir. Ulaşabildiğimiz en eski kayıt 1806 yılına aittir. Caminin imam, müezzin, hatip, ihlashân, duagûy gibi görevlileri bulunmaktadır. Bu görevliler ve caminin muhtelif masrafları için vakıf kurulmuştur[488].

1.8. EMİR PAŞA CAMİ

İnşa tarihi tespit edilememekle birlikte caminin varlığı ile ilgili ulaşılan en erken kayıt 1798 yılına aittir. İzmit'e bağlı Çanakçı Divanı'nda Emir Köyü'nde bulunmaktadır. Camide hatip olanlar günlük bir akçe maaş almaktadır. 1798 yılında cami hatibi Abdullah bin İbrahim'dir[489]. Günümüzde yapının varlığı tespit edilememiştir.

1.9. HACI İBRAHİM CAMİ

İzmit'te Yukarı Çarşı Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Camiye ait şadırvan bulunmaktadır[490]. İnşa tarihi tespit edilemeyen bu yapı günümüze ulaşamamıştır. Camide görevli imam, hatip, müezzin, devirhân, devvâb bulunmaktadır ve bu görevliler ve şadırvan musluklarının temizlenmesi için gelir vakfedilmiştir[491].

1.10. HACI MEHMET CAMİ

İzmit'te Yeni Mahalle'de bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit olunamamıştır. Ulaşılan tek kayıt 1804 yılına aittir. Bu kayda göre camide hatip olanlar günlük beş akçe maaş almaktadır. 1804 yılında cami hatibi Sipahi Hacı Mehmet'tir[492].

1.11. HACI MUSTAFA AĞA (YALI, SÜLEYMAN BEY) CAMİ

İnşa tarihi tespit edilememiştir. Ulaşılan en erken kayıt 1812 yılına aittir. İzmit merkezinde, Paşa Sarayı adı verilen sarayın karşısında bulunmaktadır. Yalı Cami olarak adlandırılmasından deniz kenarında olduğu sonucuna varmaktayız. Önceleri Süleyman Bey Mescidi olarak adlandırılmıştır. 1812 yılında Mustafa Ağa'nın yaptırdığı tamir ile minber eklenerek camiye çevrilmiştir. Bundan sonra Yalı

[487] VGM, Defter 532, s.12.
[488] BOA, EV.d.,11208, 3b; VGM, Defter 532, s.12.
[489] VGM, Defter 531, s.13.
[490] BOA, EV.d., 14371, 3a.
[491] BOA, EV.d., 14371, 3a.
[492] VGM, Defter 532, s.12.

Cami ya da Mustafa Ağa Cami adıyla bilinmektedir. Ayrıca cami avlusunda bir şadırvan olduğu bilinmektedir[493]. Yapı bu gün mevcut değildir.

Camide görevli imam, hatip, müezzin, devirhân, dört cüzhân bulunmaktadır ve bunlara vakıftan gelir tahsis edilmiştir. Ayrıca caminin aydınlatma, temizliği, tamiri için de vakıftan gelir ayrılmıştır[494].

1.12. HİMMET ZÂDE CAMİ

Veli Hoca Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bayramiye Tarikatı'ndan Himmet Efendi tarafından, Himmet Zâde Tekkesi'nde mescit olarak tesis edilmiş 1297 yılında minber eklenerek camiye çevrilmiştir[495]. Günümüzde yapının varlığı tespit edilememiştir.

Caminin hatiplik vazifesi Bayramiye Tarikatı'ndan Himmet Zâde Tekkesi'nde şeyh olanlar tarafından parasız olarak yerine getirilmektedir. 1296 yılında cami hatibi Mustafa bin Hacı Hüseyin[496], 1805 yılında Şeyh Muhiddin'dir[497].

1.13. HİSAR-I KEBÎR CAMİ

İzmit'te Hisar-ı Kebîr Köyü'nde yer almaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Yapı ile alakalı ulaşılan tek kayıt 1807 yılına aittir. Camide imam ve hatip bulunup bunlar için vakıf mevcuttur. 1807 yılında camide görevli imam ve hatip Mehmet bin Yusuf'tur[498].

1.14. İSÂ AĞA MESCİDİ

İzmit'te İsa Ağa Mahallesi'nde bulunmaktadır. yapı ile alakalı ulaşılan en eski kayıt 1798 yılına aittir. 1805 yılında camiye çevrilmiştir. Caminin hatibi olup bunun için vakıf tesis edildiği tespit edilmiştir[499].

[493] BOA, EV.d., 14371, 2b; Ayhan, a.g.t., s.148-149.
[494] BOA, EV.d., 14371, 2b; Ayhan, a.g.t., s. 2013, s.148-149.
[495] VGM, Defter 531, s.12.
[496] VGM, Defter 531, s.12.
[497] VGM, Defter 532, s.12.
[498] VGM, Defter 532, s.12.
[499] VGM, Defter 532, s.12; 531, s.13.

1.15. İSMAİL CAMİ

İzmit'e bağlı Rasullü Divanı civarında bulunan Dere Köy'de yer almaktadır. Caminin varlığı ile ilgili ulaşılan tek kayıt 1802 yılına aittir. Bu kayda göre 1802 yılında cami hatibi Mustafa oğlu Osman ve Süleyman'dır[500].

1.16. KADI ÇELEBİ (ESKİ YALI) CAMİ

İzmit şehir merkezinde inşa edilmiş olan yapı günümüzde mevcut değildir. İnşa tarihi bilinememektedir. Ulaşılan en eski kayıt 1794 yılına ait olup caminin tamiratına dairdir. 1794 yılında ve 1803 yılında cami yanmış ve yeniden inşa edilmiştir[501].

1850'li yıllarda caminin minaresi ve gerekli görülen diğer yerleri ile birlikte cami müştemilatı içinde olan şadırvan ve suyolları da tamir edilmiştir[502]. 1858 yılında ise caminin zaman içinde eskiyen yerleri tamir edilmiştir. Bu tarihli tamir dülger kalfalarından Karaca oğlu Asador Kalfa tarafından yapılmıştır[503].

Camide görevli bir imam, hatip, 3 müezzin, 1 devirhân, ferraş, hademe bulunmaktadır ve bu görevliler için kurulan vakıflar mevcuttur[504].

1.17. KARA BURÇ MESCİDİ

İzmit'te bulunmaktadır. Tam olarak yeri ve inşa tarihi tespit edilememiştir. Ulaşılan en eski kayıt 1804 yılına aittir. Bu tarihte mescit imamı Mehmet Emin vefat etmiş ve yerine Hacı Hafız Halil tayin edilmiştir. Aynı tarihte mevcut imam görevinden ferağ etmiş ve yerine Hafız İbrahim tayin edilmiştir[505]. Mescide ait vakıf tespit edilememiştir.

1.18. KARAGÖZ CAMİ

Karagöz Hacı Hüseyin Ağa tarafından Karabaş Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir. İnşa tarihi bilinememekle birlikte ulaşılan tek kayıt 19 Nisan 1805 tarihlidir. Caminin imamet vazifesi için vakıf kurulduğu tespit edilmiştir[506].

---

[500] VGM, Defter 532, s.12.
[501] Akşener, a.g.t., s.15-16.
[502] BOA, EV.d., 14371, 4a.
[503] BOA, EV.d.,11208, 5b.
[504] BOA, EV.d., 14371, 4a.
[505] VGM, Defter 532, s.12.
[506] Ayhan, a.g.t., s.257.

1.19. KERESTE EMİNİ İBRAHİM AĞA CAMİ

İzmit'te Kazıklı İskelesi yakınında yer almaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Ulaşılan en erken kayıt 1744 yılına aittir[507]. 1805 yılında camide hatiplik vazifesini Şeyh Mehmet oğlu Abdurrahman ifa etmektedir[508].

Vakfın gelir kaynakları arasında Kazıklı İskelesi'nde 2 adet mahzen, mahzenlerin üzerinde 12 oda ve bir ekmekçi fırını bulunmaktadır[509].

1.20. KUMLA CAMİ

İzmit'e bağlı Kumla Köyü'nde bulunmaktadır. Caminin inşa tarihi tespit edilememiştir. Caminin varlığı ile ilgili ulaşılan en eski kayıt 1798 yılına aittir. Bu kayda göre camide hatiplik görevi parasız olarak yerine getirilmektedir[510]. Yapının varlığı günümüzde tespit edilememiştir.

1.21. KÜÇÜK AYASOFYA (SERDAR İBRAHİM AĞA) CAMİ

İzmit'te Hanlar Başı adıyla bilinen yerde bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Camide imam olanlara günlük iki akçe, hatip olanlara günlük beş akçe maaş verilmektedir. 1791 yılında cami imamı ve hatibi Hafız Halil bin İsmail'dir[511]. Caminin imamı, hatibi ve aydınlatma, tamir gibi masrafları için vakfı mevcuttur[512]. Günümüzde yapının varlığı tespit edilememiştir.

1.22. MARAŞLI CAMİ

İzmit'te Ömer Ağa Mahallesi'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Yapının varlığı ile alakalı ulaşılan tek kayıt 1805 yılına aittir. Hacı Süleyman tarafından caminin yanına altında dükkân olan mektep yaptırılmıştır. Camide görevli müezzin olduğu ve müezzin için vakıf kurulduğu tespit edilmiştir. Zikrolunan tarihte müezzin Hafız Osman bin Mustafa'dır [513].

[507] Başer, a.g.m., s.794
[508] VGM, Defter 532, s.12.
[509] Başer, a.g.m., s.794.
[510] VGM, Defter 531, s.13.
[511] VGM, Defter 531, s.12.
[512] Akşener, a.g.t., s.15.
[513] VGM, Defter 532, s.12.

1.23. MEHMET BEY (FEVZİYE) CÂMİİ

Rüstem Paşa'nın kethüdası olan Mehmet Bey tarafından İzmit'te Mimar Sinan'a inşa ettirilen cami, Günümüzde Tepecik Mahallesi'nde bulunmaktadır[514]. İnşa tarihi tespit edilememiştir. İlk hali kurşun kubbeliyken şimdiki hali ahşap ve kiremit kaplıdır. İç duvarları ahşap bağdadî tekniği ile yapılmıştır. Bodrumunda gasilhane ve ibadethane mevcuttur[515].

Caminin müştemilatı içerisinde çeşme, zaviye, misafirhane, muvakkithane, kütüphane, tuvaletler, şadırvan ve mezarlık bulunmaktadır[516].

Cami defalarca tamir ve yenilemeye ihtiyaç duymuştur. 1719 depreminde şadırvan, ayak çeşmeleri ve Mehmet Bey Vakfı'ndan olan orta hamam büyük zarar görmüştür. Vakfın bu mahalleri tamir edecek yeterli parası olmadığından yıkılan binanın kurşunları satılmış ve yerine kiremit çatı yapılmıştır. 1757 yılından kısa süre evvel camide çıkan yangında cami tamamen harap olmuştur. 1837 tarihli ilama göre cami çıkan yangında yeniden harap olmuştur. Cami Ahmet Fevzi Paşa tarafından yeniden inşa olunmuştur[517]. Muhtemelen yenileme çalışmasından dolayı Cami, Fevziye Cami adıyla anılmaya başlanmıştır.

1856 yılında caminin şadırvanı, muvakkithanesi, duvarları ve tuvaletleri harap olmuş ve Asador Kalfa tarafından 28000 kuruş bedel ile tamir edilmiştir[518].

Cami, depremde harap hale gelmiş ve 6 Mart 1895 tarihli iradeye göre 37,394 kuruş bedel ile tamir olunmasına karar verilmiştir[519]. Ancak 9 Nisan 1896 tarihli iradeye göre caminin üzerine oturduğu duvarların camiyi taşımayacağına karar verilmiş ve tamamen yıkılarak yeniden inşa edilmesine karar verilmiştir. Tamir bedeli yüz kırk bin beş yüz doksan beş kuruş olarak belirlenmiş ve zikrolunan tamir bedeli Hazine-i Evkâf bütçesinden karşılanmıştır[520].

---

[514] https://www.google.com.tr/maps/place/Tepecik+Mahallesi,+41200+%C4%B0zmit%2FKocaeli/@40.7626914,29.9229614,17z/data=!4m5!3m4!1s0x14cb45817cee23cf:0x5cfe3fc7be9355fc!8m2!3d40.7630784!4d29.9252645, 20.07.2018.
[515] Galitekin, a.g.e., s.36.
[516] TKG., KK., TTd.402, s.7; Galitekin, a.g.e., s.94.
[517] Galitekin, a.g.e., s.28-32.
[518] BOA, EV.d.,11208, 6a.
[519] BOA; İrade-Evkaf, 9/71, s.1/1, 2/1.
[520] BOA; İrade-Evkaf, 13/48, s.1/1, 2/1; Galitekin, a.g.e., s.32-33.

1967 yılında Adapazarı depreminde caminin minaresi yıkılmış ve İsmail Kolaylı Bey tarafından yeniden yaptırılmıştır[521].

1.24. MEHMET EFENDİ CAMİ

Aziz Mahmut Hüdâyî Efendi'nin hulefalarından olan Şeyh Mehmet Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. İzmit'e bağlı Kertil Mahallesi'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir[522].

1.25. MEVLANA MUSLİHİDDİN CAMİ

Mevlana Hacı Müslihiddin Mustafa bin Cüneyt tarafından 1486 yılında inşa ettirilmiştir[523]. 1523 ve 1530 yıllarında Kandıra Kazâsı'na bağlı Çavlı Hacı Köyü'nde bulunmaktadır[524]. Günümüzde Adapazarı'na bağlı Kaynarca İlçesi'ne dört km. mesafede olan Büyük Kaynarca Köyü'nde bulunmaktadır[525]. Buradaki bilgiden hareketle Çavlı Hacı Köyü'nün günümüzde Büyük Kaynarca Köyü adını aldığını görüyoruz. Bu köy 1530'larda İzmit'e bağlı Kandıra Kazâsı'nın Köyü iken günümüzde Adapazarı'na bağlı Kaynarca İlçesi'nin Köyü olmuştur.

Moloz taş bir duvar ile çevrelenmiş caminin güneyinden bir dere akmaktadır. Avlusunda 21 adet şahideli mezar bulunmaktadır. Cami tamamen ahşap olup çandı tekniğiyle yapılmıştır[526].

1820'li yıllarda tamir edildiği anlaşılmaktadır. Cami 1922 yılında "Büyük Kaynarca Cami" adıyla bilinmektedir. 17 Ağustos 1999 Depremi'nde minaresi caminin üzerine devrilmiş ve Cami harap hale gelmiştir[527].

1.26. MUHARREM HOCA (MEHMET BEY) CAMİ

Muharrem Hoca tarafından İzmit'te inşa edilmiştir. Camiye dair ulaşılan tek kayıt 1844 yılına ait muhasebe kaydıdır. İnşa tarihi ve yeri tespit edilemeyen yapı

[521] Galitekin, a.g.e., s.34.
[522] Ayhan, a.g.t., s.150-151.
[523] Çoruhlu, a.g.m., s.1610-1611.
[524] BOA, MAD.d., 22, s.190-194; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765.
[525] Çoruhlu, a.g.m., s.1611-1612.
[526] Çoruhlu, a.g.m., s.1611-1612.
[527] Çoruhlu, a.g.m., s.1611.

günümüzde mevcut değildir. Camide görevli bir müezzin bulunmaktadır ve bu müezzin için vakıf kurulmuştur[528].

1.27. MURAT PAŞA OĞLU İSMAİL BEĞ CAMİ

İzmit'te Rasullü Divânı'na bağlı Cami Köy'de bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Erişebildiğimiz en erken kayıt 1796 yılına ait olup hatip tayinine dairdir[529]. Caminin varlığı günümüzde tespit edilememiştir.

Camide hatiplik görevini 1796 yılında Mustafa bin Abdurrahman[530], 1800 yılında Mehmet Emin ve Abdurrahman müşterek olarak[531] yerine getirmişlerdir. Bu tarihe kadar hatiplik görevi babadan oğula geçerek gelmiştir ancak 1806 yılında tespit edemediğimiz bir sebeple vazife, mahalle sakinlerinden Ömer bin Mustafa'ya verilmiştir[532].

1.28. ORÇUN KÖYÜ CAMİ

İzmit'e bağlı olan Orçun Köyü'nde bulunmaktadır. Caminin 1799 yılında varlığı dışında bir bilgi edinilememiştir[533]. Başka bir belgede Orçun Köyü'nde Hacı Mahmud Cami adı zikrolunmaktadır[534]. Bu iki caminin aynı cami olma ihtimali yüksektir ancak bu durumu destekleyen bir kayda rastlanmamıştır. Günümüzde İzmit'in Gölcük ilçesinin Örçün Mahallesi'nde bulunmaktadır.

İnşa tarihi bilinmemekle birlikte cami dâhilinde bir mektep olduğu tespit edilmiştir. Bu mektep milli mücadele döneminde Yunanlılar tarafından yıkılmıştır. Ayrıca caminin haziresi bulunmaktadır ve bu hazirede 143 kabir bulunmaktadır[535].

1.29. ÖMER AĞA MAHALLESİ CAMİ

İzmit'te Ömer Ağa Mahallesi'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi bilinememektedir. Ulaşılan en erken kayıt 1802/1803 yılına aittir. Mescit olarak inşa edilmiş olup 1805/1806 yılında camiye çevrilmiştir. Bu tarihte camide hatiplik

[528] BOA, EV.d.,11208, 1b.
[529] VGM, Defter 531, s.12.
[530] VGM, Defter 531, s.12.
[531] VGM, Defter 531, s.13.
[532] VGM, Defter 532, s.12.
[533] VGM, Defter 531, s.13.
[534] VGM, Defter 531, s.12.
[535] Ahmet Nezih Galitekin, *Gölcük Örçün Köyü Ve Baba Sultan Zâviyesi*, Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları, 1998, s.30.

vazifesini İsmail bin Hüseyin ifa etmektedir[536]. Caminin muhtelif masrafları için hayır sahipleri tarafından nakit para vakfedilmiştir[537].

1.30. PERTEV MEHMET PAŞA CAMİ

Arnavut asıllı Osmanlı veziri Pertev Mehmet Paşa, vasiyeti üzerine Mimar Sinan'a İzmit'te bir cami, mektep, imaret, kervansaray, hamam ve çeşmeden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. İnşa çalışmaları 1572'de Pertev Paşa'nın ölümünden bir müddet sonra başlamış ve 1579 da tamamlanmıştır[538].

Cami günümüzde Yeni Cuma Cami adıyla Karabaş Mahallesi'nde yer almaktadır[539]. Büyük bir kubbesi ve tek bir minaresi olan caminin batı kapısının üstündeki taşta "*Cami-i Şerîf Pertev Mehmet Paşasına 987*" yazısı bulunmaktadır[540]. Kayıtlardan öğrendiğimize göre camiye ait şadırvan bulunmaktadır. Bu şadırvanın tamiri ve temizliği için vakıftan gelir ayrılmıştır[541].

Yeni Cuma Cami, Cami-i Kebîr[542] olarak anılmasının yanı sıra Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, Mahkeme Cami olarak zikredilmektedir[543].

Geniş bir avlu duvarı ile çevrili olan külliye dâhilinde cami yanında mektebi, çeşmesi, sebili, imareti, hanı, hamamı, türbesi ve kervansarayı, bulunmaktadır[544]. Bu külliye sisteminden sadece cami ve hamam Mimar Sinan eseri olup günümüze yalnızca cami ve çeşme ulaşabilmiştir[545].

Kesme taştan inşa edilmiştir, kareye yakın dikdörtgen planlı ve yüksekçe sekizgen bir kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülmüş cami çift kuruluşlu son cemaat

---

[536] VGM, Defter 532, s.12.
[537] Akşener, a.g.t., s.4-5; Ayhan, a.g.t., s.257.
[538] İdris Bostan, "Pertev Paşa", *DİA*, C.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s.235-236; Abdülkadir Erdoğan, "Kanuni Süleyman Devri Vezirlerinden Pertev Paşa'nın Hayatı ve Eserleri", *V.D.,* Ankara 1942, S.2, s.233.
[539]https://www.google.com.tr/maps/place/Yeni+Cuma+Camii/@40.7627848,29.930867,15z/data=!4m5!3m4!1s0x0:0xd6e0240f7208ff62!8m2!3d40.7627848!4d29.930867, 28.04.2018.
[540] Erdoğan, a.g.m., s.235.
[541] BOA, MAD. d., 4945, s.78.
[542] BOA, EV.d.,19395,1b.
[543] Hamza Gündoğdu, Rümeysa Işık, "İzmit Pertev Paşa Külliyesi'nin Klasik Osmanlı Mimarisindeki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, Kocaeli 2015, s.1588.
[544] BOA, EV.d.,19395,1b; Erdoğan, a.g.m., s.235; Gündoğdu, Işık, a.g.m., s.1588; Zeynep Hatice Kurtbil, "Pertev Paşa Külliyesi", *DİA,* C.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s.236-238.
[545] İlknur Aktuğ, *İzmit Pertev Paşa (Yeni Cuma) Camii,* Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.2; Gündoğdu, Işık, a.g.m., s.1589.

yerine sahiptir[546] Avlu iki kısımdan ibarettir. Biri son cemaat mahallinin önündedir ve merkezinde bir şadırvan vardır. Diğeri ise caminin mihrap cihetindedir ve şadırvan avlusundan bir duvarla ayrılmıştır. Şadırvan avlusunun üç kapısı vardır. Bu kapılar bahçe duvarından daha fazla özen gösterilerek kesme taştan inşa edilmişlerdir[547].

Caminin cümle kapısının önünde dört mermer direk ve iki ayaklı son cemaat mahalli vardır. Son cemaat yeri, üç kubbe ve iki beşik tonozla örtülmüştür[548].

1858-59 yılında cami avlusunda bulunan ağaçların devrilmesiyle, caminin son cemaat yeri ve hademe odası tahrip olmuştur. Bu mahallerin tamiri için 4225 kuruş harcanmıştır[549]. 1860 yılında camide ve kubbesinde bulunan pencereler ve minber yenilenmiştir. Ayrıca külliye unsurlarından olan şadırvanın suyolları ve imaret tamir edilmiştir[550].

1.31. SALINDI CAMİ

İzmit'te bulunmaktadır. Tam olarak inşa yeri ve tarihi tespit edilememiştir. Yapı ile ilgili ulaşabildiğimiz tek kaynak 1807 tarihli mütevelli tayini kaydıdır[551].

1.32. SARAYLI KÖYÜ CAMİ

İzmit'te Saraylı Köyü'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Ulaşılan en erken kayıt 1798 yılına aittir. Bu tarihte cami imamı Hafız Ahmet'tir[552].

1.33. SÜLEYMAN PAŞA (ORHAN) CAMİ

Orhan Bey'in büyük oğlu olan Süleyman Paşa tarafından Orhan Bey adına yaptırılmıştır. İnşa tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Fakat İzmit'in fethinden (1337) hemen sonra fethin bir sembolü olarak inşa edildiği bilinmektedir. Fetih cami

[546] Kurtbil, a.g.m., s.236-238.
[547] Y. Mimar, A. Saim Ülgen, "Pertev Paşa'nın Eserleri Hakkında Mimari İzahat", *V.D.*, S.2, Ankara 1942, s.241.
[548] Mimar, Ülgen, a.g.m., s.241-242.
[549] BOA, EV.d, 11208, 5a.
[550] BOA, EV.d.,11208, 16a.
[551] Akşener, a.g.t., s.51; Ayhan, a.g.t., s.207-210.
[552] VGM, Defter 531, s.13.

olarak anılan bu camide hutbelere kılıç ile çıkılmaktadır[553]. Ancak yapılan bir tespite göre bu kılıçlar 1995 yılında çalınmış olup günümüzde mevcut değildir[554].

Cami günümüzde İzmit'in yüksek bir tepesinde, Orhan Mahallesi'nde Medrese Sokak ile Camialtı Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunmaktadır[555] ve Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetinde olup Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 03.07.1987 tarihinde tescillenerek koruma altına alınmıştır[556].

Caminin orijinal inşa kitabesi günümüze ulaşamamış olmakla birlikte sonradan hazırlandığı düşünülen levha halinde bir kitabe mevcut bulunmaktadır. Bu kitabede "*Fâtih-i İzmid Gâzi Süleyman Paşa bin Orhan ve fâtih-i Hereke ve Fâtih-i Aydos ve fâtih-i Kocaeli Sancağı sene 728 Binâ-i Câmi'-i şerîf ve Medrese sene 733*" yazmaktadır[557]. Bu kitabeye göre Süleyman Paşa'nın fetihten sonra cami ve medrese yaptırdığı açıktır.

Aşıkpaşazade Tarihi'nde geçen "*Orhan Gazi Süleyman Paşa'yı İzmit'e getirdi. Kiliseleri mescit yaptı. Bir kiliseyi de medrese yaptı. Şimdi dahi medresedir*"[558] bilgisi ve diğer kroniklerde geçen benzer bilgiler, Süleyman Paşa'nın yaptırmış olduğu cami ve medrese olarak yorumlanmaktadır. Ancak 2015/ 2016 yıllarında T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul II. Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan yenileme çalışmasında caminin kilise ile bir ilgisinin olmadığı tespit edilmiştir[559].

1.33.1. Caminin Mimari Özellikleri

Cami, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plana sahip olup kuzeybatısında tek şerefeli bir minareye sahiptir. İnşasından kesme taş, tuğla, mermer, ahşap malzeme kullanılmıştır. Taş olarak kabayonu taşı kullanılmıştır[560].

Yapının iki ana kapısı olmak üzere üç kapısı bulunmaktadır. Üçüncü kapı Sultan Abdülmecit döneminde onarım esnasında yaptırılan hünkâr mahfiline açılan

[553] Güler, a.g.m., s.640; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri,* C.1, 2.Baskı, Damla Ofset, İstanbul 1989, s.93.
[554] Ürkmez, a.g.e., s.95.
[555] Güler, a.g.m., s.640.
[556] Şenel, a.g.m., s.2756.
[557] Şenel, a.g.m., s.2754.
[558] Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (nşr. Atsız), İstanbul 1992, s.39.
[559] Şenel, a.g.m., s.2754.
[560] Ürkmez, a.g.e., s.98-99; Şenel, a.g.m., s.2756.

kapıdır. Birinci kapı güney cephesinde bulunup harim kısmına ana girişi sağlayan iki kanatlı geniş kapıdır. İkinci kapı kuzey cephesinde bulunmakta ve son cemaat yerine girişi sağlamaktadır[561].

Cami geçirdiği onarımlar sebebiyle orijinalliğini kaybetmiştir. Caminin kuzey dış cephesi ahşapla kaplanmıştır. Cephe dikdörtgen çerçeveli beş pencere ile süslenmiştir. Doğu cephesinde yuvarlak kemerli üç pencere, Güney cephesinde yuvarlak kemerli dört pencere bulunmaktadır. Batı cephesinde de yuvarlak kemerli dört adet pencere bulunmaktadır[562].

Caminin güneydoğusunda bulunan hazirede camide görev yapmış olan imamlar ve yakınları, eskiden bulunan medresenin müderrisleri ve Nakşibendi Tarikatı'na mensup bazı şeyhlerin mezarları bulunmaktadır[563].

1.33.2. Caminin Geçirdiği Bakım, Onarım ve Yenileme Çalışmaları

Caminin minaresi 1840 onarımında inşa edilmiştir. Tek şerefeli üzeri sıvalıdır. 1999 depreminde minare yeniden yıkılmıştır. 1839-40 onarımı Rıfat Paşa tarafından yaptırılmıştır ve tamire dair bir kitabe bulunmaktadır. İkinci onarım ise 1940 yılında yapılmıştır[564].

Yapının ahşap olan son cemaat yeri, hünkâr mahfili, kadınlar mahfili, kubbe, minber ve vaaz kürsüsü Sultan Abdülmecit dönemindeki 1843 yılında yapılan onarımda eklenmiştir. Yapıya eklenen hünkâr mahfili Kocaeli'nde bulunan camiler içinde tektir. Cami bu onarım sonucunda günümüzdeki halini almıştır. Bu onarıma ait kitabe caminin avlu giriş kapısının üzerine yerleştirilmiş ancak 1940'lı yıllarda yerinden çıkarılmıştır. Kitabe, günümüzde Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir[565].

Tarihini tam olarak tespit edemesek de 1856 yılı civarında cami şiddetli bir fırtına dolayısıyla ağır hasar görmüştür. Caminin tamirine dair Evkâf-ı Hümâyûn'dan

[561] Şenel, a.g.m., s.2756.
[562] Ürkmez, a.g.e., s.98-99.
[563] Şenel, a.g.m., s.2760; Ürkmez, a.g.e., s.104.
[564] Ürkmez, a.g.e., s.104.
[565] Şenel, a.g.m., s.2757-2759.

emirnâme gelmiş ve bu emirnâme gereğince cami tamir edilmiştir. Tamir için 1527,5 kuruş harcanmıştır[566].

Cami 1856 yılında fırtınadan dolayı ikinci kez hasar görmüş ve tamir edilmesi için evkaf-ı hümayun tarafından evkâf müdürü Mustafa Bey vazifelendirilmiştir. Toplam tamir masrafı 14745 kuruş olarak belirlenmiştir[567]. Ancak sonraki bir kayıtta aynı tarihli tamir masrafı 26186 kuruş olarak tespit edilmiştir[568].

1864 yılında ise cami daha önce tamir edilmesine rağmen lâyıkı ile tamir edilemediği tespit edilmiş ve yeniden tamiri uygun görülmüştür. Bu tamirde caminin lüzum görünen mahalleri ile birlikte çatısı, tamamen sökülmüş ve yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca cami tuvaletinin duvarları da yenilenmiştir. Çatının inşası için lazım olan kerestenin İstanbul'dan gemi ile getirtildiği bilinmektedir. Bu tamir için harcanan meblağ 18906 kuruş olarak tespit edilmiştir[569].

Cami 1999 Marmara Depremi'nde büyük hasar görmüş, ancak 2004 yılındaki onarımdan sonra ibadete açılabilmiştir[570].

1.34. TURGUT OĞLU MESCİDİ

İnşa tarihi ve yeri gibi bilgilere ulaşılamamıştır. Mescit adının geçtiği en erken kayıt 1561 yılına aittir[571]. 1863 yılında mescidin hala mevcut olduğu tespit edilmiştir[572].

1.35. URGANCI CAMİ

İzmit'te Cedit Mahallesi'nde inşa edilmiştir[573]. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Günümüzde aynı adlı mahallede "Urgancı Ahmet Çelebi Cami" ya da "Baç Çınarlı Cami" olarak bilinmektedir[574].

---

[566] BOA, EV.d.,14371, 5a.
[567] BOA, EV.d.,14371, 5a.
[568] BOA, EV.d.,14371, 7b.
[569] BOA, EV.d.,19049, 1b, 2a, 2b, 3a.
[570] Ürkmez, a.g.e., s.95.
[571] TKG., KK., TTd.402, s.25.
[572] BOA, EV.d., 18715, 2a.
[573] VGM, Defter 531, s.12.
[574] Baç Çınarlı Camii- Kocaeli, 28.04.2018, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli/gezilecekyer/bac-cinarli-camii,

Camide görevli olarak müezzin bulunmaktadır ve bu görev için vakıf tesis edilmiştir[575].1796 yılında cami müezzini Hafız Mehmet Emin bin Mustafa[576], 1805 yılında Ahmet bin Mehmet, 1806 yılında Hafız Süleyman bin Mustafa'dır.[577].

1.36. ZÜLEYHA HATUN MESCİDİ

İzmit'te Karabaş Mahallesi'nde bulunmaktadır. Ulaşılan tek kayıt 1799/1800 yılına aittir. Mescit imamlığı ücretsiz olarak ifa edilmektedir. Bu tarihte mescit imamı Hafız Hüseyin bin Hasan iken vefatı sebebiyle yerine Mehmet adlı şahıs tayin edilmiştir[578].

3. EĞİTİM KURUMLARI

3.1. DAVUT AĞA MUALLİMHANELERİ

İzmit'e bağlı olan Nebi Hoca Köyü'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi bilinmemektedir. Muallimhane ile ilgili doğrudan belgeye ulaşamadık, Davut Ağa Caminden bahsederken aynı şahsın muallimhanesi olduğu da zikredilmektedir. Ulaşılan tek kayıt 1802 yılına aittir. Bu kayda göre bu tarihte muallim, Ebubekir bin Hüseyin'dir[579].

3.2. DEĞİRMENDERE MEKTEBİ

İzmit'e bağlı Değirmendere Köyü'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. 26 Mayıs 1860 tarihinde yanmış ve harap hale gelmiştir. Mektep 37995 kuruşa yeniden inşa edilmiştir[580].

3.3. HACI SÜLEYMAN MEKTEBİ

İnşa tarihi tespit edilememekle birlikte mektebe dair ulaşılan tek kayıt 1805 tarihlidir. Ömer Ağa Mahallesinde, Maraşlı Cami yanında, Hacı Süleyman tarafından inşa ettirilmiştir. Mektebin altında dükkân bulunmaktadır[581].

[575] VGM, Defter 531, s.12; 532, s.12.
[576] VGM, Defter 531, s.12.
[577] VGM, Defter 532, s.12.
[578] VGM, Defter 531, s.13.
[579] VGM, Defter 532, s.12.
[580] BOA, EV.d., 11208, 13b.
[581] VGM, Defter 532, s.12

3.4. İSA AĞA MUALLİMHANESİ

İsa Ağa tarafından İsa Ağa Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Ulaşılan en eski kayıt 1798/1799 yılına aittir. Zikrolunan tarihte muallim Esseyyid Mehmet'tir. Muallim aynı zamanda vakfın mütevellisi ve İsa Ağa Cami'nin de hatibidir. Muallim vefat etmiş ve yerine Hafız İsmail bin Hüseyin tayin edilmiştir [582]. 1805/806 yılında muallim vefat etmiş ve yerine Hafız Osman bin Mustafa tayin edilmiştir[583].

3.5. ORÇUN KÖYÜ MUALLİMHANESİ

İzmit'e bağlı Orçun Köyü'nde Cami yakınında bulunduğu tespit edilmiştir. Muhtemelen mahallede bulunan cami dâhilinde inşa edilmiştir. 1799 yılında muallimlik vazifesini ifa eden Hacı Hüseyin'in vefatı sebebiyle yerine büyük oğlu Süleyman tayin edilmiştir[584].

3.6. ÖMER AĞA MUALLİMHANESİ

Ömer Ağa tarafından Ömer Ağa Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir. Muallimhane ile alakalı tespit edebildiğimiz tek kayıt 1803/1804 yılına aittir. Bu tarihte muallim Hafız İsmail bin Hüseyin'dir. Bu kişi görevinden ferağ etmiş ve yerine Hafız Süleyman tayin edilmiştir[585].

3.7 PERTEV MEHMET PAŞA MEKTEBİ

Mektep, cami avlusunda yer almaktadır. Vakfiyesine göre otuz öğrenci kapasitelidir. Mektebe 12-13 yaşını geçmiş çocuklar kabul edilmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm öğretilip hafızlık dersi verilmektedir. Mektep muallimi ve öğrencileri için vakıflardan gelir tahsis edilmiştir[586].

Osman Efendi Vakfından muallim için her sene iki yüz kırk kuruş ve mektep hücrelerinin cam, çerçeve ve kiremit aktarma türü tamiri için 15 kuruş vakfedilmiştir[587].

---

[582] VGM, Defter 531, s.13.
[583] VGM, Defter 532, s.12.
[584] VGM, Defter 531, s.13.
[585] VGM, Defter 532, s.12.
[586] Sönmez, a.g.t., s.33-34.
[587] Ayhan, a.g.t., s.83-84; Akşener, a.g.t., s.165-167.

3.8. SÜLEYMAN PAŞA MEDRESESİ

İzmit'te Süleyman Paşa Cami çevresinde bulunmaktadır. İnşa tarihi tam olarak bilinememektedir. Ancak camiye ait bir kitabeden anlaşıldığına göre İzmit'in fethini (1337) müteakip inşa edilmiştir[588]. Müderris maaşlarının 10-12 akçe olmasından yola çıkarak medresenin ibtidai seviyede olduğu söylenebilir[589].

Medreseye ait ulaşabildiğimiz en eski kayıt 1455 tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'dir. Daha sonra 1523, 1530, 1561 tarihli tahrir defterlerinde ve 19. Yüzyıla ait kayıtlarda medresenin varlığı bilinmektedir. Medrese talebeleri, müderrisleri ve çeşitli giderleri için vakıf tesis edilmiş olup vakfın, önemli derecede mal varlığı bulunmaktadır[590].

3.9. ŞEYH MUHYİDDİN KOCEVÎ MUALLİMHANESİ

Şeyh Muhyiddin Kocevî İzmit, Kandıra, Gebze, Samandıra ve Uğraş'da muallim hane inşa ettirmiştir. İnşa tarihi bilinememekle birlikte muallimhaneler ile alakalı ulaşabildiğimiz en erken kayıt 1523 yılına aittir[591]. 1530, 1561 yıllarına ait kayıtlarda muallimhaneler zikrolunmaktadır[592]. Daha sonraki kayıtlarda muallimhanelerin kaydına rastlamasak da vakfının 1867 yılında hala devam ettiği tespit edilmiştir[593]. Muallimhanenin muallimleri II. Bayezid'in emriyle tayin edilmiştir[594].

4. TEKKE VE ZAVİYELER

4.1. BABA SULTAN ZAVİYESİ

Değirmen Dere'de Orçun Köyü'nde bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet döneminde Derviş Baba tarafından inşa edilmiştir[595]. Zaviye ile ilgili ulaşılan en

[588] Şenel, a.g.m., s.2754.
[589] Güler, a.g.m., s.645.
[590] Kaplanoğlu, a.g.e., s.229; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765; BOA, MAD.d., 22, s.195-196; TKG., KK., TTd.402, s.22.
[591] BOA, MAD.d., 22, s.187-190.
[592] BOA, MAD.d., 22, s.187-190; TKG., KK., TTd.402, s.17-19.
[593] BOA, EV.d., 19661, 2b.
[594] BOA, MAD.d., 22, s.187-190.
[595] Galitekin, a.g.e., s.60-61.

erken kayıt 1797 yılına aittir. Bu kayda göre zaviye şeyhi Sivâsî oğlu Şeyh Mehmet Haşim'dir[596].

Şeyh Hasan Dede, Şeyh Mustafa Efendi, Şeyh Süleyman Efendi, Şeyh Ahmet bin Şaban Efendi, Şeyh Ömer Efendi, Şeyh Mehmet Efendi, Şeyh Mustafa Efendi, Derviş Halil İbn-i Abdullah Efendi, Derviş Ömer Halife Efendi, Derviş Ahmet Efendi ve Derviş Mehmet Efendi zaviyedarlık yapan diğer şeyhlerdir[597].

4.2. BAYRAM PAŞA TEKKESİ[598]

İzmit'te bulunmaktadır. Tam olarak yeri tespit edilememiştir. Bayram Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Zaviyenin varlığı ile alakalı ulaşılan tek kayıt 1805 yılına aittir. Bu kayda göre tekkenin şeyhi olan Halil bin İbrahim vefat etmiş yerine büyük oğlu Ali bin Halil tevcih olunmuştur[599].

4.3. HACI HAMZA BEY ZAVİYESİ

İzmit'te bulunmaktadır. Tam olarak yeri ve inşa tarihi tespit edilememiştir. Yapı ile ilgili ulaşılan en eski kayıt 1561 yılına aittir[600]. Yapının varlığına dair 19. Yüzyılda yalnızca bir kayıt tespit edilmiştir. Bu kayda göre 1805 yılında zaviyedâr olan Şeyh Selim bin Abdullah vefat etmiş yerine Şeyh Osman tevcih olunmuştur[601].

4.4. HİMMET ZÂDE TEKKESİ

Hacı Hasan Mahallesi'nde bulunmaktadır. İnşa tarihi tespit edilememekle birlikte yapının varlığı ile ilgili ulaşılan en eski kayıt 1796 yılına aittir[602]. 1812 yılında Div Zâde El-Hâc Mustafa tarafından tamir ettirilmiştir. Tekkenin masrafları için vakfı olduğu tespit edilmiştir[603].

4.5. MAHMUT AĞA TEKKESİ

Hacı Hasan Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kurucusu Bayramiye Tarikatı'ndan Mahmud Ağa'dır. İnşa tarihi bilinememektedir. Yapının varlığı ile alakalı ulaşılan tek kayıt 1796 yılına aittir. Tekke haziresinde, tekkede türbedarlık yapmış olan Himmet

[596] VGM, Defter 531, s.13.
[597] Galitekin, a.g.e., s.60-61.
[598] VGM, Defter 532, s.12.
[599] VGM, Defter 532, s.12.
[600] TKG., KK., TTd.402, s.30.
[601] VGM, Defter 532, s.12.
[602] VGM, Defter 531, s.12.
[603] Ayhan, a.g.t., s.148.

Efendi ve haleflerinden Şeyh Mehmet Efendi, Üsküdârî Şeyh Mustafa Efendi, Şeyh Salih Efendi'nin türbeleri bulunmaktadır. Bu tarihte türbedar olan Derviş Abdullah bin Hafız Mustafa'nın ölümü sebebiyle yerine Derviş İsmail tevcih olunmuştur[604].

4.6. MEHMET AĞA ZÂVİYESİ

1825 tarihli vakfiyesi mevcuttur. İnşa tarihi tespit edilememiştir ancak vakfiyeden yola çıkarak 1825 yılı civarında inşa edildiği söylenebilir. Mehmet Ağa tarafından bina edilmiş olup Hacı Hasan Mahallesi'nde yer almaktadır. Zaviyedarlık Mehmet Ağa tarafından Hacı Bayram Veli hulefâsından olan Üsküdârî Şeyh Mehmet Efendi ve evladına vakfedilmiştir[605]. Vakfiyesi haricinde bir kayda rastlanmamıştır.

4.7. MEHMET BEY ZÂVİYESİ

Mehmet Bey'in İzmit'te yaptırmış olduğu caminin müştemilatı içerisinde yer almaktadır. 1561 yılında zaviyenin varlığı tespit edilmiştir. Cami günümüzde varlığını sürdürmektedir. Ancak zaviyenin varlığı tespit edilememiştir[606].

4.8. MEHMET EFENDİ TEKKESİ

İzmit'te Kertil Mahallesi'nde Bulunmaktadır. Aziz Mahmut Hüdâyî Efendi hulefalarından olan Mehmet Efendi tarafından tesis edilmiştir. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Yapı ile alakalı ulaşılan en erken kayıt 1812 yılına aittir. Bu kayda göre tekkenin şeyhi Hafız Ahmet Efendi ibn-i Mehmet[607], 1813 yılında Hafız Seyyid Molla Ahmet Efendi'dir[608].

4.9. YASSI KAYA TEKKESİ

Adı tespit edilemediği için bulunduğu yerin adı verilmiştir. Tekkeye dair ulaşılan tek kayıt 1857-1858 tarihlidir. Tekkenin aydınlatma masrafları ve gelip geçenlerin yiyecek masraflarının karşılanması için Yassı Kaya Mezrası'ndan gelir vakfedilmiştir[609].

---

[604] VGM, Defter 531, s.12.
[605] VGM, Defter 611, s.24.
[606] TKG., KK., TTd.402, s.7; Galitekin, a.g.e., s.94.
[607] Ayhan, a.g.t., s.150.
[608] VGM, Defter 742, s.223.
[609] BOA, EV.d., 14371,9a.

5. SU YAPILARI

5.1. ACI ÇEŞME

Çeşmeye dair ulaşılan tek kayıt 1805- 1815 tarihli şeriye sicilidir Bu kayda göre İzmit'te bulunan hanlar önünde bulunmaktadır. Çeşmenin tamiri için Serdar İbrahim Ağa Vakfı'ndan gelir ayrılmıştır[610].

5.2. DAKÎKİ HACI SÜLEYMAN ÇEŞMESİ

Kazıklı İskelesi'nde yer almaktadır. İstanbul'da Un Kapanı tüccarlarından olan Dakîki Hacı Süleyman tarafından inşa edilmiştir. İnşa tarihi bilinememektedir. Ulaşılan tek kayıt 1796 yılına aittir. Zikrolunan şahıs Kazıklı İskelesi'nde bulunan bir odasını ve ekmekçi fırınını çeşme için vakfetmiştir[611].

5.3. DAVUT PAŞA ÇEŞMELERİ

Davut Paşa, İzmit'te şehir merkezinde yedi adet çeşme yaptırmıştır. Çeşmelerin bakımı ve tamiri için vakfı mevcuttur. Çeşmelerin yeri ve İnşa tarihi bilinememekle birlikte çeşme ile ilgili ulaşılan en erken kayıt 1523 yılına aittir[612]. Çeşme vakfına ait 19. Yüzyılda kayıtlar bulunmaktadır[613]. Ancak çeşmelerin hangilerinin 19. Yüzyıla ulaştığı tespit edilememiştir.

5.4. DAVUT PAŞA HAMAMI

Tesis tarihi tespit edilememiştir. Yapı ile alakalı ulaşılan en erken kayıt 1523 tarihli tahrir defteridir. Hamam İzmit merkezinde bulunmaktadır. 1846 yılında hamam Ayşe Hanım tarafından tasarruf edilmektedir. Bu tarihte Ayşe Hanım hamamın yarı hissesini Abdülkadir Efendi'ye ferağ etmiştir[614]. Hamam Davut Paşa'nın İzmit'te yaptırmış olduğu çeşmelerin tamiri, bakımı, temizliği gibi masrafları için gelir kaynağı olarak kullanılmıştır.

[610] Akşener, a.g.t., s.2, 15.
[611] VGM, Defter 531, s.12.
[612] BOA, MAD.d., 22, s.206.
[613] BOA, EV.d., 12897, 1b; 14443, 1b.
[614] BOA, MAD.d., 22, s.206; EV.d., 12897, 1b.

5.5. HACI ALİ ÇEŞMESİ

Yeni Mahalle'de Hacı Mehmet Cami'nin üst tarafında yer almaktadır. İnşa tarihi tespit edilememiştir. Çeşme ile ilgili ulaşılan tek kayıt 1804 yılına aittir.[615].

5.6. HANLAR ÇEŞMESİ

Çeşme ile alakalı ulaşılan tek kayıt 1805- 1815 tarihli şeriye sicilidir. Bu kayda göre İzmit'te hanlar içinde bulunmaktadır. Çeşme tamiri için Serdar İbrahim Ağa Vakfı'ndan gelir ayrılmıştır[616].

5.7. HATİP KÖYÜ ÇEŞMESİ

1803-1805 tarihli muhasebe defterinde şahitler arasında "Hatipler ahalisi" zikrolunmaktadır. Çeşmenin adı ve bulunduğu yer buna istinaden belirlenmiştir. Çeşmenin ve suyollarının tamiri için vakfı mevcuttur[617].

5.8. MEHMET BEY ÇEŞMESİ

Rüstem Paşa'nın kethüdası olan Mehmet Bey tarafından İzmit'te Tepecik Mahallesi'nde inşa ettirilen cami avlusunda bulunmaktadır. Çeşme ile ilgili ulaşılan en erken kayıt 1561 tarihlidir. Bu tarihten sonra çeşmenin 18. Yüzyılda varlığı bilinmektedir[618].

5.9. PERTEV MEHMET PAŞA HAMAMI

Mimar Sinan eseri olduğu bilinen hamam Pertev Paşanın vefatından önce hazırlattığı vakfiyesi gereğince inşa edilmiştir[619]. Külliye dâhilinde bulunan çifte hamamın inşasına 1595-1596 yılında başlanmış ancak on üç yıl geçmesine rağmen bir türlü tamamlanamamıştır. 1608-1609 tarihli kayda göre hamamın tamamlanması için yeniden mütevelli tayin edilmiştir[620]. Hamam vakıf için gelir kaynağı olarak kullanılmıştır. Ayrıca Hamamın tamiri ve temizliği gibi masrafları için vakıftan gelir tahsis edilmiştir[621].

---

[615] VGM, Defter 532, s.12.
[616] Akşener, a.g.t., s.2, 15.
[617] Akşener, a.g.t., s.21-22.
[618] TKG., KK., TTd.402, s.7; Galitekin, a.g.e., s.57-59.
[619] Aktuğ, a.g.e. s.2; Gündoğdu, Işık, a.g.m., s.1589.
[620] BOA, MAD. d., 7712, s.2.
[621] BOA, MAD. d., 4945, s.78-80.

5.10. SÜLEYMAN PAŞA HAMAMI

İnşa tarihi tespit edilememiştir. Kayıtlarda Köhne Hamam olarak zikrolunmaktadır. Süleyman Paşa Cami ve Medresesinin gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Yapının varlığına dair ulaşılan en erken kayıt 1523 yılına aittir[622]. 1530, 1561 tarihli tahrir defterlerinde de vakfın varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir[623]. Günümüzde Akçakoca Mahallesi Çukurçeşme Sokak'ta yer almaktadır. Uzun süre itfaiye deposu olarak kullanılmış, 2013 yılında İzmit Büyükşehir Belediyesi tarafından onarılmış ve faal hale getirilmiştir[624].

[622] BOA, MAD.d., 22, s.200.
[623] TKG., KK., TTd.402, s.19; *438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri*, s.765-766.
[624] Güler, a.g.m., s.647.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde başta dini kurumlar olmak üzere eğitim kurumları, hastaneler, ibadethaneler, hamam, çeşme, köprü gibi su yapıları, bedesten, han, kervansaray gibi ticaret alanları ve daha birçok alanda vakıf kurumları hizmet vermiştir. Dolayısıyla bu kadar geniş alana yayılmış bir müessese ve bu müesseselerin günümüze ulaşan kayıtları, tarih araştırmalarında birçok boşluğu doldurmaktadır. Diğer kayıtlarda bulunmayan muhtelif yerel bilgiler bu kayıtlarda mevcuttur. Bu bağlamda şehir tarihi araştırmalarında vakıflar ve vakıf eserlerinin ortaya çıkarılması, eksik kalan birçok konuya ışık tutabilmektedir.

Bu çalışmada belirlenen sınırlar dâhilinde İzmit Vakıfları ve vakıf eserleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında çok sayıda cami ve mescit, çeşme, köprü, hamam, mektep ve medrese tespit edilmiştir. Bu tespitlerle birlikte birçok konuda bilgi sahibi olabilmekteyiz. Vakıf kurucularından, yöneticilerinden ve görev alanlardan yola çıkarak İzmit'te yaşayanlar hakkında, bunların ekonomik durumları hakkında bilgilere erişebilmekteyiz. Yine vakıflara ait malların tespitiyle İzmit'in ekonomik durumuyla ilgili yorum yapılabilmektedir. Vakıf eserlerinin ortaya çıkarılmasıyla şehrin mimarisi hakkında bilgi edinebilmenin yanı sıra şehrin tarihi gelişimi, mahalleleri ve sokakları gibi muhtelif konularda aydınlatıcı bilgiler edinebilmekteyiz.

İzmit'te bulunan vakıf eserleri yekûn olarak ortaya konulduğu zaman, bu eserlerin şehrin iskeletini oluşturduğu açık bir şekilde görülebilmektedir. Vakıf eserlerine gelir sağlamak için inşa edilen dükkânlar, evler, konaklar, hanlar, hamamlar aynı zamanda şehrin ekonomisini, mimarisini ve sosyal hayatını canlandırmış ve geliştirmiştir.

18. Yüzyılın ikinci yarısı ile 19. Yüzyılın ilk yarısını kapsayan zaman diliminde İzmit merkezi ve bağlı köylerinde toplam 68 adet vakıf, 64 adet de vakıf eseri tespit edilmiştir. Tespit edilen 64 adet vakıf eserinden 37 adedi cami ve mescit, 68 adet vakfın da 31 adedi cami ve mescitlere ait vakıflardır. Bu vakıf eserlerinin büyük çoğunluğu günümüzde mevcut bulunmamaktadır. Fakat günümüze ulaşan eserler şehrin en önemli tarihi kalıntıları arasında yer almaktadır. Örneğin Süleyman Paşa (Orhan) Cami ve Hamamı, Pertev Mehmet Paşa Cami ve müştemilatı,

Abdüsselam Bey Cami, Akça Cami, Fevziye Cami ve Urgancı Cami. Görüldüğü üzere tespit olunan vakıfların ve eserlerin büyük çoğunluğu cami ve mescitlere aittir. Bu durum hayır kurumları içerisinde ibadethanelere verilen önemin seviyesini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu eserler içerisinde ikinci sırayı ise tekke ve zaviyeler almaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) I Kütahya, Karahisâr-i Sâhib,Sultan-önü, Hamîd ve Ankara Livalârı <Dizin ve Tıpkıbasım>, (Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Sıddık Çalık, Mustafa Karazeybek, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkalığı Yayınları, Ankara 1993.

438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937 / 1530) II Bolu, Kastamonu, Kengırı, Kocaili Livâları <Dizin ve Tıpkıbasım>, (Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Sıddık Çalık, Mustafa Karazeybek, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkalığı Yayınları, Ankara 1994.

BOA, Ev. d., 10534, 10573, 10581, 11208, 12075, 12105, 12436, 12534, 12598, 12855, 12897, 12928, 13746, 14371, 14443, 18585, 18715, 18722,19049, 19120, 19395, 19661, 19961.

BOA, İ. EV, 13/48, 9/71.

BOA, MAD. d., 22, 4945, 617, 7712,

TKG., KK., TTd., 402.

VGM, d., 531; 532; 611; 742.

Araştırma Ve Tetkik Eserler

AKARÇEŞME, İdris, *Mihrişah Valide Sultan Vakfı (Kurumları, Hayır Hizmetleri ve Akarları)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "İcâre-i Vâhide", *DİA*, C.21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

_____, "İrsâdî Vakıf", *DİA,* C.22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

_____, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 3.Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2013.

AKİPEK, Şebnem ve Altaş, Hüseyin, "Vakıflarda Evladiye Davaları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.47, S.1-4, 1998.

AKŞENER, Meral, *İzmit Şer'iyye Sicili (4Muharrem 1220-25 Şevval 1230) (4 Nisan 1805-30 Kasım 1814)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992.

AKTUĞ, İlknur, *İzmit Pertev Paşa (Yeni Cuma) Cami*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul 1993.

ALLAHVERDİ, Reyhan Şahin, "Zürrî Vakıfların İdaresinde Yaşanan Sorunlar", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, S.43, Bahar 2016.

AŞIKPAŞAOĞLU Tarihi, (nşr. Atsız), İstanbul 1992.

AYHAN, Alper, *1452 Numaralı İzmit Şer'iyye Sicili'nin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2013.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri,* C.1, 2.Baskı, Damla Ofset, İstanbul 1989.

BALGALMIŞ, Abdülkadir, *Pertev Paşa'nın Hayatı ve Vakıfnâmesi (980 H./ 1572 M.)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

BARKAN, Ö. Lütfi ve AYVERDİ, E. Hakkı, *İstanbul vakıfları Tahrîr Defteri 953 (1546) Târihli,* Baha Matbaası Yayınları, İstanbul 1970.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Avârız", İslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, C.2, İstanbul 1979.

_____, " Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri Ve Zaviyeler ", *V.D.*, S.2, Ankara 1942.

_____, "Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.6, S.1, 1940.

BAŞER, Alper, "Ahkâm Defterlerinde İzmit (1742,1745)", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III,* C.1, Kocaeli 2017.

BERKİ, Ali Himmet, "Hukuki Ve İçtimai Bakımdan Vakıf", *V.D.*, S.5, Ankara 1962.

_____, "İslamda Vakıf Zağanus Paşa Ve Zevcesi Nefise Hatun Vakfiyeleri", *V.D.*, S.4, Ankara 1958.

_____, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *V.D.*, S.5, Ankara 1962.

_____, "Vakıf Nasıl Yapılır", *V.D.*, S.10, Ankara 2006.

_____, "Vakıflarda Şartlara Riayet Meselesi", *V.D.*, S.7, İstanbul 1968.

_____, "Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz Ve İhmaller", *V.D.*, S.8, Ankara 1969.

_____, "İslamda Vakıf Sahih ve Gayrı Sahih Nevileri II", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C.7, S.1, 1958.

_____, "İslamda Vakıf Sahih ve Gayr-i Sahih Nev'ileri I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1, 1957.

_____, *Vakıflar*, Aydınlık Basımevi, İstanbul 1946.

_____, "Vakıfların Tarihi, Mahiyet, İnkişafı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", *V.D.*, S. VI, Ankara 2006.

BERKİ, Şakir, "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri", *V.D.*, S.IX, Ankara 2006.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye*, C.IV, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1969.

BOSTAN, İdris, "İzmit", *DİA*, C.23, İstanbul 2001.

_____, "Pertev Paşa", *DİA*, C.XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

ÇAĞATAY, Neşet, "İslam'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi", *V.D.*, S.11, Ankara 1976.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *V.D.*, Ankara 2006.

ÇİÇEK, Hüseyin, *Türkiye'de Vakıf Müessesesinin Sosyo-Ekonomik Fonksiyonları (İzmir İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları Üzerinde Bir Araştırma)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996.

ÇİFTÇİ, Cafer, "Osmanlı'da Mahalle Avârız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2006.

ÇORUHLU, Tülin, "Kocaeli Yarımadasında Erken Osmanlı Camilerinden Şeyh Muslihiddin Camisi", *Uluslararası Gazi Akça Koca Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C.1, Kocaeli 2015.

DANIŞMAN, Zuhuri, *Koçi Bey Risalesi*, MEB Yayınları, İstanbul 1972.

DARKOT, Besim, "İzmit", *İA*, C.5/2, MEB Yayınları, 1992.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğuş Matbaası, Ankara 1970.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku Umûmî ve Hususî Hükümler*, 2. Baskı, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016.

EMECEN, Feridun, "Yamak", *DİA*, C.43,Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.

EMECEN, Feridun, "Süleyman Paşa", *DİA*, C.38, İstanbul 2010, s.94

ERDOĞAN, Abdülkadir, "Kanuni Süleyman Devri Vezirlerinden Pertev Paşa'nın Hayatı ve Eserleri", *V.D.*, Ankara 1942.

GALİTEKİN, Ahmet Nezih, *Gölcük Örçün Köyü Ve Baba Sultan Zâviyesi*, Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.

_____, *İzmit Mehmet Bey Nam-ı Diğer Fevziye Câmi'-i Şerifi,* Gölcük Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

GÜLER, Mustafa, Abdullah ÇAKMAK, "Vakıf-Şehir İlişkisi Bağlamında İzmit Gazi Süleyman Paşa Evkafı (XVI. Yüzyıl)", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, C.1, Kocaeli 2017.

_____, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*,TATAV Yayınları, İstanbul 2002.

GÜNDOĞDU, Hamza, Rümeysa IŞIK, "İzmit Pertev Paşa Külliyesi'nin Klasik Osmanlı Mimarisindeki Yeri ve Önemi", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi, Kocaeli 2015.

GÜNEŞ, Ahmet, "16. Ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, C.1, Kocaeli 2015.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Avârız Vakfı", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.4, İstanbul 1991.

KAPLANOĞLU, *Raif, Niyazi Topçu, Hüseyin Delil, 1455 Tarihli Kirmastî Tahrir Defteri'ne Göre Osmanlı Kuruluş Devri Vakıfları (Giriş-Tıpkıbasım-Çeviriyazı)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.

KAYAOĞLU, İsmet, "Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış", *Vakıf Haftası Dergisi,* S.2, 1985.

_____, "Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler", *V.D.*, S.11, Ankara 1976.

KÖPRÜLÜ, Bülent, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcareteynli Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* C.17, S. 3-4, 1951.

_____, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcareteynli Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.18, S. 1-2, 1952.

_____, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.8, S.3-4, 1951.

KÖPRÜLÜ, Fuat, " Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti Ve Tarihî Tekamülü", *V.D.*, S.2, Ankara 2006.

Kur'an, Âli İmrân Sûresi, ayet 92, Bakara Sûresi, Ayet 195.

KURTBİL, Zeynep Hatice, "Pertev Paşa Külliyesi", *DİA*, C.XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, (Haz. Sevgi Işık, Songül Kadıoğlu, Mehmet Yıldırır), Ankara 2012.

MİMAR, Y. ve A. Saim ÜLGEN, "Pertev Paşa'nın Eserleri Hakkında Mimari İzahat", *V.D.*, S.2, Ankara 1942.

Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül-Ahlâf Fî Ahkâm-il-Evkâf*, VGM Yayınları, Ankara 1977.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Vakfiye", *DİA*, C.42, Ankara 1999.

ÖZTÜRK, Nazif, "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti", *DİA,* C.11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

_____, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Kuruluş Tarihi Ve Nazırlarının Hal Tercümeleri", *V.D.*, S.15 Ankara 1982.

_____, "Mukâtaalı Vakıf", *DİA*, C.31, İstanbul 2006.

_____, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

_____, *Menşe'i Ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, VGM Yayınlar, Ankara 1983.

_____, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

PAMUK, Bilgehan, "İzmit'te Bir Osmanlı Şehzadesi: Süleyman Paşa", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II,* C.1, Kocaeli 2006.

RUBEN, W., "Buddhist Vakıfları Hakkında (1)", *V.D.*, S.2, Ankara 2006.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Avârız", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.4, İstanbul 1991.

SELÇUK, Furuzan, "Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyıla Kadar) "İslamic Society and The West", *V.D.*, S.6, İstanbul 1965.

SÖNMEZ, Natalie Ülker, *Mimar Sinan Yapısı Menzil Külliyelerinden; İzmit Pertev Paşa Külliyesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2010.

ŞENEL, Volkan, "İzmit'in Fetih Simgesi Gazi Süleyman Paşa Cami (Nâm-ı Diğer Orhan Cami)", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, C.III, Kocaeli 2017.

TAZEBAY, M. Uygur, "Osmanlıların Kuruluş Dönemindeki Vakıf Türlerinden Ailevi ve Yarı Ailevi Vakıflar", *IV. Vakıf Haftası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1-7 Aralık 1986.

TURAN, Osman, "Selçuk Devri Vakfiyeleri III. Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Belleten*, C.XII, S.45, Ankara 1945.

TURGUT, Vedat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Vakıflar Ve Şehirleşme (16. Yy. Bilecik ve Çevresi)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, Bilecik 2015.

UZUNÇARŞILI İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, 7.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

ÜRKMEZ, Engin, *İzmit'te Türk Eserleri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi kültür Yayınları, Kocaeli 2007.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

_____," XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", *V.D.*, S.18, Ankara 1984.

İnternet Kaynakları

Abdüsselâm Câmii Tekesi, http://mustafaresmiahi.net/mustafaahi/tekkeler/abdusselamCamitekkesi.html, 04.08.2018.

Baç Çınarlı Cami- Kocaeli, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli/gezilecekyer/bac-cinarli-Cami, 28.04.2018.

https://www.google.com.tr/maps/place/Tepecik+Mahallesi,+41200+%C4%B0zmit%2FKocaeli/@40.7626914,29.9229614,17z/data=!4m5!3m4!1s0x14cb45817cee23cf:0x5cfe3fc7be9355fc!8m2!3d40.7630784!4d29.9252645, 03.05.2018.

https://www.google.com.tr/maps/place/Yeni+Cuma+Cami/@40.7627848,29.930867,15z/data=!4m5!3m4!1s0x0:0xd6e0240f7208ff62!8m2!3d40.7627848!4d29.930867, 28.04.2018.

http://www.ozgurkocaeli.com.tr/pertev-pasa-camii-yillara-meydana-okuyor-302042h.htm 16.07.2018.

EKLER DİZİNİ

Ek 1: Fevziye (Mehmet Bey) Cami 123

EK 2: Akçakoca (Dere) Cami. 123

EK 3: Süleyman Paşa (Orhan) Cami 124

EK 4: Süleyman Paşa Hamamı 124-125

EK 5: Abdüsselam Bey (İmaret) Cami 125

EK 6: Pertev Mehmet Paşa (Yeni Cuma) Cami 126

EKLER

EK 1: Fevziye (Mehmet Bey) Cami, Tepecik Mahallesi, İzmit Merkez.

EK 2: Akçakoca (Dere) Cami, Akçakoca Mahallesi, İzmit Merkez.

EK 3: Süleyman Paşa (Orhan) Cami, Orhan Mahallesi, İzmit Merkez.

EK 4: Süleyman Paşa Hamamı, Akçakoca Mahallesi, Çukurçeşme Sokak, İzmit Merkez.

EK 5: Abdüsselam Bey (İmaret) Cami, Kemalpaşa Mahallesi, İzmit Merkez.

EK 6: Pertev Mehmet Paşa (Yeni Cuma) Cami[625], Karabaş Mahallesi, İzmit Merkez.

[625] http://www.ozgurkocaeli.com.tr/pertev-pasa-camii-yillara-meydana-okuyor-302042h.htm (16.07.2018)